

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В УМОВАХ КОРОНАКРИЗИ

**Матеріали панельної дискусії
IV Харківського міжнародного юридичного форуму
м. Харків, 23–24 вересня 2020 року**

Харків
«Право»
2020

УДК 343.9.018:616-036.22

З-12

Редакційна колегія:

В. Я. Тацій – академік НАН і НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

А. П. Гетьман – проректор з наукової роботи, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Ю. Г. Барабаш – член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Б. М. Головкін – член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор

Забезпечення правопорядку в умовах коронакризи : матеріали панаельної дискусії IV Харків. міжнар. юрид. форуму, м. Харків, 23–24 верес. 2020 р. / редкол.: В. Я. Тацій, А. П. Гетьман, Ю. Г. Барабаш, Б. М. Головкін. – Харків : Право, 2020. – 250 с.

ISBN 978-966-998-048-9

© Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, 2020

© Національна академія правових наук
України, 2020

ISBN 978-966-998-048-9

© Оформлення. Видавництво «Право», 2020

ЗМІСТ

Avdeeva M. LEGAL MEANS OF DEFENDING DEMOCRACIES AGAINST DISINFORMATION	6
Батиргарєєва В. С. СОЦІАЛЬНА СТИГМАТИЗАЦІЯ ЛЮДИНИ ЧЕРЕЗ ХВОРОБУ	8
Гуторова Н. О. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЗЛОЧИНУ У ПРОЕКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	13
Денисов С. Ф. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ ЗЛОЧИННОСТІ ОСІБ МОЛОДІЖНОГО ВІКУ	18
Денисова Т. А. НІГЛІЗМ ТА ЗНЕВІРА ЯК ПРОЯВИ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ	26
Дубровський В. ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ (НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ «ОЦІНКА СТАНУ ЗАГРОЗ У ЕКОНОМІЧНОМУ СЕКТОРІ ТА ПРИЧИН ЇХ ВИНИКНЕННЯ»).....	32
Жаровська Г. ПАНДЕМІЯ І ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННОСТЬ: НОВІ ВИКЛИКИ ЧИ АПГРЕЙД?	44
Зауменна Ю. О. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ПАНДЕМІЯ COVID-19: НОВІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ.....	52
Каменський Д. В. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ЕКОНОМІЧНИМ ЗЛОЧИНАМ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ АМЕРИКАНСЬКОЇ МОДЕЛІ).....	57
Капліна О. В. ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ «ДЕФЦИТУ ПРАВОСУДДЯ» У ПЕРІОД КОРОНОКРИЗИ	74
Карелін В. В., Настюк В. Я. ЩОДО ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА	84
Карманова Н. І., Копотун І. М. ТЕРОРИЗМ – РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ ЗАГРОЗА ДЛЯ УКРАЇНИ	89

Карчевський М. В. АГЕНТНЕ МОДЕЛЮВАННЯ – НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ	93
Кваша О. О., Левчук В. О. СТАЛІСТЬ ТА ЄДНІСТЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИМ ФОРМАМ СПІВУЧАСТІ В УКРАЇНІ	98
Колб О. Г. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НА ПРАКТИЦІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ»	107
Користін О. Є., Свиридюк Н. П. «ГІБРИДНА ЗЛОЧИННІСТЬ» – СУЧАСНІ РЕАЛІЇ СПРИЙНЯТТЯ ТА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИК.....	113
Костенко О. М. ПРАВОВА РЕФЛЕКСІЯ В НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ (В КОНТЕКСТІ ЕПІДЕМІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ)	120
Курилюк Ю. Б. ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ ЯК ЗАГРОЗА ПРАВООРЯДКУ В ПРИКОРДОННІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ	125
Левченко Ю. О. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДЕТЕРМІНАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВООПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	130
Лисодєд О. В. ПОКАРАННЯ ТА ГРОМАДСЬКІ САНКЦІЇ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЛАТВІЇ	136
Лукашевич С. Ю. FUTURE CRIME: КРИМІНОГЕННІ ЗАГРОЗИ МАЙБУТНЬОГО.....	144
Луценко Ю. В. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ	148
Мельник М. І. АНТИКОРУПЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМА ВІДПОВІДНОСТІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ	157
Назимко Є. С., Семенишин М. О. ОКРЕМІ ПРОПОЗИЦІЇ З УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З ТЕРОРИСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ)	166

Нікіфоренко В. С. ОКРЕМІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В УМОВАХ НОВИХ БЕЗПЕКОВИХ ЗАГРОЗ І КОРОНОКРИЗИ.....	173
Остапко К. С. ДЕРЖАВНА БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19	178
Романов М. В. ЦИФРОВІЗАЦІЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19	181
Саварець А. КОНТРАБАНДА І РЕТРОГРАДНИЙ МЕРКУРІЙ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ МИТНОЇ СЛУЖБИ, КОНТРАБАНДНІ СХЕМИ І МОЖЛИВІ РІШЕННЯ	187
Сметаніна Н. В. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ.....	199
Таволжанський О. В. СУЧАСНІ РЕАЛІЇ КІБЕРПРОСТОРУ УКРАЇНИ.....	203
Трепак В. М. ОЦІНКА СТАНУ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ	208
Туляков В. О. ЕКОНОМІКА КОНТРАБАНДНИХ ДЕВІАЦІЙ У ТРАНЗИТИВНИХ СУСПІЛЬСТВАХ.....	214
Усов Д. С. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ БОРОТЬБИ З КОНТРАБАНДОЮ ТА ПОРУШЕННЯМ МИТНИХ ПРАВИЛ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19	219
Філіппов С. О. ПОСТПАНДЕМІЧНИЙ СВІТ І ПРИКОРДОННА БЕЗПЕКА: НОВА РЕАЛЬНІСТЬ	227
Харитонов С. О. ТЯЖКІ НАСЛІДКИ ЯК ОЦІНОЧНЕ ПОНЯТТЯ ТА ЇХ ВИЗНАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМАХ.....	232
Христин І. О. КОРУПЦІЯ У ПРИВАТНІЙ СФЕРІ – ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ВИЖИВАННЯ БІЗНЕСУ В УМОВАХ КОРОНОКРИЗИ	237
Хряпінський П. В. ПРОТИДІЯ СТАТЕВИМ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ КОРОНОВІРУСУ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ	243

*Avdeeva Maria,
Research Director,
European Expert Association*

LEGAL MEANS OF DEFENDING DEMOCRACIES AGAINST DISINFORMATION

Kremlin disinformation campaigns pose a direct threat to democracies both new and old as they try to undermine the stability of our societies and to manipulate our views and choices. The strategic objective of these campaigns¹ is to weaken and destabilize the West at every level. Starting from 2014 sixteen European elections have been influenced by the disinformation campaigns attributed to Kremlin backed groups.

And the used tools, techniques and methods are getting more and more adaptable, ingenious, aimed at very specific social groups. At the same time our response is insufficient, we are overlooking some defensive strategies against disinformation.

Various solutions have been already undertaken to counter these threats. But I would like to look on the legal status of national laws adopted resulting from disinformation campaigns led by Russia.

First of all, it's necessary to constantly collect and document cases of pro-Kremlin disinformation. It's necessary to develop a monitoring system for newly emerging disinformation attacks. Broad monitoring tasks should become the priority for national governmental bodies and all European organizations.

A good example is the activities of the Lithuanian Armed Forces StratCom Department which has an experience of neutralizing disinformation before it has time to spread.

---

¹ <https://disinfoportal.org/testimony-jakub-kalensky/>

Second, we need to get the full consensus that media and information are strategic assets. Attacks on these assets should be followed by targeted sanctions. International community should adopt regulations that would allow levying fines against outlets that are reporting false information.

Furthermore, western nations should consider applying coordinated sanctions against foreign officials who lead state organs that engage in information warfare against western democracies.

Third, we should intensively work with media as the goal of the disinformation campaign is to maximize the number of possible sources spreading the same disinformation messages as often as possible.

For example, the European Court of Justice ruled that EU countries can take action against a broadcaster that shows programs deemed to spread hate speech. After a Russian TV channel broadcasted in Lithuanian a program that was inciting hatred based on nationality, it was allowed to be distributed online² only as part of packages available for an additional fee.

As to the social media platforms, through which the disinformation is disseminated, they are not responsible for producing wicked content, but rather are used to spread it as fast as possible. That's why EU is working with the industry through a voluntary Code of Practice on Disinformation to fight disinformation. However it's only a first step to stop the spread of disinformation online and as of now it's clearly insufficient. European Commission latest report card on this voluntary effort sums to the platforms could do better.

Legal means will also fulfill the important task of raising warnings about disinformation. Well informed and educated public, media, and government will provide the most resilient form of defense against foreign malign influence and

---

² <https://techcrunch.com/2019/10/29/tech-giants-still-not-doing-enough-to-fight-fakes-says-european-commission/>

disinformation campaigns for all democracies. This is evident from countries like Ukraine that have long been subjected to heavy disinformation and propaganda campaigns on behalf of the Russian state and have since implemented law identifying information security as a vital part of national security³.

The disinformation challenge has always changed with the times and will continue to do so. Learning from each other remains the best way of staying ready to counter it.

Батургарєєва В. С.,
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор НДІ ВПЗ імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України, головний науковий співробітник НДІ інформатики і права НАПрН України

СОЦІАЛЬНА СТИГМАТИЗАЦІЯ ЛЮДИНИ ЧЕРЕЗ ХВОРОБУ

Історії людства вже давно відомі випадки виключення людини або великих груп людей із повноцінного соціального контексту внаслідок наявності у них певних хвороб або навіть схильності до них без очевидних ознак захворювання. Найчастіше таке виключення пов'язувалося з інфекційними хворобами як відповідною реакцією соціуму на загрозу подальшого поширення хвороботворних мікробів. «Протягом століть страх перед невідомим і незнайомим створював виправдання для виключення і позбавлення ... прав тих, у кого були захворювання, від яких не було ефективних ліків», – зазначають у наш час американські вчені [1, с. 58]. Однак траплялися й трапляються випадки соціальної ексклюзії певної особи через носійство тих недуг, які не представляють загрозу поширення останніх

---

³ <https://www.csis.org/coming-together-fight-fake-news-lessons-european-approach-disinformation>

на оточуючих цю особу людей. До того ж об'єктом подібної ексклюзії так само можуть ставати й люди, стосовно яких є інформація, що вони можуть виявлятися безсимптомними носіями інфекції.

Значена соціальна ексклюзія суть явище стигматизації, що, без сумніву, є ганебним проявом соціальної деструкції з вельми тяжкими наслідками як для «носія» такої стигми та його близьких, так й для стану злагоди у мікро- та макросоціумі в цілому. У спеціальній літературі соціальну стигматизацію визначають як негативне виділення суспільством індивіда (або соціальної групи) за якоюсь ознакою з відповідним стереотипним набором соціальних реакцій на цього індивіда (або представників соціальної групи) [2, с. 60].

Останнім часом феномен соціальної стигматизації осіб, що захворіли на певні хвороби або є носіями фізичних чи психічних недугів, припустимо, від народження, набув у світі небувалих раніше масштабів. Одна з провідних причин такого становища є виникнення все нових і нових вогнищ небезпечних хвороб та масштаби їх розповсюдження.

Якщо звернутися до історії питання, то початок систематичного дослідження явища соціальної стигматизації як такого та стигматизації осіб за будь-якими наявними у них розладами здоров'я, зокрема, закладено американським соціологом – класиком теорії стигми І. Гоффманом. Цей учений розглядає стигму, з одного боку, як фізичні або соціальні ознаки, котрі настільки дискредитують ідентичність особи, що роблять її непридатною для соціального сприйняття, а з другого – як, власне, динамічний процес девальвації особи, внаслідок чого такі особи стають у значній мірі дискредитованими [3]. Разом із тим наукові розвідки І. Гоффмана концентрувалися переважно на питаннях стигматизації хворих на психічні розлади та їх життя у межах тотальних інституцій [4, с. 6].

Попутно, слід відмітити, що проблема соціальної стигматизації осіб, що захворіли на певні види психічних і фізичних недугів, в останні 50-60 років стала вельми обговорюваною темою не лише у форматі гострого соціального дискурсу, а й серед представників галузі охорони здоров'я та інших наук про людину та суспільство. В умовах же світової пандемії CoVID-19 знову ж набуває великого резонансу тема стигматизації осіб саме через загрозу швидкого поширення інфекційної хвороби.

До речі, сьогодні стає все більш очевидним, що процес стигматизації змінює свій вектор, набуваючи, замість психіатричного ухилу, рис територіальної експансії, при якій стигматизуються цілі соціальні групи і навіть країни чи то за масштабами поширення будь-якої небезпечної інфекційної хвороби (наприклад, з огляду на відсоток ВІЛ-інфікованих жителів низки країн африканського континенту), чи то за місцевістю (регіоном), з якої походить певна хвороба, що поширилася світом. Тому у побуті на в засобах масової інформації нерідко вживаються такі словосполучення, як «іспанка», «мексиканській грип», «гонконзький грип» тощо. У такий спосіб відбувається ототожнення, «ідентифікація» того чи іншого захворювання з певною групою, расою, етнічною приналежністю, місцевістю або способом життя, що призводить до хибних висновків про будь-який зумовлюючий, у тому числі причинний, зв'язок між хворобою та певним середовищем, в якому знаходяться стигматизовані особи. При цьому подібне ставлення, повторимося, може негативно відбитися як на тих, хто має певне захворювання, так і на тих, хто за хворобою людиною доглядає (сім'я, друзі і навіть лікарі).

Як підкреслюється зарубіжними фахівцями, тривога і страх, пов'язані з інфекцією, можуть привести до актів дискримінації [5, с. 315]. Так, повідомляється, що мешканці Ухані звинувачуються в спалаху CoVID-19 і

знають нападів із боку інших китайців; крім того, китайці з тих пір піддаються міжнародній стигматизації [6, с. 652-657]. Свого часу спалах лихоманки Ебола (2014 р.), що вважався проблемою африканського походження, призвів до дискримінації осіб африканського походження [7, с. 3-27]. Тому сьогодні існує величезний попит на наукові розвідки, метою яких ставала б оцінка ризиків настання негативних наслідків через акти дискримінації стигматизованих у такий спосіб осіб та соціальних груп. Такі події слід віднести до серйозних соціальних викликів, якими помічений наш світ, особливо з огляду на той факт, що «незважаючи на розробку ліків від хвороб, які колись вважалися невиліковними, тінь, що відкидається стигматизацією, пов'язаною з хворобою, нелегко зняти за допомогою збільшених знань і медичних технологій» [1, с. 58]. До того ж той досвід боротьби з епідеміями, що був накопичений людством раніше, під час нових випробувань новими епідеміями, одну з яких сьогодні переживає людство у зв'язку із поширенням коронавірусної інфекції CoVID-19, у багатьох регіонах світу виявився практично марним внаслідок, по-перше, відсутності синхронного розуміння важливості своєчасного вжиття колективних заходів безпеки в усіх без виключення регіонах світу; по-друге, принципової недоступності дослідному пізнанню загроз, що очікують людство після драматичних уроків власної безпечності і нічим не виправданої цікавості у культивуванні будь-якого зла, що стає «побічним ефектом» розвитку наукового прогресу; по-третє, інфодемії як масового психозу в умовах глобалізації, при якій навіть незначний інформаційний поштовх стосовно ключової у конкретний момент проблеми здатний за короткий час обрушити увесь світопорядок та призвести до стигматизації певних груп осіб. Крім того, зі впливом часу у людей втрачається почуття власної безпеки, не дивлячись навіть на збереження серйозної загрози нових спалахів

захворювання. Тому, хоча відчуття небезпеки в умовах пандемій і має особливість змінювати градус напруги, набуваючи то більшого, то меншого значення, проте проблема стигматизації у зв'язку із хворобою залишається завжди актуальною. І в подальшому слід прогнозувати виникнення все нових і нових проявів і способів стигматизації. Як зазначається у пам'ятці Всесвітньої організації з охорони здоров'я, рівень стигми, що пов'язана із CoVID-19, ґрунтується на трьох основних факторах: 1) це захворювання, що є новим, і про яке ще не все відомо; 2) люди часто бояться невідомого; 3) люди легко пов'язують цей страх з «іншими» [8].

У подібній ситуації завданням кримінологічної науки є адекватна рефлексія на виклики коронавірусної пандемії CoVID-19, що тісно переплітається зі стигматизацією та маловивченим явищем інфодемії, які виявляються невідомими перемінними у будь-якому сценарії розвитку кримінальних реалій як національного, так і планетарного масштабів. До того ж поза увагою не повинна залишатися й діяльність щодо дестигматизації, що пов'язана, на наш погляд, із розробкою відповідної законодавчої бази, спрямованої на зниження стигми, з наданням рекомендацій, заснованих на соціально-психологічному знанні та порадах, підвищенням загальної культури та толерантності суспільства до хворих, широким публічним обговоренням проблеми необхідності дестигматизації та ін.

Список використаних джерел:

1. Williams J., Gonzalez-Medina D., Le Q. Infectious diseases and social stigma. *Medical and Health Science Journal*. 2011. Vol. 4. Is. 1. P. 58-70.
2. Новожилова І. О. Стигматизація хворих на туберкульоз. *Український пульмонологічний журнал*. 2018. № 3. С. 59-68.
3. Goffman E. *Stigma*. London: Penguin, 1963. 123 p.
4. Власова О.А. Социология человека Ирвинга Гоффмана: личность как сопротивление социальному в теориях стигматизации и тотальных институций. *Социологический журнал*. 2011. № 4. С. 5-19.

5. Usher K., Durkin J., Bhullar N. The COVID-19 Pandemic and Mental Health Impacts. *International Journal of Mental Health Nursing*. 2020. No 29. P. 315-318.

6. Ren S.-Y., Gao R.-D., Chen Y.-L. Fear Can Be More Harmful than the Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2 in Controlling the Coronavirus Disease 2019 Epidemic. *World Journal of Clinical Cases*. 2020. Feb 26. Vol. 8 (4). P. 652-657.

7. Monson S. Ebola as African: American Media Discourses of Panic and Otherization. *Africa Today*. 2017. Vol. 63 (3). P. 3-27.

8. Посібник із запобігання та подолання соціальної стигми: пам'ятка ВООЗ «Соціальна стигма, пов'язана з COVID-19». URL: humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/ukr_covid-19_social_stigma.pdf.

*Гуторова Н. О.,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, професор
кафедри кримінального права та
кримінально-правових дисциплін
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЗЛОЧИНУ У ПРОЕКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Робоча група з розвитку кримінального права у складі Комісії з правової реформи, створеної Указом Президента України від 7 серпня 2019 року, працює над розробкою проекту нового Кримінального кодексу України (далі – проекту КК), в якому пропонуються нові та суттєво вдосконалені підходи до визначення кримінально-правових наслідків злочину. Робочою групою ухвалено рішення про початок публічного обговорення Загальної частини проекту КК, в межах якого на суд наукової громадськості і представлені ці тези. У зв'язку з цим необхідно зауважити, що викладені нижче положення є

результатом спільної праці робочої групи, а тому не можуть вважатися здобутками лише автора цього тексту.

Питанням кримінально-правових наслідків злочину у проекті КК планується присвятити одну з трьох Книг Загальної частини, а саме Книгу 3 – «Кримінально-правові наслідки злочину». Ця Книга складається з одинадцяти розділів: 3.1. Покарання; 3.2. Призначення покарання; 3.3. Звільнення від покарання; 3.4. Пробація; 3.5. Амністія та помилування; 3.6. Заходи безпеки; 3.7. Реституція та компенсація; 3.8. Конфіскація майна та вилучення речі; 3.9. Судимість; 3.10. Особливості кримінально-правових заходів щодо особи, яка вчинила злочин у неповнолітньому або молодому віці; 3.11. Кримінально-правові заходи щодо юридичної особи.

Кримінально-правові наслідки злочину, на мою думку, є найбільш важливим аспектом, квінтесенцією кримінально-правового регулювання суспільних відносин. Від того, наскільки чітко, виважено і системно вони будуть прописані в кримінальному законі, значною мірою буде залежить його ефективність, тобто досягнення максимально можливих результатів у протидії злочинності з найменшою шкодою для прав і свобод людини та мінімальними витратами бюджетних коштів. Тому розробники проекту КК приділили цим проблемам особливу увагу. Очевидно, що в межах цієї доповіді неможливо розглянути питання кримінально-правових наслідків злочину в повному обсязі, а тому увагу буде приділено лише декільком новелам.

Загальним питанням, яке має бути вирішене, є наступне : *за якими критеріями законодавець має встановлювати кримінально-правові наслідки злочину*, і, перш за все, такий його наслідок, як кримінальне покарання? Нажаль, чинне вітчизняне кримінальне законодавство такого критерія не містить. При визначенні виду і розміру покарання за вчинення певного виду

злочину законодавець робить це на власний розсуд, керуючись існуючими традиціями, власним відчуттям характеру і ступеню суспільної небезпечності злочину і, відповідно, можливості досягнення цілей кримінального покарання. В багатьох випадках до окремих категорій осіб неможна застосувати жоден із передбачених законом видів покарання, або, на думку суддів, застосування передбаченого покарання є надмірним. Як наслідок, маємо розбалансовану, вкрай суперечливу та недостатньо ефективну систему заходів, які застосовуються до осіб, що вчинили злочини.

Яким чином пропонується вирішити цю проблему в проєкті КК? Всі злочини залежно від виду заподіяної шкоди та обставин, які знижують, підвищують або особливо підвищують ступінь тяжкості злочину, поділено на дев'ять ступенів, кожному з яких відповідає певна санкція. Отже, вид і розмір покарання, яке передбачене за вчинення певного виду злочину, визначатиметься законодавцем не довільно, а залежно від двох критеріїв: 1) виду заподіяної шкоди; 2) наявності або відсутності обставин, які знижують, підвищують або особливо підвищують ступінь тяжкості злочину.

Шкода, яка може бути заподіяна злочином, тобто є наслідком вчинення дії або бездіяльності, поділена на чотири види – істотна, значна, тяжка і особливо тяжка. В окремій статті робоча група дала визначення кожного з цих видів шкоди. Так, до *істотної шкоди* пропонується віднести: а) істотну шкоду здоров'ю; б) істотну матеріальну (майнову) шкоду, яка на момент вчинення злочину в сто або більше разів перевищує розмір розрахункової одиниці, встановленої цим Кодексом; в) порушення прав, свобод людини чи громадянина, якщо така шкода не визначена у цьому Кодексі як значна чи тяжка шкода; г) порушення інтересів держави або суспільства, якщо така шкода не визначена у цьому Кодексі як значна чи тяжка шкода. Видами *значної шкоди* є: а) значна шкода здоров'ю; б) значна

матеріальна (майнова) шкода, яка на момент вчинення злочину в одну тисячу або більше разів перевищує розмір розрахункової одиниці, встановленої цим Кодексом; в) порушення прав і основоположних свобод людини чи громадянина, гарантованих Конституцією України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, якщо така шкода не визначена у цьому Кодексі як тяжка шкода; г) порушення громадського порядку, моральності, інтересів публічної служби, правосуддя, військового чи міжнародного правопорядку, якщо така шкода не визначена у цьому Кодексі як тяжка шкода. До *тяжкої шкоди* запропоновано віднести: а) тяжку шкоду здоров'ю, у тому числі зараження особи особливо небезпечною інфекційною хворобою; б) порушення статевої свободи або статевої недоторканості особи; в) тяжку матеріальну (майнову) шкоду, яка на момент вчинення злочину в десять тисяч або більше разів перевищує розмір розрахункової одиниці, встановленої цим Кодексом; г) порушення громадської безпеки, екологічної безпеки або безпеки держави; г) порушення основ міжнародного права. Особливо *тяжку шкоду* робоча група розглядає як надзвичайну, що заслуговує найбільш суворого покарання, та відносить до неї смерть людини або смерть двох чи більш осіб.

Наступним критерієм, який має впливати на ступінь тяжкості злочину і, відповідно, на вид і розмір покарання, на думку робочої групи, є наявність або відсутність *обставин, які знижують, підвищують або особливо підвищують ступінь тяжкості злочину*. Ці обставини мають стати певним аналогом кваліфікуючих та привілейованих ознак, які використовуються в чинному кримінальному законі для диференціації кримінальної відповідальності. Але особливість полягає у тому, що робоча група вирішила «винести їх за дужки», розмістивши в Загальній частині і запропонувавши загальні правила впливу на вид і розмір покарання. В такий спосіб ми

намагаємось усунути «свавільність» законодавця, яка має місце при визначенні кваліфікуючих та привілейований ознак складів злочинів, а також їх вплив на вид і розмір покарання.

Серед кримінально-правових наслідків злочинів особливо місце займає *кримінальне покарання*. У проекті КК запропоновано звузити перелік видів покарань, обмежившись лише штрафом, ув'язненням на певний строк і довічним ув'язненням. Таке рішення обумовлене кількома чинниками. Переважна більшість видів основних покарань, від яких робоча група пропонує відмовитись, передбачені в чинному Кримінальному кодексі за вчинення кримінальних проступків. Останні мають бути винесені за межі Кримінального кодексу і передбачені у Кодексі про проступки. Крім того, значна кількість таких покарань мають суттєві обмеження щодо застосування по колу осіб, що в багатьох випадках створює ситуацію, коли за вчинення певного злочину до окремих категорій осіб неможливо застосувати жодне покарання або з переліку альтернативних видів покарань слід застосовувати лише найбільш суворе. Також слід зазначити, що не всі з видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, за час існування чинного Кримінального кодексу довели свою ефективність.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю віднесено до обмежувальних заходів які, у свою чергу, входять до заходів безпеки. Від загальної конфіскації майна в розумінні чинного кримінального законодавства робоча група відмовилась, обмежившись штрафом, конфіскацією майна, його еквіваленту або вилученням речі, що мають подібність до заходів, які охоплюються існуючої зараз спеціальною конфіскацією.

Ще один аспект реформування законодавства щодо кримінально-правових наслідків злочинів, який заслуговує на особливу увагу, - це

пробація. Робоча група при вирішенні цього питання ставила за мету, з одного боку, максимально зменшити кількість осіб, які перебувають в ув'язненні, з іншого – забезпечити суспільство та спонукати особу, яка вчинила злочин, до правослухняної поведінки. Намагаючись знайти розумний баланс, запропоновано встановити, що при призначенні за один злочин або за сукупністю злочинів покарання у виді ув'язнення на строк, який не перевищує десять років, суд, за згодою засудженої особи, повинен розглянути питання про можливість відстрочення виконання вироку з пробацією. Безперечно, суд може визнати неможливим у певному випадку відстрочення покарання з пробацією, але розглянути це питання і аргументувати своє рішення є його обов'язком.

У разі ухвалення рішення про застосування пробації до особи також має застосовуватися штраф (окрім випадків наявності не менш, ніж двох обставин, які пом'якшують покарання, та з урахуванням майнового стану засудженого), а також контрольні, реінтеграційні та наглядові заходи.

Це лише окремі, але, на мою думку, важливі новели проекту КК в частині кримінально-правових наслідків злочинів. Усвідомлюючи, що будь-які нововведення мають як своїх прихильників, так і опонентів, сподіваюсь, що їх публічне обговорення дозволить усунути можливі недоліки і суперечності та зробити кримінально-правове регулювання більш ефективним.

*Денисов С. Ф.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та кримінології факультету № 6
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
член ГО «Всеукраїнська асоціація
кримінального права»*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ ЗЛОЧИННОСТІ ОСІБ МОЛОДІЖНОГО ВІКУ

Проблеми злочинності осіб молодіжного віку (молодіжної злочинності) є надзвичайно об'ємними, складними та невичерпними. Представляється, що кожне суспільство повинно ставити перед собою завдання продовження свого існування, а для цього необхідно приділяти максимальну увагу різного роду внутрішнім та зовнішнім процесам розвитку країни. Для України одним з найважливіших завдань є забезпечення соціального становлення і розвитку молоді, їх самореалізації, залучення молодих громадян до соціально-політичних та економічних перетворень та розв'язання їх нагальних проблем. І якщо у найближчі декілька років в цьому напрямку нічого не зміниться на краще, наша держава ризикує назавжди залишитись без майбутнього.

Роль та значення захисту молоді загальновідомі, оскільки світова спільнота багаторазово зверталася до вирішення проблем, пов'язаних із захистом їх прав і законних інтересів. Так, в ст. 3 Конвенції про права дитини (кожної людської істоти до 18-річного віку) підкреслюється, що у всіх діях щодо дітей незалежно від того, якими державними чи приватними установами вони застосовуються, першочергова увага повинна приділятися найкращому забезпеченню інтересів дитини. Аналогічний захист проголошено в Декларації про права дитини (1959 р.), у Всесвітній декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (1990 р.), в Мінімальних стандартних правилах судочинства у справах неповнолітніх – Пекінських правилах (1985 р.), Загальній декларації прав людини (1948 р.) тощо. У Конституції України [1] підкреслено, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Необхідно зазначити, що в документах, котрі носять стратегічний характер, акцентується увага на широкому колі завдань держави та суспільства – від необхідності нейтралізації криміногенності сфери життєдіяльності молоді до вдосконалення системи запобігання злочинів, що вчинені особами молодіжного віку. На жаль, спалахи насилля, жорстокості, агресії злочинців, тяжкі злочини, включаючи вбивство людини – все це реалії сьогодення. Найгіршими проявами є втягнення у злочинний світ молоді, примушення чи втягнення їх до вчинення крадіжок, грабежів, розбійних нападів, заняття проституцією, наркоманією, пияцтвом, використання в порнобізнесі. Загалом спостерігається криміналізація духовно-ідеологічної сфери молоді.

Необхідно констатувати, що підходи до вивчення злочинності серед осіб молодіжного віку, визначення концептуальних рішень по формуванню системи їх запобігання сьогодні виявилися недостатньо ефективними перед реаліями сучасного світу. Особливо гострий деструктивний характер носять злочини екстремістського характеру. Усе частіше молодь залучається до політичних процесів, особливо у так звані сучасні вуличні протестні акції. Непоодинокі випадки коли у молодій людині культивується не тільки неприйняття сучасного політичного життя суспільства, а й неприйняття образу іншої людини, що відрізняється від стандартів, «імплантованих» в їх свідомість через соціальні мережі. Саме ці особи стають об'єктом протиправних дій, котрі отримують громадський резонанс (особливо злочини насильницького спрямування).

Нові криміногенні загрози розширюються, впливаючи на відносини, учасниками яких є всі без винятку категорії молоді. Так, інформаційна глобалізація, що є фактором науково-технічного прогресу, значно спрощує поширення інформації різного змісту, в контексті реалізації соціальних,

економічних, політичних і духовних потреб молоді. Водночас за певних обставин вона придбала властивості деструктивного явища. Радикально налаштовані групи осіб прагнуть використовувати саме молодь в якості виконавців насильницьких акцій.

На цьому тлі традиційна корислива, насильницька злочинність осіб молодіжного віку, що продукується соціально-економічними факторами, стала повсякденною, що не привертає особливої уваги громадськості. В свою чергу, це спричинило недостатність сил і засобів її запобіганню. У таких умовах в сформованій системі реагування на традиційні прояви злочинності молоді відображена боротьба з наслідками криміналізації, але не приділено необхідну увагу реаліям генезису злочинності кримінально активної частини молоді і завданням по її запобіганню.

Звертає на себе увагу затвердження в суспільстві такого явища як масова ринкова психологія, в основі якої знаходяться уявлення про розповсюдженість товарно-грошових відносин не тільки в економіці, але й на всі сфери соціальних та людських контактів. Зміщені цінності освіти, творчої праці, духовності, включення людини в позитивні зв'язки і залежності. Цим вміло та успішно користується злочинний світ, нав'язуючи суспільству, і в першу чергу молоді, свою систему цінностей, стандартів, індустрію відпочинку та розваг, стиль поведінки, речову псевдокультуру, активне затвердження в суспільстві через агресію, жорстокість, ксенофобію, відмивання грошей, що здобуті злочинним шляхом, тощо. В таких умовах набувають особливого значення дослідження питань, направлених на виявлення та пояснення причин негативної поведінки дітей, підлітків і молоді більш старшого віку, визначення основних негативних процесів до яких залучається молодь, а також показ шляхів контролю суспільства над вказаними процесами.

Кримінологічне розуміння і дослідження питань молодіжної злочинності передбачає попереднє виділення такого складного суб'єкту як молодь, визначення її вікових меж та особистісних характеристик.

Молодь як об'єкт кримінологічного вивчення – це відносно самостійна демографічна, соціально-психологічна, суспільна група населення у віці визначеному законом від 14 до 35 років [2]. Виходячи з розходжень у рівні соціального, психічного і фізіологічного розвитку окремих вікових груп молоді і з урахуванням принципу диференційованого підходу до розробки і здійснення запобіжних заходів, у молодіжній злочинності доцільно виділяти злочинність осіб у віці: 14-15 років, 16-17 років, 18-24 року, 25-29 років, 30-35 років. У злочинності кожної з цих вікових груп молоді маються свої особливості, які необхідно враховувати при розробці профілактичних заходів, проте, встановлено, що найбільш нестійкою, схильною до антисуспільних проявів є група від 18 до 29 років, яку можна назвати кримінально активною частиною молоді.

Молодіжна злочинність – це соціальне явище, що охоплює своїм змістом сукупність вчинених на визначеній території за визначений час злочинів молоді і їх учасників з їх кількісною і якісною характеристикою. Як різновид злочинності в цілому, він являє собою самостійний об'єкт вивчення.

Сучасні особливості злочинності кримінально активної частини молоді можна характеризувати наступним чином: спостерігаються несприятливі зміни злочинності в різних її проявах, структурі і видових характеристиках, про що попередньо йшла мова; кримінальна активність молоді стала приблизно в два рази вище, ніж іншого населення; молодіжна злочинність складає основу для відтворення загальної злочинності; злочинність серед молоді носить переважно груповий характер; молодіжна злочинність найбільше тісно корелює із станом соціального контролю; злочинність серед

молоді більш суттєво реагує на зміни в соціальному середовищі; особистість молодих людей піддається як позитивним, так і негативним впливам зовнішнього середовища, що робить необхідним і можливим здійснення запобіжних заходів, ефективність яких залежить від їх своєчасності.

Як підкреслено у більшості наукових досліджень, негативні наслідки та зміни, що відбуваються в Україні у політичній, соціальній і духовній сферах життя суспільства, викликали бурхливе зростання злочинності серед молоді, її організованості, озброєності, жорстокості, значне збільшення частки «п'яної» і «наркоманійної» злочинності в загальній масі злочинів молоді, ріст частки незайнятих працею і навчанням серед учасників злочинів. Відзначається розширення географії молодіжної злочинності, охоплення нею навіть сільської глибинки. У злочинну діяльність втягується усе більше число молодих жінок. Жіноча злочинність впливає на суспільну моральність, виховання підростаючого покоління, сприяє подальшому розвитку злочинності [3; 4; 5; 6; 7]. Ці питання актуалізують проблеми вивчення процесів, що відбуваються у молодіжному середовищі, у суспільстві і їх впливу на стан злочинності.

Руйнування таких традиційних інститутів як сім'я, школа, дитячі та юнацькі організації – є детермінантою протиправної поведінки молоді. Саме кризові явища в сім'ї, навчальних закладах, руйнування наставництва на виробництві, відсутність цілеспрямованої реалізації молодіжної політики, призводять до поширення девіантної поведінки молоді.

Ще однією проблемою, що провокує зростання молодіжної злочинності, є недбале ставлення влади до питань науки, освіти і культури, що призводить до небезпечних деформацій в духовній сфері, внутрішньої деградації, правового нігілізму та порушень громадської моралі. Так, з моменту набуття незалежності в Україні з кожним роком бюджетне

фінансування у навчальних закладах зменшується, а плата за навчання стає посилом лише заможнім громадянам. Така поляризація інтересів призводить до соціальної нерівності в суспільстві, конфліктам між підлітками. Так само відбувається в інших сферах життя.

У зв'язку з зазначеним, необхідно визначити позитивні кроки для держави та суспільства із запобігання злочинам серед молоді, якими можуть стати, зокрема, наступні: підтримка сім'ї; необхідність створення умов для доступної та якісної освіти у навчальних закладах, у т.ч. удосконалення системи кредитування для здобуття освіти; підтримка професійно-технічних закладів освіти, поліпшення їх матеріальної бази; формування системи підтримки молодих науковців, учнівської та студентської молоді; розробка та впровадження механізму отримання першого робочого місця випускниками шкіл, гімназій, ліцеїв, інших навчальних закладів; матеріальна підтримка молоді та стимулювання її роботи до набуття високої кваліфікації; підтримка молодіжних і дитячих громадських організацій та їх спілок у реалізації програм, спрямованих на вирішення проблем молоді; створення умов для реалізації творчих ініціатив молоді та сприяння системи їх самоврядування.

В умовах реформування суспільства соціальні характеристики молоді мають як свої позитивні, так і негативні особливості. До позитивних слід віднести більшу самостійність особистості, широкі можливості для реалізації багатопланових своїх та групових інтересів, вибір змісту і характеру праці, навчання або інших форм зайнятості, самостійне вирішення інших майнових та немайнових питань. На жаль, у деякої частини молоді проходить переформування, а часто знецінення суспільно значимих цілей. В умовах, коли нові моральні цінності ще не сформувались, молоді люди вибирають більш легкі шляхи пристосування до сучасних умов життя, що може їх підштовхнути до нестійкої поведінки і в тому числі до вчинення злочинів.

Досить часто така поведінка молоді носить форму протесту, а так званий «підлітковий максималізм», призводить до крайньої форми протесту – об'єднання в злочинні групи, підтримка злочинних традицій, звичаїв та субкультури. Психологічні переживання молоді перетворюються в антисоціальні, кримінальні форми поведінки, призводять до конфлікту із законом. Профілактика такої поведінки представляє собою цілеспрямований вплив на суспільні відносини з метою запобігання деформацій морально-правового формування особистості молоді людини та нейтралізації або усунення негативної мотивації її вчинків.

Наостанок треба ще раз зазначити, що молодіжна злочинність – це складна і багатоаспектна проблема, рішення якої вимагає відповідного рівня методологічного забезпечення, наявності методичного інструментарію для одержання необхідної інформації. Недосконалість існуючих статистичних форм збору й обробки інформації, наявність надлишку часом не потрібної інформації і відсутність зведень, гостро необхідних для прийняття ефективних управлінських рішень, висувають на передній план проблему розробки і впровадження принципово нових засобів збору інформації, з необхідною повнотою враховуючих інформаційні потреби суб'єктів профілактики. З метою посилення заходів щодо профілактики молодіжної злочинності також вважається за необхідне розглянути стан дотримання вимог законодавства щодо сприяння соціальному оздоровленню нації, розвитку молоді в Україні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 14. Редакція від 01.01.2020. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show#Text>. Назва з екрану (дата звернення 10 вересня 2020).

2. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 05.02.1993 № 2998-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993. №16. Ст.167. Редакція від 09.08.2019. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text>. Назва з екрану (дата звернення 10 вересня 2020).

3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 712с.

4. Денисов С.Ф. Детермінанти злочинності і моделі кримінологічної превенції злочинів молоді: Монографія. Запоріжжя: КПУ, 2010. 396 с.

5. Даньшин І.М. Усталені форми злочинності (кримінологічний нарис). Харків: Акта, 2002. 110с.

6. Криминологи о неформальных молодежных объединениях. Москва: Юрид. лит., 1990. 272 с.

7. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу: Монографія. Київ: Атіка, 2008. 352 с.

*Денисова Т. А.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
член ГО «Всеукраїнська асоціація
кримінального права»*

НІГЛІЗМ ТА ЗНЕВІРА ЯК ПРОЯВИ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

1. Сучасна злочинність в Україні характеризується високим рівнем, несприятливою динамікою та структурою, а кримінальні загрози останнім часом мають тенденцію до інтенсифікації. Такий невтішний висновок підтверджується не тільки статистичними даними органів досудового розслідування, výroками суду [1; 2], а й іншими кількісно-якісними показниками злочинності, високим рівнем латентності, безкарністю винних у вчиненні злочинів тощо. Так, за підсумками 1 півріччя 2020 р. індекс

злочинності в Україні складає 48,84, а індекс безпеки – 51,16, що підтверджує надвисокий рівень злочинності серед країн Європи [3].

Одночасно міністр внутрішніх справ України А. Аваков, навпаки, інформує про суттєве зниження рівня злочинності в період карантинного режиму, пов'язаного із «COVID-19» [4]. Варто зауважити, що про суттєве зниження повідомляється й іншими джерелами. Зокрема, начальник столичної поліції, генерал А. Крищенко вказує, що у порівнянні з аналогічним періодом 2019 р. кількість злочинів зменшилась більше, ніж на третину. Якщо у 2019 р. було вчинено 117 розбійних нападів, то у 2020 р. – 88; було менше на 14 фактів навмисних убивств; вуличних грабежів стало менше на 36% (494 проти 772). Основна частина злочинів – це крадіжки: їх кількість зменшилась на 46% (6,4 тис. проти 12 тис.). Зазначено, що на 10 тис. осіб у 2020 р. вчинено 46 злочинів, у 2019 р. – майже 70 [5]. Однак, такі показники дещо дисонують із загальною ситуацією: зростання кількості злочинів у Дніпропетровській, Донецькій, Луганській та ін. регіонах, обстріл автобуса в Харківській області, стрілянина в Броварах та Україніці, захоплення заручників – це лише мала частка резонансних злочинів, які відбулися у 2020 р.

Вказані розходження лише породжують зневіру населення у силу закону та правоохоронних органів. Як бачимо, незважаючи на позитивні зрушення, як в період жорсткої ізоляції, так і в час послаблення карантинних заходів, злочинність не зникає, а частка окремих злочинів, в першу чергу, «білокомірцева» злочинність з її проявами у фармацевтичній галузі, шахрайство, тощо, навіть збільшується. Можна лише здогадуватися про колосальні надприбутки, які мають від цього медичного бізнесу власники незліченних аптечних мереж, корумповані представники влади, що

нав'язують довірливим людям часто непотрібні, а то і згубні для них таблетки та ін'єкції, непомірно збільшують ціни на необхідні засоби захисту. В умовах пандемії ці бариші зросли в багато разів ...

2. Прояви нігілізму в період карантинного режиму спостерігаються на кожному кроці: переповненість громадського транспорту, нехтування масковим режимом, скупченість громадян під час проведення офіційних та неофіційних заходів, несанкціоноване відкриття розважальних закладів та закладів харчування тощо. Пам'ятаємо, як з початком пандемії «галопували» ціни на гумові рукавички, маски (котрі необхідно міняти кожні 2 години)... Годі вже говорити про засоби гігієни та медичні препарати. Як результат: більшість населення країни одягає маски не для власної безпеки, а для охоронців «щоби відчепилися». Спостерігаємо переповнені автобуси й метро, результат: практично відсутні адміністративні стягнення. В частині навчальних закладів оголошено карантин й дистанційне навчання. Нажаль перехід до дистанційного навчання сьогодні каталізує процеси інтелектуальної деградації дітей, підлітків та молоді, що провокує порушення закону та протиправну поведінку. Де знаходиться молодь? – переповнені пляжі, розважальні заклади тощо.

В той час коли світ переживає катастрофу, зупиняється економіка, руйнується торгівля й фінанси, для українських громадян вона немає нічого загадкового. Навіщо дотримуватись законодавчих, урядових чи відомчих приписів, коли пандемія «не такий страшний ворог» і якщо «пережили Чорнобиль – переживемо й карантинні заходи»... Такі нігілістичні настрої не тільки у пересічних громадян, а і у тих, для кого дотримання приписів є службовим обов'язком. У якості ілюстрації можна навести наступний приклад: 26 серпня на нараді однієї з Чернігівських шкіл директорка зазначила, що загальних зборів 1 вересня у школі не відбуватиметься у

зв'язку з карантинном, а тому вчителі зі своїми класами організовано автобусами їдуть на екскурсію містом. Коли вчителі зауважили, що в автобусах місць недостатньо і це буде грубим порушенням, відповідь директорки була вражаючою: «Закон завжди можна обійти». Таким чином, якщо з дитинства засвоюється неповага до закону, результат буде прогнозованим.

Вражає безпорадність вітчизняної правоохоронної системи. Замість швидких і ефективних дій проти порушників та викритих злочинців, пропонується відпустити їх частину зі слідчих ізоляторів і виправних колоній, оголосивши амністію у зв'язку із поширенням «Covid-19». Зокрема, Верховна Рада України зареєструвала ініційований прем'єр-міністром Д. Шмигалем законопроект про амністію засуджених за нетяжкі злочини з метою запобігання поширенню коронавірусу. Міністерство юстиції підтримує амністію 900 таких осіб. Проект закону №3397 «Про амністію засуджених (щодо запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби Covid-19, викликаной коронавірусом SARS-CoV-2)» було зареєстровано 27 квітня 2020 р.

3. Щодо детермінації окремих злочинів та злочинності загалом, немає потреби поглиблюватись у ці питання на сторінках даної публікації, хоча проблеми детермінації залишаються найбільш складними у кримінології, про що неодноразово зазначали фахівці [7; 8].

Якщо торкатися нігілізму та зневіри, варто вказати, що вони не виникають самі по собі. Нігілізм виражається не тільки в незнанні права і законодавства, а зневіра підштовхує до непокори органам правопорядку, вчинення супротиву й правопорушень. Загалом нігілізм та зневіра змінюють світогляд людини, в результаті чого неправові форми соціальної поведінки стають нормою і тим самим детермінують злочинність.

Небезпека тотального зараження лише загострила значення детермінантів злочинності. На превеликий жаль, готових механізмів для вирішення зазначених та інших майбутніх проблем в житті сучасного суспільства немає ні у кого. Навіть у найбільш просунутих соціологів, політологів і політтехнологів. Сьогодні, як бачимо, нігілістичні настрої та зневіра охоплюють значне число населення. І цьому є свої причини. Однією з причин може бути видання суперечливих, паралельних або навіть взаємовиключаючих правових актів, що нейтралізують один одного, і на думку пересічних громадян, вказують на їх непотрібність. Більш того, юридичні норми, прийняті у великій кількості, не взаємодіють і погано синхронізуються, в результаті чого виникають гострі колізії права. Усе зазначене веде до масового недотримання або невиконання правових норм. Окремі громадяни, посадові особи, державні органи, громадські організації просто не співвідносять свою поведінку з вимогами правових норм, прагнуть жити і діяти за «своїми правилами». Як результат – деформація правосвідомості, відсутність належної правової культури, втрата ціннісних орієнтацій.

Ще більш негативним явищем є зневіра та втрата громадянами навіть мінімальної довіри до органів державної влади через їх нехтування законами і нормами моралі. В результаті громадяни втрачають інтерес до діяльності органів влади, не бажають брати участь в їх формуванні або ставляться до цього формально як до профанації. Відповідно, легітимність таких органів стає сумнівною, а їх діяльність викликає гостре бажання порушувати встановлені заборони. Вкрай негативним результатом цього може стати поява територій повного панування неповаги до прав людини, зневіра в дію законів держави, встановлення «територій автоматного права», де більшість

питань вирішується не силою закону, а на користь закону сили. На жаль, в окремих державах ми можемо спостерігати подібні приклади.

Нарешті, найнебезпечнішою формою нігілізму є порушення прав людини, таких як право на життя, здоров'я, честь, гідність, свободу. В умовах пандемії це виглядає найбільш болючим і вразливим фактором. Адже слабка захищеність особистості підриває віру в закон, в здатність держави забезпечити захист, охорону, порядок і спокій в суспільстві, захистити людей від злочинних посягань. Коли це поєднується з випадками порушення законності представниками правоохоронних органів, бездіяльністю влади, зневага до закону досягає максимуму, що провокує самосуд, масові непокори і супротив будь-чому.

4. На сьогоднішній день злочинність не зникла як явище, що цілком зрозуміло, як і поява її нових форм. Це свідчить про те, що жоден з методів її запобігання не є єдиним і абсолютно дієвим. Правові заборони, впровадження жорстоких санкцій або гуманних заходів політичного, економічного, ідеологічного (іноді навіть релігійного) характеру, запобіжні заходи і багато інших цікавих ідей мінімізації злочинності висловлюються вченими, політиками та громадськими діячами всього світу. Але той факт, що необхідно вести боротьбу зі злочинністю, є незаперечним. Одними з основних напрямків є відновлення втрачених ціннісних орієнтацій, мінімізація впливу нігілізму, в т.ч. шляхом формування, систематизації законодавства, усунення колізій, встановлення контролю та прозорості механізму його функціонування.

Список використаних джерел:

1. Стан та структура злочинності в Україні за 2015 – 2019 рр. та 1 півріччя 2020 р. Державна судова адміністрація України.

2. Статистична інформація Генеральної прокуратури України за 2019 - 2020 рр. «Про роботу органів досудового розслідування». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення 9 вересня 2020).

3. В Україні найвищий рівень злочинності у Європі. Рейтинг. ZIK: Новини. 19 липня, 2020. Електронний ресурс. Режим доступу: https://zik.ua/news/ludyna/v_ukraini_naivyshchyi_riven_zlochynnosti_u_yevgori_reitynh_975222 (дата звернення 9 вересня 2020).

4. Рівень злочинності в Україні під час карантину знизився на 30%. Львівський портал. 20 березня 2020 р. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://portal.lviv.ua/news/2020/03/29/riven-zlochynnosti-v-ukraini-pid-chas-karantynu-znyzyvsia-na-30> (дата звернення 9 вересня 2020).

5. Крищенко А. За останні роки в столиці спостерігається чітка тенденція зниження рівня злочинності. Interfax – Україна: Інформаційне агентство. 04.06.2020. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/666965.html> (дата звернення 12 серпня 2020).

6. Про амністію засуджених (щодо запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби Covid-19, викликаной коронавірусом SARS-CoV-2): проект закону №3397 від 27 квітня 2020 р. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakid.net/news/> (дата звернення 10 вересня 2020).

7. Головкін Б. М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні / Б. М. Головкін. *Форум права*. 2014. № 1. С. 106-111. Електронний ресурс. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_1_21 / (дата звернення 10 вересня 2020).

8. Денисов С.Ф. Сучасні детермінанти злочинності в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2019. № 4. С. 21-33.

*Дубровський В.,
старший економіст та член Наглядової
ради Центру соціально-економічних
досліджень CASE Україна*

**ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
(НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ
«ОЦІНКА СТАНУ ЗАГРОЗ У ЕКОНОМІЧНОМУ
СЕКТОРІ ТА ПРИЧИН ЇХ ВИНИКНЕННЯ»)**

Головною загрозою економічній (і не тільки) безпеці з інституційного боку є домінування неформальних інституцій «суспільного порядку

обмеженого доступу» (за визначенням Норта, Вайнгаста та Уолліса), які, з одного боку, вихолощують формальні інституції «відкритого доступу», насамперед, верховенство права; а, з іншого – придушують «здорові» неформальні інституції суспільства, спонтанні порядки – такі як волонтерство, довіра, тощо. Окрім безпосереднього згубного ефекту, такі неформальні інституції є критично вразливими для цілеспрямованого впливу з боку держави-агресора, Російської Федерації. Вони також тісно пов'язані з частиною тіньової економіки, особливо великомасштабною політичною корупцією та індустрією ухилення від оподаткування, відомою як «конвертаційні центри».

Україна характеризується величезним розривом між формальними та неформальними інституціями і суспільними практиками. Маючи майже повний набір формальних інституцій (як у сенсі норм, так і у сенсі організацій), побудованих за зразками успішних країн, держава та суспільство в певних відносинах продовжують жити за неформальними нормами обмеженого доступу (ОД), які з позицій відкритого доступу (ВД) (і відповідних законів) визнаються злочинними, корупційними. Корупція заповнює собою розриви між формальними та неформальними нормами, при цьому внутрішня структура частини організацій насправді тримається на корупційних взаємозв'язках, а корупційні за походженням доходи забезпечують, в свою чергу, утримання кадрів. Корупційні доходи, зокрема, пов'язані з великомасштабною тіньовою економікою (індустріалізованим ухиленням від податків, великомасштабною контрабандою, тощо) живлять ці інституції ресурсно.

Корупційні та корупціогенні практики і механізми у цій системі виступають у подвійній якості – джерелом зловживань, з одного боку, та незамінного механізму виконання формальних державницьких функцій – з

іншого. Водночас, ці неформальні механізми, не будучи достатньо ефективними самі по собі, впливають на функціонування формальних структур і викривлюють їх роботу, тоді як зовнішні прояви корупції викликають значене занепокоєння у населення та міжнародних партнерів..

Така гібридна структура породжує низку загроз, які мають, серед іншого, великий вплив на економіку.

1. Викривлення роботи державних органів та дії нормативної бази, зокрема, масова корупція та зрощення контрольно-силових органів із організованою злочинністю, через поширеність неформальних норм та структур, що за своєю сутністю суперечать формальним.

2. Невиконуваність (двозначність, дискреційність, надмірна рестриктивність) норм, що з'являються чи зберігаються під впливом корупційних та інших неформальних інтересів. Такі норми ведуть до корупції, але вони свідомо закладаються до законодавства, аби зробити порушення масовими і, відповідно, залишити можливість для вибіркового покарання на розсуд «начальника», який, у такий спосіб, примножує свою владу. Це, серед іншого, робить неможливим винищення корупції через покарання. Іншим наслідком є специфічний характер керованості, де неформальні накази часто переважають над формальними та службовими обов'язками.

3. Неефективність державного врядування, зокрема неоптимальні реакції на інші види загроз, внаслідок підвищеної складності та неоднозначності управління, помноженої на неефективність контролю у великій неформальній ієрархії.

4. Вразливість системи влади в цілому та окремих її частин до «захоплення» групами інтересів, зокрема пов'язаних з ворогом, через те, що неформальна система взаємовідносин та відповідні механізми є непрозорими

для суспільства, зовнішніх гравців із Заходу, та навіть, подекуди, вищого керівництва держави; але близькими та зрозумілими для РФ та її агентів впливу, а також приватних інтересів різного роду.

5. Гальмування економічного зростання, надто у нових галузях. Зокрема, корупція, яка є зовнішнім проявом описаної системи, має низку негативних безпосередніх економічних ефектів – «корупційний податок», обмеження та викривлення конкуренції, збільшення транзакційних видатків, відволікання зусиль та часу на непродуктивні дії (пошук ренти), тощо. Також викривлюється вибір роду занять (підприємливі люди з підвищеним сприйняттям ризику обирають державну службу замість бізнесу), а корупційні інтереси і відповідні доходи закріплюють шкідливі для економіки невиконувані норми, такі як надмірна регуляція, і сприяють запровадженню інших.

Інституційне середовище, в якому значну частину займають неформальні практики, що суперечать формальним, є несприятливим для іноземних інвесторів. Вітчизняні компанії, які зростають у такому середовищі, розвивають відповідні компетенції значною мірою за рахунок інших, у тому ж напрямку працює конкурентний відбір. В результаті, страждає конкурентоздатність вітчизняного бізнесу на міжнародних ринках, особливо коли йдеться про складні товари та послуги, і це є одним з факторів формування сировинної структури експорту.

6. Збільшення загрози дестабілізації. Корупція є перманентним подразником для суспільства, який може бути використаний (в тому числі, агентами РФ) для роздування соціальної напруги. Водночас, «рішуча боротьба з корупцією» за допомогою позірних репресій, у разі її розгортання (наприклад, популістськими силами у випадку їх приходу до влади) без належного доповнення у вигляді побудови нових інститутів та вирішення

проблеми невиконуваних норм, може призвести до принаймні тимчасового паралічу життєво важливих функцій держави, насамперед юридичних та безпекових.

7. Загрози міжнародному співробітництву. Зокрема, корумпованість силових структур перешкоджає отриманню міжнародної допомоги у галузі безпеки, яка є дуже бажаною для протистояння агресії з боку РФ. Також, корупція та відсутність належної боротьби з нею (принаймні у формах, зрозумілих для міжнародних партнерів) є значним фактором ризику у співробітництві з МВФ та іншими кредиторами і донорами України.

8. Порушення балансу стримувань та противаг завдяки неформальним практикам та механізмам контролю. Особливо шкідливим є таке порушення на конституційному рівні, що створює загрозу узурпації влади президентом, як це зробив свого часу Янукович.

В той же час вже спостерігаються певні процеси розбудови інститутів притаманних «суспільному порядку із відкритим доступом», що дає підстави стверджувати, що Україна знаходиться у точці трансформації, у перехідному етапі від «розвинутого обмеженого доступу» до початкового «відкритого доступу». Цей етап характеризується слабкістю та нестабільністю інституцій, що робить країну вразливою, а тому повинен бути якомога швидше пройдений.

Для рішучого реформування інститутів необхідна «політична воля», але у політиці, відповідно, домінують інтереси та неформальні відносини «патрональної політики», які перешкоджають подоланню, в тому числі, окреслених вище проблем.

Встановлення справжнього верховенства права – наражається на несумісність з ним неформальні методи управління, притаманні «патрональній

політиці»; ефективні механізми забезпечення захисту прав власності та знищення джерел корупції – не відповідає інтересам бенефіціарів «обмеженого доступу»; а необхідність у підтримці з боку тих, хто контролює неформальні силові структури, разом з бажанням зберегти можливості, які вони створюють у політичній боротьбі та рейдерстві бізнесу – перешкоджають рішучій ліквідації таких формувань.

Зокрема, є дві фундаментальні причини, що заважають появі «політичної волі» для встановлення верховенства права в Україні.

Загалом, як доводить Ф.Фукуяма, для того, аби можновладці визнали право та оснований на ньому закон вище за свою волю, джерелом права має бути вища сила, верховенство якої вони беззаперечно визнають. У релігійних суспільствах цю роль виконували церкви як представники вищих сил, за демократичного ж устрою такою є «воля народу», яку політики втілюють. Але з боку виборців бракує чіткої та недвозначної вимоги щодо встановлення верховенства права: за даними соціології (ІС НАНУ) близько половини громадян досі вважають, що один чи кілька лідерів можуть зробити більше, ніж усі демократичні процедури – іншими словами, готові пробачати «хорошому», на їхній погляд, лідеру порушення законів та процедур.

Це має глибокі історичні корені, оскільки, на відміну від католицького світу, де церква домоглася незалежності від держави в ході кризи інвестиції у 11 столітті; Візантія успадкувала від Риму традицію «цезаропапізму», за якої імператор одночасно був і верховним духовним лідером, відтак не підкорявся законам. Україна успадкувала в основному візантійські традиції, які було за останні три з половиною сторіччя підсилено російськими (своєю чергою, заснованими на гібриді тих же візантійських та

монгольських, які відкрито заперечують верховенство права як принцип). Отже, при встановлення верховенства права, спиратися можна тільки на слабшу і значною мірою викорінену польську традицію; а також на новітні запозичення з Заходу. Відповідна частина виборців формує помітний суспільний запит на верховенство права, але наразі електорально програє більш чисельним та дисциплінованим патерналістам, на яких і роблять ставку найбільш успішні на сьогодні політики.

Це органічно ув'язане з другою, інституційною, причиною. Україна дотепер належить до ОД, де правляча еліта функціонує за описаним Генрі Гейлом принципом «патроналізму». Відповідно до його концепції, брак верховенства права і, відповідно, вартих довіри формальних юридичних інституцій на низовому рівні, породжує потребу у «патронах», які можуть вирішувати суперечки та слугувати гарантами для складних взаємних компромісів на основі власного персонального авторитету. Такі патрони утворюють ієрархічні «пірамідальні» соціальні мережі, відомі в Україні за жаргонною назвою «кланів» (відмінність від справжніх кланів, характерних для багатьох менш розвинених країн, у тому, що «піраміди» тримаються більше на репуаційних ніж на родинних зв'язках). Це є одним з різновидів неформальних інституцій управління, про які йшлося на початку.

При цьому критично важливо, що влада верховного патрона, голови «клану», тримається на очікуваннях підлеглих: його накази карати нелояльних та винагороджувати лояльних виконуються тільки до того моменту, доки виконавці очікують, що верховний патрон залишатиметься на своєму місці і надалі, отже, в разі непокори, буде здатен так само покарати бунтівників. Щойно ця гра стає фінітною, як «піраміда» розсипається у лічені

дні. Відповідно, жоден президент, якщо він хоче здійснювати владу саме за допомогою перевірених інструментів патрональної політики (а інші, формальні, ніколи по-справжньому не працювали, і, скоріше за все, побільшості, є непрацевдатними, як описано нижче), не може допустити встановлення верховенства права – бо у такому разі право карати та винагороджувати відділяється від правителя, і переходить до незалежної судової системи, відтак він втрачає неформальну владу, не отримуючи нічого взамін. Отже, верховенство права, брак якого викликає потребу у «патронах», не встановлюється, і хибне коло замикається.

Це є, ймовірно, найбільшою перешкодою для подальших перетворень усіх сфер життя в Україні.

При цьому суто політичні інститути відносно непогано репрезентують еліту (про що свідчить вирішальна роль Верховної Ради в урегулюванні політичних криз 2004 та 2014 рр.), але користуються вкрай низькою довірою більшості населення, навіть меншою, ніж силові структури та інші виконавчі органи, а також суд. Тому вони наразі не можуть виступати важелем встановлення верховенства права.

Недовіра до держави в цілому, а надто до представницької влади, особливо у сполученні із зазначеними вище рисами суспільної свідомості (патерналізм, поширеність ілюзій, тощо), а також небажанням еліти поступитися своїми джерелами рент, не тільки становить очевидну загрозу національній безпеці, але й гранично обмежує державу у проведенні економічної політики у тій частині, яка веде чи може вести до економічних труднощів для простих громадян. Усі названі вразливості примножуються

наявністю зовнішнього ворога, зацікавленого у дестабілізації України: він активно використовує їх для поглиблення розколів у суспільстві.

Бюрократія, та інші виконавчі інститути, потерпають також від браку компетентності. Невисокі зарплати не дозволяють залучати та утримувати на державній службі кваліфіковані кадри, а наявність корупційних можливостей, з одного боку, і високий ризик – з іншого, притягують на відповідні посади осіб, які за своєю натурою не є сумлінними бюрократами, бо мають іншу систему цінностей. Водночас, стратегічні напрямки – напрацювання державної політики, вироблення правил та механізмів реагування на виклики, тощо – довгий час були занедбані, і тільки в останні роки отримали певний поштовх до розвитку, який, утім, ще не встиг датися взнаки у вигляді кращої якості державної політики.

Історично та культурно Україна, на відміну від Росії та решти країн Євразії, за можливим винятком Киргизстану та Молдови, є країною «стримувань та противаг», а не «вертикалі влади». Відтак, спроби державного будівництва за радянськими традиціями шляхом посилення «вертикалі» ведуть, зрештою, до послаблення держави (зокрема, але не тільки – через втрату довіри до неї) та збільшують її вразливість до фактичного захоплення чужими інтересами. Як це багато в чому сталося за правління Януковича. Децентралізація є необхідним кроком у правильному напрямку, але при цьому критично важливо забезпечити посилення стримувань та противаг не тільки між місцевим та загальнодержавним рівнями, але й на кожному з цих рівнів – в іншому разі посилення інституцій не відбудеться, натомість є загроза де-факто подрібнення, «феодалізації», держави.

Як довели п'ять років «гібридної війни», слабкість інститутів є безпосередньою загрозою національній безпеці. Не менш важливо, що у довгостроковому плані прискорення економічного зростання неможливе без радикального прориву у якості інститутів. Без відповідних дій Україна розвиватиметься повільно та нестабільно, а можливості адекватних відповідей на загрози та кризи буде гранично обмежено, як це сталося, зокрема, у 2008 р. та згодом у 2014-му.

Основні підходи до подолання інституційних загроз:

1. Оскільки «погані» інститути ґрунтуються на недоліках суспільної свідомості, масова просвіта та зміна цінностей мають стати пріоритетними напрямками державної політики. Чинники, які заважають побудові успішних та ефективних інститутів треба ретельно та глибоко дослідити з метою вироблення дієвих способів цілеспрямованого впливу на них на різних рівнях, відповідно до особливостей цільових аудиторій. Це – стратегічне завдання, яке не може дати швидких результатів, але без таких дій Україні навряд чи вдасться успішно протистояти описаним вище викликам.

Водночас, інституційні вади (зокрема, невиконувані норми та сваволя у їх застосуванні, а також корупція та брак верховенства права) сприяють закріпленню цих цінностей та відтворенню стереотипів. Тому не менш важливими є власне інституційні реформи. Процес реформування та зміни суспільної свідомості відбуватиметься ітеративно. Розповсюдження нових норм поведінки, основаних на повазі до закону, а також безособових відносин, основаних на інституційних ролях (розподіл гілок влади, відділення влади від бізнесу, тощо) має відбуватися згори донизу на основі прикладу, який подають вищі посадові особи.

2. На наступному рівні – політичних інститутів – необхідні реформи, які радикально підвищать довіру до них та здатність представницької влади репрезентувати суспільство. Децентралізація наразі успішно працює у цьому напрямку (довіра до місцевих органів влади вже значно підвищилася), але за відсутності відповідних реформ на загальнодержавному рівні це створює небезпечний дисбаланс. Необхідно перейти до обрання народних депутатів за відкритими партійними списками, скасувавши (відповідно до Конституції) мажоритарну складову. Особливої уваги потребують питання прозорості фінансування політичних партій і кампаній окремих політиків, та політичної реклами; упередження та належне переслідування фальсифікацій та підкупу виборців; а також конфлікту інтересів посадових осіб держави. Окрім безпосереднього впливу на якість відповідних інституцій ці заходи нададуть виборцям відчуття причетності до держави, відповідно сприятимуть більш відповідальній поведінці, як електоральній, так і побутовій та економічній. Важливим ефектом має стати перетворення політичних партій на безстрокові ідеологічні організації, що репрезентують певні суспільні групи та ідеологічні підходи до вирішення проблем.

На конституційному рівні потрібно завершити та закріпити систему стримувань та противаг з урахуванням досвіду використання неформальних методів у політичній боротьбі, аби надійно убезпечити систему влади від узурпації та встановити чітку систему політичної відповідальності.

Проте, треба зважати на ризик «полівіння» політики у разі провалу або неналежного втілення п.1.

3. На рівні виконавчої влади, інституційні реформи мають включати два нерозривні компоненти: з одного боку – максимальне звуження державних функцій (принаймні, тимчасове, до успішної перебудови

організації), особливо корупціогенних, таких що передбачають особисті контакти, дискрецію, та доступ до суспільних ресурсів; з другого боку – «перезавантаження» організацій з набором кадрів на конкурсній основі із застосуванням нових принципів, із збільшенням легальних зарплат, але граничним звуженням корупційних можливостей. Такий підхід довів свою ефективність у Грузії. Це має супроводжуватися програмами з підвищення кваліфікації та, водночас, вихованням культури сумлінного служіння народові у нових держслужбовців та силовиків. У майбутньому, після утвердження у державних органах нової корпоративної культури, можливе (за необхідністю) обережне та поступове розширення контрольних та інших функцій, збільшення гнучкості правил та процедур, але такі функції та гнучкість мають бути гранично скорочені на період реформи.

4. Юстиція та СБУ, зважаючи на їхню ключову роль у неформальних механізмах функціонування «патрональної політики» можуть стати незалежними та неупередженими (і не корумпованими) тільки за умови готовності принаймні частини еліт відмовитися від патрональної політики та управління за допомогою компромату. При цьому, перезавантаження судової системи та прокуратури «з середини» може зробити їх формально незалежними, але не дозволить позбутися корупції, а, відповідно, і неформальної залежності від силовиків і тих, хто їх контролює. Тому реформа потребує опори на зовнішні, по відношенню до відповідних спільнот, сили – такі як громадянське суспільство чи міжнародні інституції.

Цей підхід було частково реалізовано у судовій реформі, зокрема обранні суддів Верховного Суду та створенні Вищого Антикорупційного суду, але поки що він не був належним чином втілений на практиці, і у системі юстиції залишаються великі «дірки» для вибіркового правосуддя; а реформи СБУ не відбувалося взагалі.

Проведення таких глибоких інституційних реформ, особливо в частині юстиції та правоохоронних органів, вимагає виокремлення частини еліт, яка робить ставку на прискорений перехід до «суспільного порядку з відкритим доступом», для чого погоджується на демонтаж «екстрактивних інституцій» і цілеспрямовану прискорену побудову «інклюзивних». Мотивом такої поведінки має стати усвідомлення приреченості поточної моделі існування України, та бажання захистити свої активи і збільшити їхню капіталізацію.

*Жаровська Г.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального
права Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича*

ПАНДЕМІЯ І ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ: НОВІ ВИКЛИКИ ЧИ АПГРЕЙД?

Пандемія коронавірусу завдає людству одночасно декілька ударів: в першу чергу як хвороба та як причина масштабної економічної кризи найбільшої від 2008 року. Ще більше економічну ситуацію погіршують обмежувальні заходи, які уряди в усьому світі запроваджують, щоб зупинити поширення Covid-19. Однак у цій ситуації знаходяться й ті, для кого пандемія — це новий виток можливостей. Звичайно, COVID-19 та пов'язані з ним обмеження: примусове поміщення громадян на самоізоляцію та в обсервації; обмеження права громадян на свободу пересування: заборона для певних категорій переміщуватись через державний кордон та контрольно-пропускні пункти пропуску, скасування транспортного сполучення; заборона збиратись більш ніж певна кількість осіб не могли не позначитись на кількісних і якісних показниках злочинності. За даними декількох джерел в багатьох

країнах, в тому числі і в Україні, зафіксовано скорочення загальної кількості злочинів [1, 2, 3].

Логічно, що світова увага сьогодні прикута до проблеми пандемії як хвороби, проте ми повинні усвідомлювати, що злочинність не зникає, а лише перелаштовується, загроза злочинності залишається динамічною, і нові або адаптовані види злочинної діяльності з'являються будуть продовжувати з'являтися і надалі як під час кризи так і після неї.

Ситуацією, що склалася вправно користуються як окремі злочинці, так і організована злочинність, зокрема транснаціональна. Можемо стверджувати, що транснаціональна організована злочинність має всі потужності найшвидше адаптуватись в умовах коронокризи, враховуючи такі її специфічні ознаки як:

- мобільність: транснаціональні злочинні організації є мобільними з погляду переміщення в межах регіону, в якому реалізуються злочинні схеми, національні кордони не є в цьому перешкодою, міжнародні логістичні коридори створюють умови для швидкого переміщення, транспортування та комунікації;

- гнучкість: здатність транснаціональних злочинних організацій до активної співпраці з соціально-політичними інститутами, проникнення в законні інститути для отримання переваг і преференцій у процесі реалізації злочинних схем;

- злочинна інноваційність: транснаціональні злочинні організації використовують передові інформаційні техніко-технологічні інновації з метою досягнення мобільності, ефективної комунікації для здійснення фінансових операцій і контролю;

- адаптація: здатність швидко адаптуватись до соціальних, економічних, політичних, юридичних, митних умов, у яких вони діють; використовувати

прогалини у законодавстві, неузгодженість дій правоохоронних органів з метою реалізації злочинних схем;

- структурованість: транснаціональні злочинні організації мають складну структуру взаємозв'язків, пов'язані з іншими соціальними інститутами, всередині організації має місце строга ієрархія.

Структурованість транснаціональної організованої злочинності є у сьогоднішніх умовах козирем, адже структурна організація є одним з найбільш дієвих способів її захисту від соціального контролю. Структура їх організації та управління є складною, багатоланковою, багаторівневою і розгалуженою. Це дозволяє за необхідності або припинити свою діяльність до мінімальних розмірів, або переміщати її з подальшим розповсюдженням у країни з найбільш сприятливою для відповідного виду діяльності законодавчою, економічною чи соціальною ситуацією, або перепрофілювати, що в умовах всесвітньої пандемії є вкрай важливо.

На наш погляд, все помітнішим стає процес змішування класичних моделей організованої злочинності: корпоративної та мережевої. Чому відбувається таке змішування класичних моделей транснаціональної організованої злочинності? Завдяки таким її ознакам як гнучкість та здатність швидко адаптуватись, видозмінюючи організацію своєї діяльності вони починають використовувати принципи і особливості, характерні для інших моделей, що мають більшу ефективність злочинної діяльності при відносній безпеці для системи загалом.

Мережева модель являє собою злочинну організацію, що складається з мережі окремих, найбільш впливових осіб, які обіймають високі посади у владних органах або виконавчих структурах держави, або належать до олігархічної верхівки суспільства. Вони керують діяльністю безпосередніх виконавців, залучених до злочинної діяльності. Таким чином, ця модель

включає в себе членів і не членів злочинної організації. Основними структурними елементами мережевої моделі є злочинні групи, покровителі, спеціалізована підтримка, підтримка користувачів і соціальна підтримка [4].

Злочинні групи являють собою організоване злочинне об'єднання, яке складається з осіб, готових порушити закон, використовувати насильство для збільшення впливу й отримання прибутку. Структура такого об'єднання складається з набору ієрархічно розташованих незалежних посад, необхідних для виконання специфічних функцій. Тому така група може бути як високо структурованою, так і вкрай динамічною. Але в будь-якому випадку вона ґрунтується на силі й авторитеті [5].

Принципи дії таких групи, як структурних ланок транснаціональних угруповань, полягають у змінюваності лідерів, перспективному розвитку групи незалежно від наявності або відсутності окремих її членів. Відповідно, пріоритетними напрямками діяльності є забезпечення продовження її існування, підпорядкування особистих інтересів груповим.

Прискорювачем процесу синергії корпоративної і класичної моделі може стати якраз пандемія. Адже виникнення проміжних рівнів управління дозволяє керівному ядру займатися тільки стратегією розвитку організації. Це позбавляє їх від необхідності організації безпосередньої злочинної діяльності, а значить, і від соціального контролю. Зберігаючи таким чином жорстко структурований корпоративний центр управління, така оновлена модель дозволяє позбутися недоліків бюрократичної структури, органічно поєднуючи її з гнучкої мережевою, аморфною моделлю організації на нижчих рівнях здійснення злочинної діяльності.

Аналізуючи поточну інформацію офіційних джерел держав-членів ЄС та ситуаційні звіти Європолу спостерігаємо, що на тлі пандемії коронавірусу поліцейська служба ЄС фіксує збільшення числа таких злочинів як

кіберзлочини, шахрайство, контрафакт та підробка критичних товарів, злочини проти власності. У звіті Європолу «Пандемійна спекуляція: як злочинці експлуатують кризу Covid-19» (Pandemic profiteering: how criminals exploit the COVID-19 crisis) наголошується, що всі ці злочини вчиняються як окремими злочинцями так і організованими угрупованнями. "Ми не можемо забувати про те, що відбувається в кримінальному світі. Злочинні організації використовують страх людей. Наше прагнення до новин про COVID-19 – це прекрасна можливість для злочинців обдурити більше жертв, які шукають інформацію, товари та послуги, що користуються попитом", - заявила виконавчий директор Європолу Катерін Де Болле під час презентації звіту [6].

Злочинці швидко адаптували свої методи, щоб використати наші страхи навколо пандемії. Вони ще з більшою потужністю використовують онлайн-надбудови, адже зниження мобільності і потоку людей, обмеження в суспільному житті змушують громадян все частіше використовувати ІТ-рішення, а необхідним життєвим компонентом успіху організованої злочинності є підтримання користувачів. Якщо до пандемії злочинні угруповання створювали спеціальні структурні підрозділи, назвем їх «підтримка користувачів», які забезпечували їх споживачами, тобто особами, які замовляють незаконні товари та послуги, наркоманами, скупниками краденого, постійними клієнтами публічних будинків тощо, то карантин значно полегшив цю потребу. Замість того, щоб винаходити нові схеми, кіберзлочинці адаптували традиційні фішингові шахрайські розсилки, пов'язуючи їх з коронавірусом, щоб привернути до себе увагу.

Можемо констатувати, що організована кримінальна діяльність стає менш помітною і водночас більш масштабнішою і агресивнішою із переносу її в онлайн простір. Завдяки поєднанню цифрових технологій і

мережевій структурі транснаціональних злочинних угруповань діапазон їх можливостей стає потужнішим: шахрайство через онлайн-платіжні системи, кардинг і соціальну інженерію; різні форми сексуальної експлуатації в інтернеті, в більшій мірі дітей; відмивання традиційних і віртуальних валют; створення онлайн форумів для торгівлі хакерським досвідом, інтернет-хостінг операцій, пов'язаних з торгівлею зброї, наркотиків, клонованих кредитних карток, фальшивих грошей чи підроблених паспортів. Таким чином, пандемія стала своєрідним прискорювачем для кіберзлочинності та відкрила нові вектори можливостей злочинних атак.

Не менший інтерес викликає звіт Європолу «Вірусний маркетинг: контрафакт, некондиційні товари і злочини в сфері інтелектуальної власності в пандемії COVID-19» (Viral marketing Counterfeits, substandard goods and intellectual property crime in the COVID-19 pandemic). Європол застерігає від підроблених ліків, які пропонуються для продажу в інтернеті та повідомляють про масштабну операцію за участі інших поліцейських служб у 90 країнах світу. За даними Європолу, завдяки операції під назвою "Пандея", вдалося ідентифікувати понад дві тисячі інтернет-сайтів, на яких продавалися пігулки, спреї та мазі проти коронавірусу, які жодним чином не діють проти COVID-19. Під час поліцейської операції правоохоронці конфіскували близько чотирьох мільйонів одиниць подібних медикаментів. Серед них, зокрема, антивірусні ліки чи підробки препаратів проти малярії, які не мають жодних дозволів на використання. [7].

Аналіз даних, наданих Європолом, показує, що компанії, націлені на ЄС для розповсюдження контрафактної фармацевтичної продукції та обладнання, зареєстровані за адресами як всередині ЄС (Болгарія, Німеччина, Нідерланди, Польща та ін.), так і за його межами (Китай, Індія, США). Слід зауважити, що фармацевтичний сегмент діяльності ще до пандемії викликав

інтерес у транснаціональних злочинних угруповань. Covid-19 лише вніс свої корективи у цю сферу діяльності злочинних угруповань: пріоритет змістився на засоби гігієни, певні групи ліків та медичне обладнання.

Та ще більше занепокоєння викликає те, що жертвами шахраїв стають не лише приватні споживачі, але й державні органи. Так у Бельгії влада замовила в Туреччині медичні маски на суму у п'ять мільйонів євро, але їх і не отримала, повідомляє бельгійська газета Le Soir. Іспанське видання El Pais із посиланням на анонімні джерела пише, що місто Мадрид придбало 640 тисяч підробних тестів на коронавірус - вони показували занадто багато негативних результатів. Тестові системи, за даними газети, продав китайський постачальник [8].

Такі і подібні повідомлення з'являється все частіше, а це, на наш погляд, і є соціальна підтримка, утвердження сили транснаціональної злочинності. Це наслідки «заігрувань» з організованою злочинністю, наприклад, політики, які вдаються до послуг організованої злочинності; підприємці, які здійснюють із нею спільний бізнес; політичні та громадські лідери, які залучають злочинні організації до участі в громадському житті і які представляють організовану злочинність та її членів у вигідному світлі. Без такої соціальної підтримки організована злочинність не може процвітати і мати успіх.

Аморфність, плінність членів кримінальних груп, вплив покровителів, їх сприяння розвитку злочинного бізнесу, великий ринок користувачів і помічників організованої злочинної діяльності, а також потужна соціальна підтримка дозволяють організованим транснаціональним злочинним угрупованням значно обмежувати можливості зовнішнього контролю при постійному розширенні їх впливу в найбільш прибуткових сферах нелегального ринку товарів і послуг.

Висновки. Таким чином, слід уже сьогодні осмислювати, що Covid-19 формує апгрейд злочинності в цілому і транснаціональної зокрема, тому першочерговим завданням є «не спізнитись» з аналізом, нехай і початковим, соціально-негативних подій, явищ і процесів, бути готовими реагувати на злочинні попереджувальні сигнали, виявити і дати оцінку криміногенним ризикам задля напрацювання заходів протидії їй.

Тероризм, наркоторгівля, торгівля зброєю, відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом, торгівля людьми, організоване шахрайство, підробка валют, тощо – поза пандемією. Мережі, що стоять за злочинами в кожній із цих сфер, швидко трансформують виклики у можливості, що робить їх стійкими до традиційних правоохоронних заходів. Сьогодні боротьба з організованою злочинністю є одним із завдань десяти правоохоронних відомств України. Коронавірусна криза, ще раз доводить нагальну потребу покращення комунікації та координації дій між національними відомствами як на тактичному так і на оперативному рівнях, а також розширення міжнародного співробітництва та обмін оперативною кримінальною інформацією.

Список використаних джерел:

1. Edith Lederer, “Crime Rates Plummet Around the World as the Coronavirus Keeps People Inside,” Time. April 11, 2020. <https://time.com/5819507/crime-drop-coronavirus/>
2. Phillips, Kenny Jacoby, Mike Stucka and Kristine Crime rates plummet amid the coronavirus pandemic, but not everyone is safer in their home USA TODAY. <https://www.usatoday.com/story/news/investigations/2020/04/04/corona-virus-crime-rates-drop-and-domestic-violence-spikes/2939120001/>
3. В Україні в період карантину рівень злочинності знизився на 30%. <https://ua.112.ua/suspilstvo/v-ukraini-u-period-karantynu-riven-zlochynnosti-znyzysia-na-30-532467.html>
4. President’s Commission on Organized Crime. The impact: Organized Crime Today. Washington, D.C.: US Government Printing Office, 1986. <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/Digitization/112938NCJRS.pdf>

5. Michael D. Liman, Gari W. Potter/ Organized crime. - P. 42.

6. Pandemic profiteering: how criminals exploit the COVID-19 crisis March 2020 file:///C:/Users/iMac/Downloads/pandemic_profiteering-how_criminals_exploit_the_covid-19_crisis.pdf

7. Viral marketing Counterfeits, substandard goods and intellectual property crime in the COVID-19 pandemic file:///C:/Users/iMac/Downloads/report_covid_19_-_viral_marketing_counterfeits%20(1).pdf

8. COVID-19: Європа застерігає від аферистів на тлі пандемії коронавірусу. <https://www.dw.com/uk/covid-19-yevropol-zasterihaie-vid-aferystiv-na-tli-pandemii-koronavirusu/a-52956242>

*Зауменна Ю. О.,
професор кафедри теорії та історії
держави і права факультету № 1
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ПАНДЕМІЯ COVID-19: НОВІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ

Завдання забезпечення національної безпеки і оборони в діяльності держави позачергові, оскільки від стану національної безпеки залежить саме існування держави. В умовах пандемії COVID-2019 вектор забезпечення національної безпеки різко змінився та створив нові виклики та загрози, обумовив пошук нових шляхів подолання кризових явищ та зниження рівня поширення COVID-2019, але й активізував необхідність протидії новим видам злочинів.

Пандемія COVID-19 значно прискорила процеси, які до того розвивалися досить повільно. Зокрема, глобальна ізоляція населення за місцем проживання зумовила більш глибоке занурення у віртуальний кіберпростір, в якому люди більше зазнають впливу інформаційного цунамі, причому переважно деструктивного характеру. Припинення діяльності цілих

секторів економіки підштовхнуло найсильнішу за останні часи економічну кризу. Нові специфічні обмежувальні заходи щодо захисту населення водночас уможливили здійснення державою тотального контролю за громадянами. У світі посилилися радикальні настрої і загострилося протистояння між так званими «глобалістами» і «державниками» [1, С. 8].

Зазначені процеси відбуваються на тлі взаємопов'язаних системних криз, які умовно можна визначити як санітарно-епідеміологічну, кіберінформаційну, фінансову, соціально-економічну і політичну кризи. В Україні ситуація ускладнюється ще й війною на Донбасі. Водночас підвищується й ризик того, що потужні кліматичні зміни та техногенні аварії в цих умовах можуть призвести до більш катастрофічних наслідків.

В умовах ситуації яка слалась, більшість країн активізують свої зусилля з посилення національної безпеки, боротьби з глобальним поширенням коронавірусу шляхом прийняття різних заходів для підтримки систем охорони здоров'я, захисту економіки та забезпечення громадського порядку і безпеки.

Але слід зазначити, що збільшується кількість злочинів, які адаптуються під нові умови які пов'язані з пандемією. Можна виділити загальні фактори, які обумовлюють злочинні прояви у зв'язку з ситуацією, яка склалась, зокрема:

- високий попит на певні товари, захисне спорядження і фармацевтичну продукцію;
- зниження мобільності і потоку людей через та в ЄС;
- громадяни залишаються вдома і все частіше працюють на дому, покладаючись на цифрові рішення;

- обмеження в суспільному житті зроблять деякі кримінальні дії менш помітними і перенесуть їх у домашні або онлайн-надбудови;

- збільшення тривоги і страху, які можуть створити вразливість для експлуатації;

- скорочення поставок певних незаконних товарів в ЄС та ін. [2].

В ситуативному звіті Європолу надається аналіз ситуації, пов'язаної з поширенням пандемії та виділяються чотири основні сфери злочинності, а саме:

1) поширення кіберзлочинності. Кількість кібератак проти організацій і приватних осіб є значним і, як очікується, буде зростати. Злочинці використовують кризу COVID-19 для проведення атак соціальної інженерії, присвячених пандемії, для поширення різних пакетів шкідливих програм. Якщо оцінювати майбутні прогнози, то кількість атак буде збільшуватись, так як більшість сфер перейшли на дистанційну систему роботи і відкривається доступ до інформаційних систем організацій, підприємств, тощо.

2) шахрайство. Шахраї дуже швидко адаптували відомі схеми шахрайства, щоб отримати вигоду з побоювань і страхів жертв під час кризи. До них належать різні типи адаптованих версій схем телефонного шахрайства, шахрайства з поставками і дезактивацією. З'являються нові схеми шахрайства, які швидко адаптуються під умови пандемії;

3) контрольні і контрафактні товари. Продаж контрафактної медичної та санітарно-гігієнічної продукції, а також засобів індивідуального захисту і контрафактної фармацевтичної продукції збільшилася в рази з початку кризи. Існує ризик того, що злочинці використовуватимуть дефіцит у поставках деяких товарів, щоб все частіше надавати контрафактні альтернативи як в оптовому, так і в

4) організована злочинність проти власності. Різні типи схем, пов'язаних із крадіжками, були адаптовані злочинцями для використання поточної ситуації. Це включає в себе відомі шахрайства, пов'язані з уособленням представників органів державної влади. Очікується, що комерційні приміщення і медичні установи будуть все частіше ставати об'єктом організованих крадіжок. Попри введення додаткових карантинних заходів по всій Європі, кримінальна загроза залишається динамічною, і під час кризи, і після неї будуть виникати нові або адаптовані види злочинної діяльності.

Виконавчий директор Європолу Кетрін Де Болле (Catherine De Bolle) підкреслила: «Хоча багато людей віддані боротьбі з цією кризою і наданням допомоги жертвам, є також злочинці, які швидко скористалися можливостями, щоб використати кризу. Це неприпустимо. Така злочинна діяльність під час кризи у сфері охорони здоров'я особливо загрожує і може представляти реальний ризик для життя людей. Ось чому, як ніколи, важливо посилити боротьбу зі злочинністю. Європол та її правоохоронні партнери тісно співпрацюють, щоб забезпечити здоров'я і безпеку всіх громадян».

Європейський комісар із питань внутрішніх справ Ільва Йоханссон (Ylva Johansson) зазначив: «Я вітаю цю нову доповідь Європолу про останні події COVID-19 у кримінальному ландшафті в ЄС. Європейський Союз і держави-члени нарощують зусилля щодо забезпечення безпеки людей: національні органи влади і агентства ЄС, такі як Європол і ENISA, вносять цінний вклад в те, як ми можемо спільно вирішувати цю проблему. Я сповнений рішучості забезпечити, щоб Комісія зробила все можливе, щоб підтримати правоохоронні органи перед обличчям цієї нової загрози».

5) вірусний маркетинг: підробки під час пандемії. Представляє також значний інтерес новий звіт Європолу «Вірусний маркетинг: контрафакт,

некондиційні товари і злочини в сфері інтелектуальної власності в пандемії COVID-19» (Viral marketing Counterfeits, substandard goods and intellectual property crime in the COVID-19 pandemic) про те, хто є злочинцями і як вони намагаються отримати вигоду з COVID-19. Злочинці швидко заробили на COVID-19: від веб-сайтів, які продають підроблені тести на перевірку крові COVID-19, проведені правоохоронними органами кількох країн-членів ЄС, до конфіскації неякісних лицьових масок із Бразилії та продажу хлорохіна за допомогою додатків для обміну миттєвими повідомленнями. Спалах коронавірусної хвороби дав можливість швидко заробити, оскільки злочинці використовують брак справжніх продуктів і побоювання простих громадян. Прибуток, отриманий злочинцями в цей кризовий період, ймовірно, дуже істотний, оскільки вони діють у повному нехтуванні до здоров'я і благополуччя всіх нас [3].

Це далеко не всі негативні чинники, які обумовлені пандемією. На сьогодні стає питання пошуку шляхів ефективного подолання проблем, пов'язаних з пандемією COVID-2019, має ґрунтуватися на глибинному аналізі всіх суспільно-політичних, економічних і соціальних процесів, які проявляються на тлі пандемії, врахуванні їх взаємозалежності, ланцюгових та синергетичних ефектів і можливих довгострокових наслідків.

Список використаних джерел:

1. Горбулін В. П., Даник Ю. Г. Національна безпека України: фокус пріоритетів в умовах пандемії. *Наука і суспільство. Вісник НАН України*. 2020, №5. С.3-18.
2. Андрощук Г. Проблеми національної безпеки в умовах COVID-19: аналіз кримінального ландшафту в ЄС. *Юридична газет*. 2020. 5 травня. URL:<https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/problem-nacionalnoyi-bezpeki-v-umovah-covid19-analiz-kriminalnogo-landshaftu-v-es-.html> (lfnf pdthtyyz 09.09.2020)/

3. Pandemic profiteering: how criminals exploit the covid-19 crisis. URL: <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/pandemic-profiteering-how-criminals-exploit-covid-19-crisis>

Каменський Д. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правознавства
Бердянського державного педагогічного
університету, викладач школи права Стетсонського
університету
(м. Галфпорт, США)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІ ЕКОНОМІЧНИМ ЗЛОЧИНАМ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ АМЕРИКАНСЬКОЇ МОДЕЛІ)

У серпні цього року близько 60 компаній і щонайменше 30 аналітичних центрів об'єдналися в Центр економічного відновлення, на базі якого розроблятиметься «Національна економічна стратегія-2030». Центр економічного відновлення став платформою для уряду під час розробки економічної стратегії України. Серед партнерів – аналітичних центрів: Інститут економіки та прогнозування НАН України, Advanter Group, Разумков-центр, Український інститут майбутнього, Укрпромзовнішекспертиза, EasyBusiness. Від приватного сектору до платформи приєдналися лідери українського бізнесу, зокрема компанії: «Allseeds», «ArcelorMittal Кривий Ріг», енергохолдинг «ДТЕК», «Енергомашспецсталь», «Інтерпайп», «Метінвест», НАК «Нафтогаз», «SmartEnergy», «Galicia», «Дарниця» [1].

В основу «Національної економічної стратегії–2030» будуть покладені сім векторів розвитку України: промисловість, агросектор, видобуток, транспортні коридори, ІТ і R&D, інфраструктура та енергетичний сектор.

Особисто я до цієї «Великої Сімки» економічних пріоритетів додав би восьмий вектор розвитку – правове забезпечення розвитку ключових секторів національної економіки. Американський шлях в цьому напрямі переконує: потужний економіко–правовий альянс є запорукою сильної держави та розвинутого суспільства.

Економіка будь-якої держави вимагає надійного захисту, не останньою чергою кримінально-правового. Україна та США тут точно не винятки. Звісно, ідеальний сценарій, коли працюють закони вільної ринкової економіки, а держава виконує лише функції незаангажованого арбітра з необхідним арсеналом заходів примусу. Водночас очевидно, що жодна розвинута економіка світу цього ідеалу поки що не досягла. Хоча рухатись до нього справді варто.

Запропонований матеріал буде побудовано таким чином: спочатку буде окреслено ключові сфери, виклики та загрози в сфері протидії економічним правопорушенням в Україні, далі буде розкрито основні напрацювання США в частині захисту держави і чесного бізнесу від протиправних зловживань економічного характеру, і насамкінець буде синтезовано вітчизняні реалії та американський досвід у напрямі розроблення умовної дорожньої карти на предмет того, як зробити український бізнес успішним і захищеним, державу розвиненою і *de facto* правовою, а вітчизняну економіку сильною та диверсифікованою.

Важливим спостереженням в економічній царині є констатація, так би мовити, мирного співіснування, з одного боку, такого феномену як тіньова економіка, що функціонує за своїми механізмами і неписаними законами, та, з іншого, кримінального законодавства України, яке, якщо і заважає функціонуванню цього феномену, то надзвичайно вибірково і необґрунтовано гуманно. Зокрема, у роботі нашої панелі заявлена така актуальна тематика як «тіньовий імпорт», контрабанда і порушення митних

правил – це лише один напрям, який вимагає належного реагування з боку держави на шляху до, так би мовити, «відбілювання» економіки, до її інтеграції в глобальні економічні процеси. Масштаби чорного ринку в нашій державі вражають уяву, вони відлякують міжнародних партнерів та інвесторів, серйозно шкодять іміджу України в діловому світі. Це факт. Розміри тіньової економіки складно визначити, а ще складніше розробити і реально запровадити дієві механізми для її зменшення. Очевидно, що проблема протидії цьому феномену повинна вирішуватись комплексно, із залученням фахівців у галузях економіки, фінансів, кримінології, кримінального права та інших

Варто зафіксувати таку тезу: баланс інтересів бізнесу та держави завжди був і є хитким та суперечливим, нерідко ці інтереси діаметрально протилежні. Конкуренція, свобода підприємництва, вільні ринки та якісна продукція – це безперечно добре, однак наші реалії та зарубіжний досвід, у т.ч. прогресивний американський, демонструють, що без активного втручання держави агресивні ділові практики здатні призвести до руйнації економічного то соціально-політичного життя в країні.

Декілька слів про стан розбудови вітчизняної моделі економічної безпеки. В Україні відбувається реформування правоохоронних органів, покликаних боротись з економічними деліктами: зокрема, ліквідовано Департамент захисту економіки як міжрегіональний територіальний орган Національної поліції (ДЗЕ НП); опрацьовується законодавча база, потрібна для створення Бюро фінансових розслідувань як, треба так розуміти, немілітаризованого правонаступника згаданого департаменту Національної поліції та розформованої податкової міліції.

Серед численних (станом на сьогодні) варіантів запропонованих до створення правоохоронних структур у сфері економіки можна згадати про

Бюро економічної безпеки України (проект Закону України від 2 липня 2020 р.) [2]. Відповідно до тексту законопроекту, підслідність детективів Бюро охоплюватиме переважну більшість злочинів у сфері економіки, їхні повноваження будуть значними. І все це на фоні відсутності нормативного визначення базового поняття «економічна безпека держави», а також розуміння її характеристик, параметрів, складових компонентів та напрямів реалізації. Тут наразі панує повна тиша. Є раціональне зерно в словах адвоката Д. Осмоловського, який пише: напевне для запровадження в майбутньому потужного аналітичного центру економічної безпеки бажано починати з малого, наприклад, зробити якийсь аналог «підрозділу фінансової розвідки» в структурі Мінфіну на базі підрозділу протидії з легалізації, з доступами до інформації, а не створювати формального державного монстра, який не встигне навіть розвинуťся, бо помре від «передозування» вказівок процесуальних керівників, які досі не можуть забути «світлі часи» загального нагляду [3]. Справді, часом здається, що інституційні, корупційні та ресурсні ризики тут переважають очікуваний позитив від запровадження правоохоронного регулятора бізнес діяльності в нашій державі. До слова, у США ФБР уже багато років активно і, що головне, результативно розслідує злочини в економічній сфері.

Взагалі злочинність у сфері економіки мені нагадує шосе з двома зустрічними смугами. З одного боку, це злочини, які мають переважно шахрайську природу та вчиняються нечесними на руку ділками. Схем відносно чесного заволодіння грошима порядних громадян і держави, словами класика, наразі вистачає – їх сотні, і вони постійно вдосконалюються вслід за регуляторними змінами. Для таких бізнес шахраїв правило «чесним бути вигідніше» очевидно не спрацьовує, вони обирають шлях великих грошей та одночасно великих ризиків, у т.ч. у вигляді кримінальної

відповідальності. З іншого боку, ідеться про тиск на легальний бізнес, який останніми роками дещо знизився, однак не зник. Це зловживання можливістю під час будь-якого розслідування втручатись у діяльність підприємств. На сьогодні для такого зловживання існує численна кількість можливостей, не останньою чергою з боку окремих представників правоохоронних органів, які насправді повинні охороняти, а не порушувати права бізнесу. Справді, про які новостворені робочі місця, відкриття нових виробництв, запровадження нових технологій та іноземні інвестиції можна говорити, коли «замовлена» перевірка чи досудове розслідування здатні поставити бізнес «на коліна» та вимусити керівництво компанії шукати нехитрі способи відновлення миру.

За всієї значущості організаційних і процесуальних чинників (включаючи питання підслідності) і розуміння тієї обставини, що ефективність законотворчості вимірюється передусім правозастосуванням (бо яким би не був закон, він може бути спотворений практикою його застосування) первинним напевне повинен бути матеріальний кримінальний закон. Адже саме він, визначаючи, які акти поведінки в економічній сфері заборонено, та які кримінально-правові наслідки повинні наставати у випадку порушення відповідних заборон, скеровуватиме професійну діяльність оновлених правоохоронних органів. Саме кримінальний закон повинен стати вирішальним інструментом у руках правозастосувачів.

Тепер стисло про тенденції розвитку так званого економічного блоку кримінального закону. До таких тенденцій є підстави віднести щонайменше: 1) намагання розв'язати певні правозастосовні, а разом й економічні проблеми за рахунок не до кінця продуманих змін матеріального кримінального закону (вельми показовий приклад – спроба (добре, що безуспішна) перетворити узгодження податкового зобов'язання в

кримінально-правове поняття); 2) відсутність предметного і кваліфікованого діалогу між різними соціальними групами і відомствами (передусім між юристами та економістами) щодо визначення змісту і перспектив кримінально-правових заборон, присвячених економічним злочинам (класичним проявом і наслідком суперечливого адвокатського лобіювання може бути виключення з КК України ст. 205 «Фіктивне підприємництво» у 2019 році; варто згадати і пояснене «зменшенням тиску на бізнес», проте навряд чи обгрунтоване, збільшення втричі значних розмірів як ознаки кримінально караного ухилення від сплати податків і зборів); 3) відсутність єдності відповідної судової практики (цей тренд гарно ілюструє, до слова, неоднозначність судової практики в частині визнання підакцизних товарів як предмету злочину, передбаченого ст. 204 КК.

Роблю проміжний висновок: на сьогодні неодноразово «реформований» розділ VII Особливої частини КК України «Злочини у сфері господарської діяльності» є еkleктичним, безсистемним, розбалансованим набором недостатньо якісних заборон. На жаль, він не спроможний виконувати своє основне призначення – забезпечувати ефективну кримінально-правову охорону економічної та прирівняної до неї діяльності та у зв'язку з цим не піддається розумній реконструкції. Численні нулі правозастосовної статистики в контексті розгляду кримінальних справ про економічні правопорушення є сумним тому підтвердженням [4].

Одним із помітних негативних трендів розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за економічні злочини є кількісне зростання обсягу нормативного матеріалу при фактично незмінній криміналізації, коли поява в КК України нових статей не призводить до очікуваного збільшення обсягу забороненої поведінки і, головне, до бажаного ефекту, на який розраховував законодавець та якого чекало суспільство. Не можна не

відзначити частково притаманну розділу VII Особливої частини КК України надмірну репресивність або, навпаки, надмірну гуманність закріплених у ньому заборон і неузгодженість останніх із приписами регулятивного законодавства. За час дії чинного КК України у стінах парламенту та на інших владних кабінетах так і не була сформована стратегія розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за економічні злочини [5].

Наразі варто визнати: розроблення доктринальної моделі розділу КК України, покликаного забезпечувати належну охорону економічних відносин, є вкрай непростим завданням. Видається, що авторитетна робоча група, яка працює над розробленням проєкту нового КК України, повинна докласти максимальних зусиль, щоб його виконати.

Тепер до окресленого в назві тез доповіді американського досвіду побудови дієвої законодавчої та правозастосовної моделі протидії економічним злочинам. А також про те, яку користь цей досвід може принести Україні в контексті удосконалення нормативної та правозастосовної бази протидії економічним правопорушенням.

Як відомо, Україна відносно нещодавно обрала шлях розбудови незалежної правової системи, національної моделі ринкової економіки та, як наслідок, стикається з проблемами, які в тому чи іншому вигляді вже поставали перед іншими країнами. Функціонування більш ефективних моделей ринкової економіки, які ми спостерігаємо в розвинених країнах Європейського Союзу, США, Канаді, Австралії, Японії, інших юрисдикціях, повинно стати прикладом для наслідування, надихнувши українців на подолання таких злободенних для нашої держави проблем, як корупція, олігархія та зрощування влади з великим бізнесом, «відлякування» іноземних інвестицій, відсутність ринку капіталів, недосконала конкуренція тощо.

США, ВВП якої становить майже чверть світового номіналу ВВП, сьогодні є флагманом у багатьох сферах світового економічного розвитку, починаючи з фондових ринків та сфери високих технологій і завершуючи законами вільної конкуренції та прозорою моделлю визнання компаній неплатоспроможними. Ця держава демонструє світу очевидні досягнення в частині функціонування ринкової, ліберальної економічної моделі. Україні, яка відносно нещодавно обрала «ринковий» вектор розвитку економіки, релевантний американський досвід тим більше повинен стати в пригоді.

Водночас ознайомлення з відповідними американськими напрацюваннями переконує в тому, що відносини вільного ринку не мають імунітету від протиправних зловживань на ньому. У зв'язку з цим питання протидії економічним зловживанням засобами кримінального права постійно перебувають на порядку денному правоохоронних органів США.

У цьому році автором цих рядків було опубліковано монографію, присвячену комплексному порівняльно-правовому аналізу проблем відповідальності за економічні злочини в США та Україні [6]. Здійснений у межах монографічного дослідження юридичний аналіз законодавчих, наукових і правозастосовних механізмів, спрямованих на протидію кримінально караним порушенням економічних відносин у межах двох порівнюваних юрисдикцій, спонукає до таких міркувань (спостережень).

1. У світі відбувається поступове зближення романо-германської та англо-американської правових систем. Якщо перша символізує цінність закону (нормативно-правового акта) і догматичний підхід до його тлумачення, то друга – цінність прецеденту (конкретної правової позиції, закріпленої в судовій практиці, яка виступає еталоном правозастосування) та більш ліберальний, з позицій верховенства права, підхід до тлумачення закону. Взаємний вплив обох систем виводить притаманні їм юридичні

конструкції та, що важливо, їхню інтерпретацію на якісно новий рівень, призводить до поступової гармонізації права, передусім у ключових сферах правозастосування. Про часткове зближення правової системи України з правовими системами Англії та США на сучасному етапі свідчать, зокрема, припис Конституції України про підкорення судді верховенству права під час здійснення правосуддя (ст. 129), а також законодавча авторизація Великої Палати Верховного Суду здійснювати перегляд судових рішень з метою забезпечення однакового застосування судами норм права.

2. Порівняльне, критичне дослідження інститутів та норм американського та українського права, зокрема положення про кримінальну відповідальність за економічні злочини, повинно враховувати факт існування тісних змістових зв'язків між кримінальним правом і процесом у США. На відміну від вітчизняного законодавця, який шляхом запровадження автономних кодексів (КК і КПК) усунув більшість (хоч і не всі) питань розмежування матеріального й процесуального права, американська концепція кримінально-репресивних заходів не пропонує такого формалізованого розмежування. Таке поєднання матеріального та процесуального права в межах єдиного механізму кримінально-правового регулювання є самобутньою американською традицією (показовою в цьому розумінні є назва розділу 18 Зібрання законів США «Злочини і кримінальний процес»); натомість у континентальній юридичній науці матеріальні та процесуальні аспекти зосереджені в межах двох самостійних галузей права.

3. У наших державах, і особливо в США, спостерігається тісний теоретичний, меншою мірою прикладний взаємозв'язок між економічною та кримінально-правовою науками. Під час регулювання економічних відносин, зокрема за допомогою кримінально-правових механізмів, держава повинна враховувати вихідні засади, принципи та ключові елементи функціонування

ринкової економіки. Водночас фахівці праві в тому, що не можна захистити основні сфери економічної діяльності лише кримінально-правовими засобами.

Тут варто констатувати недостатню кількість наукових праць, присвячених міжгалузевому аналізу блоку заборон чинного КК України, економічним злочинам, з позицій саме вчення про економіку. Відповідні розвідки є поодинокими та не розкривають належним чином специфіку впливу законів і принципів ринкової економіки на вчення про кримінальну відповідальність за економічні злочини. Дослідження в цьому напрямі визначені як актуальні та значущі не лише з погляду концепції чи теоретичного обґрунтування, а й для реалізації суто прагматичних цілей: виявлення та обґрунтування сфер національної економіки, які охороняються кримінально-правовими засобами; визначення ключових економічних чинників, які впливають на ухвалення особами протиправних економічних рішень; установлення оптимального співвідношення між нормами кримінального, господарського, податкового, фінансового, митного та інших галузей позитивного права, які в комплексному режимі забезпечують економічний правопорядок.

4. Реформування системи кримінально-правових норм про економічні злочини має своїм головним завданням ретельне опрацювання заборон з метою створення комплексного міжгалузевого механізму правового регулювання, здатного забезпечити ефективне функціонування економічних інститутів і дотримання правопорядку в процесі обігу капіталів, товарів і послуг. Окреслена група злочинів передусім посягає на порядок здійснення економічної діяльності в державі: відбувається порушення встановлених правил ведення справ (ділових операцій) в економіці. Протиправні посягання тут безпосередньо охоплюють незаконні форми використання легальних

економічних інститутів та інструментів, стосуючись встановлених у державі правил, форм, процедур, регуляторних і санкційних механізмів у сфері економіки, порядку використання фінансових інструментів.

5. Щодо кримінально–правового статусу юридичних осіб, суб’єктів економічних відносин. Відповідь на питання про причини появи, сучасні реалії та подальший розвиток інституту кримінальної відповідальності корпорацій у США перебуває не стільки в кримінально-правовій площині, скільки в площині вимог і завдань, пов’язаних із загальним розвитком суспільства, передусім у частині формування та охорони засад ринкової економіки. Опрацювання відповідних матеріалів федеральної судової практики США демонструє масштаби корпоративних зловживань. А також той високий рівень небезпеки для суспільства, який протиправна діяльність корпорацій спроможна створити за відсутності надійних нормативних бар’єрів. На мій погляд, саме норми кримінального права й пов’язана з ними висока ефективність правозастосування здатні виконувати функцію таких бар’єрів, що й підтверджується сучасною практикою кримінального переслідування корпорацій.

«Квазікримінальний» режим відповідальності юридичних осіб, запроваджений в Україні як втілення, так би мовити, компромісної моделі кримінально-правового статусу організацій, варто сприймати позитивно, розглядаючи його як перший важливий крок у розв’язанні складної проблеми відповідальності організації за вчинений нею злочин. Очевидно, що разом з подальшим розвитком вітчизняної економіки, її ускладненням, питання кримінально-правового статусу юридичних осіб зберігатиме свою актуальність, вимагатиме належного доктринального обґрунтування та нормативної регламентації з обов’язковим урахуванням прогресивних

підходів, вироблених, не останньою чергою, саме американською правозастосовною практикою.

6. Удосконалення правових норм про цінні папери та фондовий ринок повинно відбуватися в Україні паралельно за різними напрямками: підвищення рівня прозорості в управлінні акціонерними товариствами; посилення вимог, які стосуються звітності й розкриття інформації для суб'єктів, акції та інші види цінних паперів яких перебувають у вільному обігу на фондовому ринку; забезпечення інвесторам безперешкодного доступу до документів та інформації про великих акціонерів; посилений моніторинг операцій з акціями компанії, які здійснюються її працівниками; заборони на суміщення функцій аудиту та консалтингу в одній компанії тощо. Водночас заходи правового регулювання в цій частині не повинні надмірно перетинати сферу кримінально-правових відносин: практика «надмірних репресій» призведе до колапсу всього механізму кримінально-правового регулювання фондового ринку.

7. Також констатуємо високий ступінь конкретизації вимог податкового законодавства США, зокрема його кримінально-правової складової, що обумовлено передусім змістовим уточненням нормативних приписів у судових рішеннях, які мають силу прецеденту. Водночас зауважу, що вихідне для складу злочину, передбаченого ст. 212 КК України, поняття «ухилення від сплати», будучи законодавчо невизначеним, залишається об'єктом суперечливого тлумачення з боку як науковців, так і практиків. При цьому, незважаючи на неодноразове збільшення законодавцем розміру санкцій у відповідних частинах ст. 212 КК України, диспозиції її частин залишаються незмінними, через що вади легального визначення ознак цього злочину зберігаються. На мій погляд, ознаки відповідного різновиду злочинної поведінки повинні чіткіше, ніж наразі, визначатись у нормативному порядку.

Американський досвід переконує в тому, що схеми податкового планування (оптимізації) є проявами правомірної, хоча й подекуди оскаржуваної в судах, поведінки. Вони (схеми) побудовані на певній ідеологічній платформі та мають чітко визначене економічне обґрунтування – максимально можливе зменшення податкових зобов'язань. Ідеться про конкретний прояв ліберальної ідеології: дозволено те, що прямо не заборонено законом. Із позицій компаративістики цей зарубіжний досвід спонукає замислитись над системними причинами протиправної поведінки українських платників податків, вимагає більш ретельного виявлення цих причин, їх систематизації, а також розроблення оптимальних рекомендацій щодо їх усунення.

8. Підтримую доцільність відновлення кримінальної відповідальності за антимонопольну та інші види антиконкурентної поведінки в Україні. За результатами аналізу практики діяльності АМКУ можна зробити висновок, що адміністративно-правове реагування на відповідні зловживання у вітчизняній економіці не створює необхідного превентивного та карального ефекту. Суто формальне, на кшталт витрат на бізнес, ставлення до вимог антимонопольного законодавства з боку суб'єктів економічної діяльності вимагає більш рішучої реакції з боку держави у формі оптимальної рекриміналізації окремих проявів девіантної поведінки у сфері конкуренції. Відновлення кримінальної відповідальності за найбільш небезпечні форми посягань на засади добросовісної конкуренції здатне стати реальним проявом політичної волі та відповідальним кроком назустріч зміцненню засад вільної конкуренції.

9. Правове регулювання відносин, пов'язаних з фінансовою неспроможністю, умовно відбувається на двох рівнях: перший рівень – регулювання законодавства у сфері відносин фінансової неспроможності,

мета якого полягає в узгодженні майнових інтересів учасників цих відносин; другий рівень передбачає безпосередньо кримінально-правове регулювання, спрямоване на впорядкування поведінки, яка визначається наявністю суспільно небезпечних діянь, що виникають із правовідносин, сформованих під впливом положень регулятивного законодавства. При цьому змістові зв'язки між цивільно-правовими відносинами у сфері фінансової неспроможності та об'єктом кримінально-правової охорони потребують обов'язкового врахування законодавцем.

Повернення в текст КК України норми про фіктивне банкрутство є на часі та доцільним: суспільна небезпека такого зловживання є очевидною, зокрема враховуючи його шахрайську природу, а також ту обставину, що штучне переведення законодавцем таких дій у категорію адміністративних деліктів не сприяло покращенню практики протидії проявам економічного шахрайства у сфері банкрутства. На користь згаданого положення свідчить і опрацьований мною американський досвід: федеральна заборона на шахрайство у сфері банкрутства вже тривалий час залишається основним нормативним інструментом держави в частині жорсткої протидії дедалі більш складним схемам завідомо фіктивного визнання себе банкрутом з метою уникнення фінансових витрат або отримання економічних переваг.

10. Наразі не витримує критики непослідовність українського законодавця в частині хаотичного редагування санкцій норм про економічні злочини. Така непослідовність не властива федеральному законодавцю США: у цій державі підходи до нормотворчості, зокрема в частині формулювання санкцій за економічні злочини, характеризуються більш високим ступенем обґрунтованості, використанням результатів статистичних, соціологічних та інших аналітичних досліджень, а також більш

ретельним і відповідальним ставленням конгресменів та галузевих фахівців до законопроектної роботи.

I Конгрес, і Комісія з призначення покарань США (федеральний орган зі спеціальним статусом) опосередковано, через змістові ознаки заподіяної економічними злочинами шкоди, включили в порядок призначення покарання за ці посягання критерій соціальної шкідливості (мовою українського кримінального права – суспільної небезпеки). Федеральні Правила призначення покарань містять таблицю рівнів тяжкості покарань за економічні злочини залежно від розміру заподіяної матеріальної шкоди: діапазон обтяжувальних балів є широким, починаючи з додаткових двох балів у разі заподіяння матеріальної шкоди на суму понад 6,5 тис. дол. і до тридцяти балів, якщо розмір шкоди перевищує 550 млн дол.

Схожий підхід (щоправда, на стадії визначення підстав притягнення до кримінальної відповідальності, а не на стадії призначення покарання) закріплено у вітчизняному КК: ідеться про градацію розмірів покарання залежно від виду складу злочину – основного, кваліфікуючого чи особливо кваліфікуючого. За результатами опрацювання текстів численних актів обвинувачення, угод про визнання винуватості та обвинувальних вироків я встановив, що американські правозастосувачі оцінюють заподіяну злочинами шкоду саме через призму небезпеки для всього американського суспільства та, більш конкретизовано, для всього фондового ринку, фіскальної системи держави, режиму ринкової конкуренції тощо. Ідеться саме про певною мірою завуальований орієнтир на спрямованість відповідного злочину проти сукупних економічних інтересів американського суспільства, а не лише конкретно визначених потерпілих. Наразі цього немає у вітчизняній практиці правозастосування.

Підкреслюючи значущість та водночас проблемний характер згаданих вище питань, насамкінець звернутись до одного показового кейса, який можна умовно визначити як спільна україно–американська злочинна схема.

Протягом 2005 по 2008 рр. на масштабну шахрайську оборудку, реалізовану в тандемі громадянином США та громадянкою України під умовною назвою «фінансова піраміда Флетчера». Створена за попередньою змовою американським аферистом, який свого часу потрапив у поле зору ФБР через зловживання на фондовому ринку США, та україною – колишньою власницею міжнародного шлюбного агентства, злочинна фінансова схема за час свого існування заподіяла понад двомстам громадянам України матеріальну шкоду на суму в майже 10 млн дол. Унікальність фінансової піраміди, юридично оформленої у вигляді ТОВ «Глобальна система тренінгів» полягала в тому, що вчинювані під її іменем шахрайські махінації та завідомо неправдиві рекламні акції маскувались під начебто інвестиції в реальний сектор української економіки.

Схема Флетчера-Дубровської є негативним прикладом на шахрайське ошукування людей, які бажають отримати надприбутки від своїх інвестиції та схильні вірити в можливість отримання 100-300% доходу в рік. Не останню роль у цій кримінальній історії зіграв, на мій погляд, факт поєднання злочинних зусиль і ресурсів американського зловмисника та його української співучасниці. Такий злочинний «симбіоз», у якому стратегію схеми забезпечував американець, видаючи себе за успішного американського бізнесмена-інвестора (таке собі іміджеве втілення «американської мрії» в очах пересічних українців), а тактикою в українських реаліях опікувалась його поплічниця, небезпечно вдало зарекомендував себе в очах ошуканих українських клієнтів «піраміди». Не останньою чергою, і на мій погляд,

шляхом звернення до американського «бренду» ділового успіху, прибутковості та гарантованої стабільності [7, с. 10].

Замість висновку варто наголосити на такому: якісний кримінальний закон (чи не в першу чергу це стосується багатостраждального розділу Особливої частини КК про економічні злочини) може бути результатом лише сумлінної, ретельної роботи професіоналів. Економічні, соціологічні і кримінологічні дослідження й прогнози не замінять, а навпаки, повинні підсилити кропітку працю фахівця у галузі кримінального права. І навпаки, без урахування здобутків власне економічної доктрини оновлення кримінального законодавства у частині регламентації відповідальності за економічні злочини не може бути успішним.

Список використаних джерел:

1. Денис Шмигаль: Національна економічна стратегія — це впевненість у майбутньому для бізнесу та населення. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-nacionalna-ekonomichna-strategiya-ce-vpevnenist-u-majbutnomu-dlya-biznesu-ta-naselennya> (дата звернення: 26.08.2020).

2. Проект Закону України «Про Бюро економічної безпеки України». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69331 (дата звернення: 26.08.2020).

3. Осмоловський Д. Економічні злочини vs злочини в економіці. URL: https://lb.ua/blog/denys_osmolovskiy/462539_ekonomichni_zlochini_vs_zlochini.html (дата звернення: 26.08.2020).

4. Аналіз судової практики застосування норм закону про звільнення від кримінальної відповідальності (покарання) у зв'язку із закінченням строків давності. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/FB47E3D2BBC8AE8C2257EFF00348D83](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/FB47E3D2BBC8AE8C2257EFF00348D83) (дата звернення: 26.08.2020).

5. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Законодавство України про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності: час визначитись зі стратегією розвитку. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2. С. 215–263. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/16_%D0%94%D1%83%

D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2.pdf (дата звернення: 26.08.2020).

6. Каменський Д.В. Відповідальність за економічні злочини в Сполучених Штатах Америки та Україні: порівняльно-правове дослідження : монографія / передне слово д-ра юрид. наук, проф. О.О. Дудорова. Київ: ВД «Дакор», 2020. – 1128 с.

7. Котнюк Ю. Фінансова піраміда Флетчера. Юридичний вісник України. 2017. 28 квіт. – 4 трав. (№ 17). С. 10.

*Капліна О. В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ «ДЕФІЦИТУ ПРАВОСУДДЯ» У ПЕРІОД КОРОНОКРИЗИ

Пандемія коронавірусу здійснила руйнівний вплив на держави та континенти, людство в цілому незалежно від географії, економічного становища, зрілості суспільства або будь-яких інших складових. Епідемія стала серйозним випробуванням для правових систем майже всіх держав та цивілізації. На її початку неможна було передбачити увесь спектр наслідків, яки вона потягла. Забезпечення здоров'я націй та народів під час пандемії коронавірусу, на який захворіло станом на середину вересня майже 30 млн осіб [див.:1], стала однієї з топових тем у всьому світі. Найбільш проблемними були питання надання медичної допомоги, розробка протоколів лікування та створення вакцини від хвороби, яка стала загрозою людству. Представники медичних професій опинилися на передньому краї боротьби з цією небезпечною хворобою. Безумовно, слід віддати належне медицині, яка першою постала на захист людства. Разом з тим, пандемія коронавірусу вплинула на демократичний розвиток країн, верховенство права та захист прав людини. Отже суди та правоохоронна система також

заснази суттєвих викликів, які потребували адекватного реагування з метою недопущення «дефіциту правосуддя» та забезпечення дотримання прав та законних інтересів осіб, що потребували судового захисту.

Користуючись правом, передбаченим ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі - КЗПЛ) [2], відповідно до якого держави – учасниці Конвенції під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожуватиме життю нації, може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, від моменту початку пандемії, оголошеної Всесвітньою організацією охорони здоров'я, 10 держав, оголосивши надзвичайний стан на своїй території, скористались таким правом. Серед них Албанія, Вірменія, Грузія, Естонія, Латвія, Молдова, Північна Македонія, Румунія, Сан-Марино та Сербія. Держави переважно відступили від зобов'язань стосовно статей 5, 6, 8, 11 КЗПЛ, статей 1, 2 Першого Протоколу, ст. 2 Четвертого Протоколу до КЗПЛ.

Україна відреагувала на виклики пандемії та 11 березня 2020 р. була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» якою запроваджувалися обмежувальні заходи [3]. Перша редакція цієї Постанови передбачала, серед іншого, заборону проведення масових заходів, у яких бере участь понад 200 осіб, крім заходів, необхідних для забезпечення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Крім того, до зазначеної Постанови неодноразово вносилися зміни та доповнення, враховуючи епідеміологічну ситуацію в країні. З цього приводу можна зауважити, що відповідно до Конституції України судоустрій, судочинство, статус суддів; засади судової експертизи; організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування, органів і установ виконання покарань;

порядок виконання судових рішень; засади організації адвокатури, визначаються виключно законами України (п. 14 ст. 92). Отже, незважаючи на запроваджені карантинні заходи, процесуальний порядок здійснення судочинства у кримінальному провадженні змінено не було.

Лише 30 березня 2020 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» [4] (з наступними змінами 18 червня 2020 р.). Цим Законом запроваджувалися певні обмеження щодо перебування в залі судового засідання під час судового розгляду, а також унормувалися деякі особливості судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Зміни до законодавства щодо перебігу процесуальних строків у господарському, цивільному та адміністративному судочинстві під час дії карантину були внесені Законом України лише 18 червня 2020 р. [5]. Втім, законодавець оминув увагою кримінальне процесуальне законодавство. Отже, судді та слідчі судді повинні були переборювати виниклі проблеми та прогалини кримінального процесуального законодавства фактично в умовах відсутності належного нормативного регулювання.

Українські суди під час запровадження карантинних заходів постали перед складною проблемою забезпечення реалізації вимог ст. 6 КЗПЛ та відповідних положень кримінального процесуального законодавства, які імплементовані у національне законодавство, зважаючи на міжнародно-правові стандарти здійснення правосуддя та дотримання прав людини, які існують у світі. Зокрема, КЗПЛ передбачає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір

щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя (ст. 6).

Отже, із положень ст. 6 КЗПЛ випливає, що право на справедливий суд містить такі складові: доступність правосуддя; розгляд справи судом, встановленим законом; належна судова процедура; незалежність та безсторонність суду; справедливість судового розгляду; публічність судового розгляду; право особи брати участь у судовому розгляді справи, маючи рівні можливості з іншою стороною; правова визначеність судових рішень; виконання остаточного судового рішення; розумність строків. Саме ці інституціональні та процесуальні складові є визначальними критеріями оцінки ефективності судової влади та правосуддя у правовій державі в цілому.

Справедливість судового розгляду, відповідно до КЗПЛ, обумовлює право бути присутнім у судовому засіданні; право на ефективну участь у судовому розгляді; рівність процесуальних можливостей сторін; змагальність сторін; допустимість лише доказів, отриманих законним шляхом; безпосередність дослідження доказів; свободу від самообвинувачення; право на захист.

Втім, прагнення забезпечити життя та здоров'я осіб, що беруть участь у судовому провадженні, поставили під загрозу повноцінну реалізацію вимог

ст. 6 КЗПЛ. Однією з проблем, з якою зіткнулися вітчизняні суди, полягала в неможливості забезпечення реалізації гласності кримінального провадження. Нормативною основою цієї засади є положення п. 6 ч. 2 ст. 129 Конституції України, ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», міжнародно-правових актів, зокрема, ст. 10 Загальної декларації прав людини, ч. 1 ст. 6 КПЗЛ, ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. У кримінальному провадженні «Гласність і відкритість судового провадження та повне фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій» закріплена на рівні загальної засади (ст. 27 КПК України). Суть цієї засади кримінального провадження полягає не лише в тому, що вона є однією з умов справедливого судового розгляду, але й у тому, що вона є гарантією транспарентності судової влади, що значно сприяє формуванню довіри суспільства до неї; засобом публічного контролю громадськості за здійсненням правосуддя; засобом здійснення виховного впливу на осіб, що були присутні в залі судового засідання, а також членів суспільства в цілому, сприяючи розвитку правової культури та правосвідомості громадян.

30 березня 2020 р. Законом України № 540-IX [4] до КПК України були внесені зміни, які надалі судді, слідчому судді право прийняти рішення про обмеження доступу осіб, які не є учасниками судового процесу, в судові засідання під час карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України відповідно до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [6], якщо участь у судовому засіданні становитиме загрозу життю чи здоров'ю особи. Відповідно до вимог законодавства: 1) прийняти рішення про обмеження доступу осіб до судового засідання є дискреційним правом судді, слідчого судді; 2) суддя, слідчий суддя може лише обмежити доступ осіб до зали судового засідання, але не заборонити повністю; 3) запроваджені

обмеження можливо застосовувати лише на час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України; 4) обмеження доступу може розповсюджуватися виключно на осіб, які не є учасниками судового процесу; 5) обмеження доступу до судового засідання може бути запроваджено лише у разі загрози життю чи здоров'ю особи.

Як можна зробити висновок із законодавства, мета зазначеного рішення суду або слідчого судді є поліваріантною. Її можна розглядати в широкому та вузькому значеннях. Зокрема, у вузькому значенні нею є обмеження доступу осіб, які не є учасниками судового процесу, до судового засідання, а в широкому – також забезпечення життя та здоров'я учасників судового розгляду та запобігання поширенню та території України коронавірусної хвороби (COVID-19).

Державна судова адміністрація України, враховуючи міжнародний досвід, на виконання Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)», відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 152, ч. 5 ст. 153 Закону України «Про судоустрій і статус судів» видала Наказ, яким був затверджений Порядок роботи з технічними засобами відеоконференцз'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесі за участі сторін поза межами приміщення суду [7]. Однак, як можна звернути увагу, цей акт був спрямований на унормування порядку проведення відеоконференцз'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесі. Державна судова адміністрація оминула увагою кримінальний процес.

Також Верховна Рада України прийняла Закон, яким були внесені зміни до КПК України щодо особливостей судового контролю за

дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні та розгляду окремих питань під час судового провадження на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) [8]. Цим Законом, зокрема, передбачено, що розгляд питань, віднесених до повноважень слідчого судді, суду (крім розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою), за його рішенням, прийнятим з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження, може бути проведено у режимі відеоконференції, про що повідомляються сторони кримінального провадження. Слідчий суддя, суд не має права прийняти рішення про проведення судового засідання щодо розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою у режимі відеоконференції, в якому поза межами приміщення суду перебуває підозрюваний (обвинувачений), якщо він проти цього заперечує. Проведення судового засідання у режимі відеоконференції, у тому числі під час судового провадження, здійснюється з дотриманням правил, передбачених частинами 3–9 ст. 336 КПК України (п. 20⁵ Розділу XI «Перехідні положення» КПК України).

На наш погляд, під час проведення судового засідання в режимі відеоконференції можна звернути увагу на низку проблем, які можуть виникнути у зв'язку з використанням такого засобу комунікації [див. також: 9]. Однією з них є проблеми надійності програмного забезпечення. Запровадження Єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) та «Електронного суду» як її складової значно полегшало б здійснення судочинства в умовах карантинних заходів. Втім, її запровадження вже декілька років відкладається. Не запрацювала ця система й з 1 червня 2020 р., як це було проанансовано.

Правозастосовна практика не є єдиною стосовно використання програмного забезпечення. В одних випадках, суди відмовляли в задоволенні клопотань стосовно судового розгляду за допомогою відеоконференцз'язку, посилаючись на відсутність спеціального сертифікованого програмного забезпечення [10]. Деякі здійснювали судовий розгляд у кримінальних провадженнях на платформі Zoom [11, 12].

Причому з метою забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження були запроваджені певні узвичаєння, зокрема, судді не лише надсилали ідентифікатор конференції, але й направляли особам інструкцію по використанню сервісу Zoom. Втім, з цього приводу можна зробити декілька зауважень. Як виявилось, платформа Zoom не є достатньо захищеною від можливого протиправного втручання. Крім того, проведення судового засідання в режимі відеоконференції через додаток Zoom обмежено 40 хвилинами, після чого зв'язок переривається та потребує або скористатися платним сервісом, або перепідключенням ще на 40 хвилин, що створює незручності та ускладнює сприйняття цілісності судового розгляду.

Проблемною є також ідентифікація особи, яка бере участь у судовому провадженні, адже у Zoom-конференцію користувач може заходити під будь-яким нікнеймом. Ця проблема буде вирішеною, коли відповідно до Наказу Державної судової адміністрації запрацює комплекс технічних засобів та програмного забезпечення «EasyCon». Переваги «EasyCon» полягають у тому, що вона дозволить точно ідентифікувати учасників відеоконференції та здійснювати фіксацію судового провадження. До того ж проведення судового засідання за допомогою несертифікованої спеціалізованої програми, що було вимушеною мірою безпосередньо після запровадження карантину, призведе до ризиків появи додаткових підстав апеляційного оскарження недотримання

процедури судового розгляду на порушення права на належну судову процедуру.

У своєму виступі Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш підкреслив, що у межах нашої пам'яті жодна надзвичайна ситуація не вплинула на стільки країн одночасно або поширювалася так швидко, як пандемія коронавірусу. «Ми боремося з вірусом, і ми не перемагаємо» [13]. На жаль, пандемія змусила все людство шукати нові шляхи подолання проблем, викликаних пандемією. У цьому контексті актуальним є узагальнення передових практик здійснення правосуддя з метою недопущення «дефіциту правосуддя» та забезпечення дотримання прав та законних інтересів осіб, що потребують судового захисту.

Список використаних джерел:

1. Worldometer COVID-19 CORONAVIRUS PANDEMIC. URL: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211. Офіційний вісник України. 2020. № 23. Ст. 896.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 30 березня 2020 р. № 540-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 18. Ст. 123.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перебігу процесуальних строків під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 18 червня 2020 р. № 731-IX. Офіційний вісник України. 2020. № 58. Ст. 1835.
6. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 6 квітня 2000 р. № 1645-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 29. Ст. 228.

7. Про затвердження Порядку роботи з технічними засобами відеоконференцз'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесах за участі сторін поза межами приміщення суду : Наказ Держ. судової адміністрації України від 8 квітня 2020 р. № 169. URL: <https://drive.google.com/file/d/1PdQ6oIR-C5HnIJYSYox95PwXdLvk9ojC/view>.

8. Про внесення зміни до пункту 20⁵ розділу XI «Перехідні положення» Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні та розгляду окремих питань під час судового провадження на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 13 квітня 2020 р. № 558-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 19. Ст. 129.

9. Kaplina Oksana, Sharenko Svitlana Access to Justice in Ukrainian Criminal Proceedings During the COVID-19 Outbreak // Access to justice in eastern Europe, issue no. 2/3 (7) /2020.

URL: http://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1599502891.pdf

10. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 28 квітня 2020 р.. Справа № 991/2591/20 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89005787>

11. Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 27 травня 2020 р. Справа 521/9436/19 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90435582>

12. Ухвала Корецького районного суду Рівненської області від 22 червня 2020 р. Справа № 563/1452/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89952051>.

13. United Nations, “This war needs a war-time plan to fight it - UN Secretary-General’s remarks at G-20 virtual summit on the COVID-19 pandemic,” March 26, 2020; accessed April 6, 2020, <https://www.un.org/en/coronavirus/war-needs-war-time-plan-fight-it>.

Карелін В. В.,

*доктор юридичних наук, капітан,
науковий співробітник науково-
дослідного відділу проблем педагогіки у
військовій сфері науково-дослідного
управління військово-гуманітарних
досліджень науково-дослідного центру*

*Військового інституту Київського
національного університету
ім. Тараса Шевченка;
Настюк В. Я.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
Заслужений діяч науки і техніки
України, завідувач кафедри
адміністративного права та
адміністративної діяльності
Національного юридичного
університету ім. Ярослава Мудрого*

ЩОДО ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Питання здійснення адміністративно-правового режиму цивільно-військового співробітництва є актуальними у наш час, оскільки саме воно багато в чому визначає ефективність діяльності Збройних Сил України і як наслідок – мир та порядок у державі. Це, на нашу думку, зумовлює необхідність розгляду цього питання більш глибоко.

Дослідження проблеми адміністративно-правового режиму цивільно-військового співробітництва є однією із малодосліджених проблем в науці адміністративного права. Розуміння проблематики цього питання, а також недосконалість законодавства і правозастосовної практики, необхідність приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів, підвищення ефективності дії вже існуючих правових норм і правових інститутів держави; формування позитивної правової свідомості та правомірної поведінки як військовослужбовців, так і цивільного населення вказують на своєчасність дослідження цього питання.

Як видається, досліджуючи поняття «адміністративно-правий режим цивільно-військового співробітництва», необхідно розпочати з розкриття підходів до розуміння таких базових понять, як «режим», «правовий режим» та «адміністративно-правовий режим».

Термін «режим» є первинним для визначення усіх інших понять і категорій, оскільки саме він зумовлює зміст і значення всіх інших категорій режимів. А тому насамперед потрібно визначити, що означає зазначена вище категорія. Термін «режим» має своїм корінням французьке слово «regime» та латинське «regimen» у значенні: 1) державний устрій, форма правління; 2) точно встановлений розпорядок життя, праці, відпочинку; 3) система заходів, правил, запроваджуваних для досягнення певної мети; 4) певні умови, необхідні для забезпечення роботи, функціонування, існування чого-небудь [1, с. 576].

Ряд вчених (зокрема, Т. П. Мінка) визначають правовий режим через його розуміння як певного зовнішнього вияву чи правової форми відповідного регулювання відносин у тій або іншій сфері життєдіяльності держави та суспільства. Фактично, мова йде про відбиття правовим режимом правовідносин у їх динаміці, що забезпечується через зміну і перетворення всіх існуючих елементів, які входять до змісту правового регулювання: це і норми права та акти, що мають забезпечити їх практичну реалізацію, так і наявний стан правосвідомості, правової культури, наявних у правовідносинах принципів тощо. Саме ці елементи й повинні забезпечити досягнення цілей і завдань. Що постають перед регулюванням відповідних відносин [2, с. 123-127].

Інші вчені (М. І. Матузов і О. М. Малько) виходять з пропозицією визначати правовий режим як специфічний порядок, за яким відбувається правове регулювання. Вони вбачають специфіку правового режиму також і в

тому, що він проявляється у поєднанні чітких юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується необхідне соціальне становище в державі, належна сприятлива обстановка для існування певного типу правовідносин або несприятливі наслідки, що мають на меті забезпечення задоволення інтересів учасників відносин. Фахівці звертають увагу на наближеність поняття «правовий режим» в структурі правових категорій до поняття «правовий стан», «правове становище», «правовий статус». М. І. Матузов і О. М. Малько наголошують, що правовий режим повинен упорядковувати соціальні процеси та дії, що відбуваються в суспільстві; до того ж він по суті сам є певним соціальним станом[3, с. 16-17].

На думку Е. Ф. Шамсумової, поняття «правовий режим» являє собою особливий порядок законодавчого врегулювання діяльності, дій, поведінки фізичних та юридичних осіб у різних сферах суспільних відносин або певних об'єктів. Цей порядок повинен встановлювати механізм забезпечення фактичної реалізації стимулювання, нормативів, гарантій, заборон, зобов'язань, обмежень. Водночас увага має приділятися компетентному виконанню всіх норм, які визначають перелічені елементи правового режиму, застосування заходів примусу та притягнення винних до відповідальності [4, с. 72].

Заслугує на увагу точка зору, за якою під терміном «правовий режим» розуміється певна сукупність правових актів та організаційно-технічних заходів, що у своїй єдності утворюють специфічний правовий інститут, що характеризується наявністю організаційних та юридичних складових, та відноситься до відповідної сфери безпеки [5, с. 84].

Таким чином, підводячи проміжний підсумок аналізу наявних нині наукових підходів щодо розуміння правових режимів, можемо стверджувати, що, незважаючи на певні відмінності у визначеннях, вчені сходяться у думці,

що будь-який правовий режим – це певний порядок регулювання, що має в своєму змісті комплекс правових засобів, за допомогою яких і забезпечується необхідне соціально-правове становище суб'єктів або об'єктів права. Водночас і сам по собі правовий режим виступає інструментом правового регулювання, з огляду на що правові режими взагалі та галузеві правові режими зокрема – це проблемні утворення, доцільність і потреба вивчення яких не викликає сумнівів.

Для більш глибокого розуміння й виокремлення елементів адміністративно-правового режиму цивільно-військового співробітництва необхідно з'ясувати поняття адміністративно-правового режиму, що є базовою категорією у цьому блоці знання.

О. О. Крестьянінов наголошує що, адміністративно-правовий режим – це певна сукупність адміністративно-правових засобів регулювання, встановлених за централізованою процедурою, що характеризуються імперативним методом правового впливу, який проявляється в тому, що завжди в адміністративно-правових відносинах присутній владний суб'єкт і підлегла особа. Тобто суб'єкти правовідносин перебувають у юридично нерівних позиціях [6, с. 91].

У підручнику з адміністративного права наголошується, що адміністративно-правовий режим представляє собою відокремлений та самостійний правовий інститут, який характеризується наявністю організаційно-забезпечувальних елементів, і спрямовується на встановлення оптимальних із точки зору держави відносин у конкретній, доволі вузькій, проте вельми важливій сфері – забезпеченні безпеки особи, держави та суспільства [7, с. 195].

Як справедливо відзначає Д. М. Бахрах, адміністративно-правовий режим полягає у поєднанні адміністративно-правових засобів регулювання,

закріплених централізовано на рівні закону, що застосовуються у визначеному порядку та базуються на імперативному методі юридичної дії. [8, с. 202].

Під адміністративно-правовим режимом цивільно-військового співробітництва розуміється самостійний, законодавчо визначений, комплексний правовий інститут, який складається із комплексу заходів діяльності центрів цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, інших військових формувань, державних та правоохоронних органів, утворених відповідно до законів України по координації та взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, організаціями та громадянами у районах дислокації військових частин та підрозділів Збройних Сил України з метою формування позитивної громадської думки і забезпечення сприятливих умов для виконання Збройними Силами України покладених на них завдань та функцій шляхом надання допомоги цивільному населенню у вирішенні проблемних питань життєдіяльності з використанням військових та невійськових сил та засобів.

Список використаних джерел:

1. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. Київ: Гол. ред. УРЕ, 1974. С.576
2. Мінка Т.П. Онтологічна характеристика правового режиму. Право і суспільство. 2012. №3. С. 123–127.
3. Матузов Н.И., Малько А.В. Правовые режимы: вопросы теории и практики. Правоведение. 1996. №1. С. 16–17.
4. Шамсумова Э.Ф. Правовые режимы (теоремический аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Урал. юрид. ин-т МВД России. Екатеринбург, 2001. С.72.
5. Розанов И.С. Административно-правовые режимы по законодательству РФ, их назначение и структура. Гос. и право. 1996. №9. С. 84.

6. Крестьянинов А.А. Место таможенных режимов в системе административно-правовых режимов. Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В.Я. Тацій. Харків: НЮАУ. 1999. Вип. 37. С. 91.

7. Адміністративне право в Україні / за ред. С.В. Ківалова. Одеса: Юрид. лит., 2003. С. 195.

8. Бахрах Д.Н. Административное право: учебник. Москва: БЕК, 1996. С. 202.

Карманова Н. І.,

*кандидат політичних наук,
викладач кафедри конституційного права
Національної академії внутрішніх справ;*

Копотун І. М.,

*доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
проректор з міжнародних зв'язків
Академії ГУСПОЛ (Чеська Республіка)*

ТЕРОРИЗМ – РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ ЗАГРОЗА ДЛЯ УКРАЇНИ

Тероризм (від лат. *terrore* — «жах») – у широкому сенсі використання або загроза застосування насильства для досягнення політичної, релігійної або ідеологічної мети. Полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні терору шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших зазіхань на життя чи здоров'я ні в чому не повинних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних, з погляду чинного уряду, цілей.

Починаючи з 90-х років ХХ століття, основним джерелом загрози міжнародній безпеці в усьому світі був і, безперечно, залишається міжнародний тероризм. Практично кожен день можна почути інформацію, так чи інакше пов'язану з тероризмом. І нам здається, що ця проблема

обходить Україну стороною. При розгляді проблеми тероризму мимоволі напрошується питання: чи є тероризм реальною загрозою для України?

Внутрішньополітична ситуація в Україні – сприятлива для розвитку ісламського тероризму. В Україні традиційно проживає Кримськотатарський етнос, який сповідує Іслам і після радянських процесів депортації – повертається на землі предків, які вже зайняті іншими людьми (які до того ж є іновірцями). Якщо ж додати, що за останні роки ми прийняли декілька мільйонів легальних та нелегальних мігрантів, багато з яких сповідують Іслам, то можна сказати, що ми маємо значний потенціал для терористів з точки зору бази для вербування нових членів. Додає гостроти ситуації і той факт, що більшість з іммігрантів не може знайти роботу в Україні, а це означає, що для виживання вони легко можуть стати на злочинний шлях. Скептики можуть сказати, що ситуація не така ж і страшна. Терористичні організації, що прагнуть закріпитися в Україні, – відразу підпадають під пильне око вітчизняних спецслужб. І спецслужби припиняють їхню злочинну діяльність вже на стадії зародження [1, с. 176–179].

Насправді ісламські терористичні організації сучасного типу мають дуже складну ієрархічну структуру. Вони використовують найсучасніше обладнання, мають надійні джерела фінансування, застосовують професійні методи конспірації. А якщо додати до цього стовідсоткову відданість справі, яка межує з фанатизмом, то слід погодитись, що цей «горішок» – може виявитися «не по зубах» навіть самим розвинутим спецслужбам. Що вже казати про наші «компетентні органи», які останніми роками перебувають у стані перманентного реформування, постійно відчуваючи при цьому нестачу коштів для фінансування службової діяльності. Як наслідок – відтік кваліфікованих кадрів, поширення корупції та інших проблем, які не

сприяють підвищенню ефективності їх діяльності, у тому числі, що стосується боротьби з тероризмом.

Для України зростає актуальність викликів і потенційних загроз, спричинених міжнародним тероризмом, що зумовлено терористичною діяльністю російсько-терористичних найманців та диверсійно-розвідувальних груп Збройних сил РФ у зоні АТО та прилеглих до неї областях України, розширенням політичних, економічних, гуманітарних та культурних зв'язків України з країнами світу, де тривають збройні конфлікти, участю українського військового контингенту в миротворчих операціях, перебуванням в нашій країні понад 100 тисяч іноземців з країн Близького Сходу, Південно-Східної і Центральної Азії, Північної Африки (з них більше ніж 30 тисяч студентів – громадян країн, що традиційно постачають нелегальних мігрантів, серед яких виявлено прихильників міжнародних ісламістських терористичних та релігійно-екстремістських угруповань), нестабільністю соціально-політичної ситуації в державі тощо.

Потрібно надалі розвивати систему забезпечення антитерористичної безпеки, яка відповідала б стандартам провідних держав світу, а також створити дієвий механізм запобігання, реагування та протидії терористичним загрозам, життю і здоров'ю громадян України, установам і об'єктам державної власності України поза її межами [2, с. 20–24].

Для того, щоб зрозуміти масштаби проблеми, достатньо просто пошукати інформацію в Інтернеті. Звичайно, пошукові системи на запит про тероризм в Україні не видадуть потрібну інформацію. Але в мережі існує багато спеціалізованих форумів, чатів та мереж, де ті ж самі терористи обмінюються думками, досвідом, поглядами – вони повною мірою користуються всіма досягненнями технологічного прогресу. Наприклад, цікаві розмови можна прочитати на сайті організації Ансар аль-

Джихад (Ансар аль-Муджахеддін) – www.ansar1.info. Цей сайт має багато зареєстрованих членів терористичних угруповань. На даному сайті є й мешканці України, які діляться інформацією про свою діяльність в Україні, дають поради колегам або самі просять про пораду. Прочитавши ці повідомлення, мимоволі приходить розуміння, що тероризм – це не щось далеке.

Ось вони терористи – живуть серед нас, і їх немало, і вони розробляють сценарії своїх атак в Україні. Отже, з цим треба боротися. І наведений форум – лише один з багатьох. І це лише один з доказів актуальності проблеми тероризму для України.

Як би це не було для когось неприємно і незручно, слід визнати, що тероризм в Україні існує. Просто він ще не проявив себе повною мірою. Для придушення тероризму потрібно проводити масу спеціальних заходів. Насамперед – силами українських спецслужб. Тому прийшов час повернутись обличчям до вирішення проблем у вітчизняних «органах» і згадати, що вони існують, перш за все, для забезпечення безпеки України та її народу. Потрібно надалі розвивати систему забезпечення антитерористичної безпеки, яка відповідає б стандартам провідних держав світу, а також створити дієвий механізм запобігання, реагування та протидії терористичним загрозам, життю і здоров'ю громадян України, установам і об'єктам державної власності України поза її межами. Інакше, якщо вибухи, які сталися у Києві, Дніпрі, Маріуполі, не будуть в найближчий час розкриті, то робити щось буде вже запізно.

Список використаних джерел:

1. Копотун І.М. Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. «Міжнародне співробітництво в оперативно-розшуковій діяльності» (Київ, 30

вересня 2016 р.) / Національна академія прокуратури України. – Київ: Нац. акад. прок. Укр, 2016. – С. 176–179.

2. Копотун І.М. Фінансування тероризму: матеріали наук.-практ. конф. «Використання криптовалют у відмиванні коштів та фінансування тероризму: питання превенції в Україні» (Київ, 17 травня 2017 р.) / Державна служба фінансового моніторингу України. – Київ: Інст., 2017. – С. 20–24.

*Карчевський М. В.,
доктор юридичних наук, професор
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*

АГЕНТНЕ МОДЕЛЮВАННЯ – НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Сучасна наука про суспільство перебуває в так званій кризі реплікації. Отримані результати досліджень неможливо відтворити шляхом повторення програми певного дослідження. Так, фізика може дати чітку відповідь на питання про те, скільки енергії потрібно використати для переміщення будь-якого об'єкту з однієї точки простору в іншу. Наприклад, скільки та якого пального необхідно для виведення супутника на орбіту Землі. Причому метод обчислення може включати багато параметрів і «працюватиме» в будь-який час. Чи можемо ми бути настільки впевненими в результатах суспільних наук? Питання риторичне. Висновки, отримані про найбільш оптимальний спосіб правового регулювання певних суспільних відносин, з великою вірогідністю не спрацюють в іншій сфері правового регулювання. Наукові рекомендації, за результатами соціологічного дослідження, скоріше за все, будуть корисними тільки локально. Якщо так, виникають цілком природні питання: чи можна вважати науку про суспільство наукою? чи дійсно вона встановлює тенденції та закономірності розвитку суспільства? Професор Каліфорнійського університету Martin Hilbert у цьому контексті пропонує говорити не про social science, а, скоріше, про social studies.

Зрозуміло, що перед суспільними науками стоять набагато складніші завдання. Описати суспільні процеси, використовуючи математичні формули та залежності, набагато складніше, ніж поведінку певного тіла в просторі. Однак саме сьогодні розвиток технологій дозволяє перейти на принципово новий рівень досліджень суспільства. Завдяки інформатизації, людство отримує величезні обсяги даних. Новітні методи роботи з ними дозволяють якісно оновити методологію суспільних наук та їх результати.

Одним із таких методів є агентне моделювання (ABM, agent-based modeling). Ключові положення, що характеризують даний метод, наступні: «агент – автономний обчислюваний об'єкт із певними властивостями та діями; агенте моделювання – вид обчислювального моделювання, де явище моделюється шляхом визначення агентів та їх взаємодії» [1, 1]. Реалізується таке моделювання шляхом використання спеціалізованого програмного забезпечення, яке дозволяє описати властивості агентів та обчислювати результати їх взаємодії. Результат використання такого методу прийнято називати штучним суспільством (artificial society), що визначається як «створена з використанням комп'ютерної техніки симуляційна модель суспільства або групи людей, котра базується на агентах та зазвичай обмежена їх взаємодією в конкретній ситуації»[2].

З використанням програмного забезпечення NetLogo нами було створено модель протидії злочинності. Вихідний код моделі та демонстраційні матеріали, на які посилаємося в подальшому, представлено у вільному доступі[3; 4].

Штучне суспільство, яке створюється під час функціонування розробленої нами моделі, складається з чотирьох типів агентів: «незлочинці», «злочинці», «поліцейські» та «святі». Усі агенти рухаються у випадковому порядку. За один умовний день кожен агент здійснює одне переміщення в

довільному напрямку на відстань, обмежену параметром «соціальна мобільність».

«Незлочинці» являють собою частину населення, яка не вчиняє злочинів. Дані агенти характеризуються таким параметром, як «правова культура». Цей параметр змінюється залежно від випадкових зустрічей із «злочинцями». Якщо «незлочинець» потрапляє в поле впливу незасудженого «злочинця», рівень його правової культури зменшується, а засудженого «злочинця» – зростає. Збільшення та зменшення «правової культури» «незлочинця» є змінними параметрами моделі та задаються, відповідно, змінними «кримінальна культура» та «страх». У такий спосіб моделюються різнонаправлені впливи на правову культуру з одного боку так званої «кримінальної культури», з іншого – загальної превенції.

Агенти типу «злочинці» можуть бути засудженими або ні. Статус засудженого «злочинець» може отримати, якщо опиниться в полі впливу «поліцейського». Для засудженого «злочинця» встановлюються термін покарання та відбуте покарання. Після «засудження» параметр «відбуте покарання» збільшується на одиницю з кожним циклом моделі. Термін покарання встановлюється випадково в межах параметру «максимальне покарання». Після того, як параметри «відбуте покарання» та «призначене покарання» стануть однаковими, засуджений «злочинець» із вірогідністю, що дорівнює параметру «корекція», стає «незлочинцем», в іншому випадку – незасудженим «злочинцем».

«Поліцейські» характеризуються параметром «професійність». Даний параметр визначає вірогідність, із якою незасуджений «злочинець», опинившись у полі впливу «поліцейського», стає засудженим «злочинцем».

«Святі» ніколи не вчиняють злочини; рівень їхньої культури не залежить від «зустрічей» із незасудженими «злочинцями». Рівень культури «незлочинців», що опиняються в полі впливу «святого», завжди зростає.

Крім названих параметрів, для штучного суспільства, створюваного запропонованою моделлю, встановлюються кількість населення, частки агентів різних видів та поля впливу агентів, початковий рівень культури «незлочинців».

Використовувати модель пропонується для візуалізації та аналізу впливу різних конфігурацій параметрів штучного суспільства на умовний рівень злочинності, який у нашому випадку будемо визначати, як частку «злочинців» від всієї кількості агентів.

Так, якщо встановити однаковий рівень позитивного та негативного впливу засуджених та незасуджених «злочинців», після коливань показник частки злочинців у створеному штучному суспільстві стабілізується на певній позначці. У прикладі, який наводиться в презентації, - 30-35%. Якщо після цього зменшити позитивний вплив засуджених злочинців на третину, отримаємо майже двократне збільшення частки злочинців. У прикладі, що наводиться, система стабілізується на показнику 57-60%. Тепер, якщо в десять разів збільшити максимально можливе покарання, отримаємо стабілізацію із більшою часткою злочинців – близько 70%. Підвищення максимального покарання в сто разів приведе до стабілізації системи на ще більшому показникові частки злочинців – близько 85%. Водночас, якщо повернутися до первинних налаштувань штучного суспільства та підвищити на третину позитивний вплив засуджених злочинців, отримаємо вдвічі меншу частку злочинців – близько 15%.

Таку поведінку моделі можна пояснити тим, що збільшення покарання приводить до зростання частки агентів, які належать до засуджених

«злочинців». Тоді як збільшення позитивного впливу на правову культуру приводить до зменшення вірогідності перетворення «незлочинців» на «злочинців».

Як і будь-яка модель, запропонована нами є спрощенням. Але навіть на такому рівні складності вона дозволяє підтвердити важливу гіпотезу: посилення покарання є менш ефективним, ніж заходи, не пов'язані з репресією. Тут, звичайно, слід пригадати роботи академіка О. М. Костенка та його важливі висновки щодо ролі правової культури в протидії злочинності. Водночас, видається, що представлений метод виводить наукову дискусію в даній сфері на якісно новий рівень.

Дослідники отримують можливість формулювати та перевіряти гіпотези у вигляді певних залежностей. Крім того, повертаючись до кризи реплікації суспільних наук, є можливість перевірки гіпотез шляхом необмеженого повторення експериментів. Можливою є й перевірка правильності моделі та проведення експериментів із різними конфігураціями параметрів.

Сфера застосування методу агентного моделювання є достатньо широкою. До перспектив використання представленої нами моделі можна віднести дослідження феномену «кримінальної хвилі», встановлення порогових значень параметрів штучного суспільства, при яких здійснюється тотальна криміналізація, побудову гіпотез щодо найбільш ефективного використання суспільних ресурсів для протидії злочинності, вивчення проблем довіри до правоохоронних та судових органів, аналіз впливу щільності населення на рівень злочинності тощо. Зрозуміло й те, що зазначену модель слід розглядати як першу спробу використання методу. Є сенс у розробці складніших моделей для перевірки більш складних гіпотез.

Головний очікуваний результат використання описаного методу полягає в підвищенні ефективності протидії злочинності. Базовані на результатах обчислювального моделювання рішення щодо державних чи регіональних програм протидії злочинності будуть, сподіваємося, більш раціональними.

Список використаних джерел:

1. Wilensky U., Rand W. (2015). *An Introduction to Agent-Based Modeling: Modeling Natural, Social, and Engineered Complex Systems with NetLogo* MIT Press. 505 p.
2. Branke J. *Artificial Societies*. URL Код доступу: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007%2F978-0-387-30164-8_36.
3. Посилання для завантаження моделі: <https://karchevskiy.org/2020/08/02/model-1/>.
4. Посилання для перегляду презентації: <https://youtu.be/raY4YafTcM>

Кваша О. О.,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України;
Левчук В. О.

СТАЛІСТЬ ТА ЄДНІСТЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИМ ФОРМАМ СПІВУЧАСТІ В УКРАЇНІ

Судова практика України є важливим інструментом регулювання суспільних відносин, що покликана не лише забезпечити належний рівень правозастосування, а й розвиток доктрини та нормотворчої діяльності. Судова практика все більше стає витребуваною не лише суддями, працівниками правоохоронних органів, а й науковцями, особами, які навчаються та особами, які цікавляться проблемами кримінального права України. Судова практика складається з судової практики усіх судових

інстанцій. Проте найбільшу вагу має судова практика Верховного Суду (далі – ВС), який згідно з ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом [1]. Важливою умовою нормального функціонування правосуддя та одним з життєво необхідних факторів, що сприяє вдосконаленню чинної системи законодавства України є наявність ефективного механізму сталості та єдності судової, яку, на наш погляд, слід розглядати крізь призму аксіологічного підходу як певну цінність, яку слід досягати під час здійснення правосуддя. Звичайно, сталість та єдність судової практики має забезпечуватися у будь-якому виді судочинства. Проте чи не найбільшого значення відповідні цінності мають у сфері кримінального правосуддя, оскільки, як відомо, воно пов'язане з найбільш суттєвим впливом на особу. Сталість та єдність судової практики є важливими у межах будь-якого інституту кримінального права України, у тому числі співучасті у кримінальному правопорушенні, а тому вимагає самостійного наукового дослідження.

Судова практика є елементом механізму правового регулювання, оскільки вона здатна оперативно реагувати на зміни порядку суспільних відносин, які охороняються КК України. Матеріально-правова кримінальна судова практика стосується вирішення кримінально-правових питань, підвидом якої є судова практика про співучасть у кримінальному правопорушенні, яка висвітлює, зокрема, проблеми організованих форм співучасті. Протидія організованій злочинності традиційно є одним із пріоритетних напрямів кримінально-правової політики України [2, с. 80].

Згідно з ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом, забезпечує ВС [1]. Незважаючи на використання

понять «сталість судової практики» та «єдність судової практики» як аксіологічна цінність використовуються у законодавстві України, їх зміст на нормативному рівні не закріплюється. Як слушно зазначає М. О. Деменчук, «обидва терміни доповнюють один одного. Судова практика не може бути єдиною, якщо позиція судів по частині справ не відповідає практиці ВС» [3, с. 93].

Розбіжності у застосуванні одних і тих же кримінально-правових норм будуть виникати постійно. Це пов'язано, насамперед, з динамізмом законодавства України, у тому числі кримінального. Водночас у таких умовах судова практика є дієвим механізмом виявлення та заповнення прогалин у правовому регулюванні, незважаючи на те, що судова практика не створює самостійних норм права. За допомогою повторення судом власної правової позиції кілька разів сприяє формуванню моделі поведінки учасників суспільних відносин. Тому результат, який досягається у результаті сталості та єдності судової практики, проявляється у виді стійкого правила, за якого учасники суспільних відносин мають чітке уявлення про допустиму поведінку, за яких умов її поведінка стане забороненою при застосування відповідної кримінально-правової норми.

Основним напрямком єдності та сталості судової практики є однотайне розуміння та застосування суддями кримінально-правових норм. Тому сталість та єдність судової практики разом з принципами кримінального провадження утворює якісну модель здійснення правосуддя, відображає сутність судового процесу та визначає зміст діяльності судів.

Аналіз положень ст. 28 КК України дозволяє зробити висновок, який послідовно робиться у відповідних наукових джерелах з відповідної проблематики, що форми співучасті можуть бути неорганізованими та

організованими. До організованих форм співучасті відносять організовану групу та злочинну організацію [4, С.498-537].

ВС у постанові від 26.03.2019 у справі № 431/3002/16-к (провадження № 51-5642км18) на основі ustalених підходів судової практики, закріплених у постанові Пленуму Верховного Суду України (далі– ВСУ) «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями», у правових висновках ВСУ, а також з урахуванням доктрини кримінального права України, сформулював правову позицію відносно розуміння ознак організованої групи. Так, ВС у своєму судовому рішенні відзначив, що утворення (створення) організованої групи чи злочинної організації слід розуміти як сукупність дій з організації (формування, заснування) стійкого злочинного об'єднання для зайняття злочинною діяльністю. Зазначені дії за своїм змістом близькі до дій з організації кримінального правопорушення і включають підшукування співучасників, об'єднання їхніх зусиль, детальний розподіл між ними обов'язків, складання плану, визначення способів його виконання. Проте основною метою організатора такої групи (організації) є утворення стійкого об'єднання осіб для зайняття злочинною діяльністю, забезпечення взаємозв'язку між діями всіх учасників останнього, упорядкування взаємодії його структурних частин.

Як вказав ВС, у судовому рішенні має бути наведено не тільки докази щодо конкретного кримінального правопорушення, вчиненого злочинним об'єднанням, але й стосовно діяльності винних, безпосередньо пов'язаної з утворенням такого об'єднання (від ситуативних дій осіб, які мали наміри поєднати свої умисли щодо утворення злочинного об'єднання з метою вчинення конкретних кримінальних правопорушень, до цілком змістовних зв'язків цих осіб, які набувають по суті статусу учасників такого об'єднання,

яке за своїми видовими характеристиками точно відповідає законодавчо визначеному його змісту).

В основу кваліфікації дій ОСОБА_1 та ОСОБА_2 за ч. 3 ст. 28 КК було взято дані про те, що особа, матеріали щодо якої виділені в окреме провадження, замовляла вчинення кримінального правопорушення за гроші, контролювала дії останніх, вносила зміни до способу вчинення кримінального правопорушення, надавала грошові кошти на виконання кримінального правопорушення та за досягнення протиправного результату, а ОСОБА_1 та ОСОБА_2 його виконували відповідно до домовленості та в обумовлений спосіб, за що і отримували винагороду.

Як констатував ВС, оцінюючи зазначені обставини та докази у матеріалах кримінального провадження, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли правильного висновку, що організація такого кримінального правопорушення та його вчинення відбулися саме за складної форми співучасті – організованою групою, оскільки дії ОСОБА_1 та ОСОБА_2 набули всіх ознак, притаманних організований групі.

Враховуючи тривалу підготовку до вчинення кримінального правопорушення, розроблення детального плану на забезпечення злочинного результату, розподіл функцій, а також тяжкість кримінального правопорушення, колегія суддів ВС погодилася з висновками судів першої та апеляційної інстанції про те, що кваліфікуюча ознака – вчинення кримінального правопорушення організованою групою, підтвердилася. Таким чином, кваліфікація дій ОСОБА_1 та ОСОБА_2 за ч. 3 ст. 28 КК є правильною [5].

У постанові від 14.11.2018 у справі № 484/1134/16-к (провадження № 51-989км18) ВС сформулював правову позицію, яка стосується створення

організованої групи, а також такої її ознаки як стійкість та визначення ролі організатора організованої групи.

Так, характеризуючи створення організованої групи, ВС у вказаній постанові навів ті ж умовиводи, що і в попередньому рішенні ВС. Стійкість як визначальна риса організованої групи витлумачена ВС крізь призму стабільності та згуртованості. Згуртованість групи проявляється у наявності постійних міцних внутрішніх зв'язків між учасниками групи, їх правил поведінки, організатора, чіткого визначення ролі кожного учасника, високого рівня узгодженості дій учасників, єдиного плану, в якому передбачено розподіл функцій учасників групи і який доведено до їх відома. Стабільність групи виявляється у системності та детальній організації функціонування групи, здатності до заміни учасників, прикритті своєї діяльності, як своїми силами, так і за допомогою сторонніх осіб, наявності для функціонування групи фінансових та інших матеріальних засобів. Визначаючи стійкість організованої групи у ситуації, що аналізувалася, ВС відзначив, що про неї свідчить кількість вчинених протиправних дій протягом значного періоду часу та підтримання тривалих стабільних відносин у зв'язку з підготовкою та вчиненням кримінальних правопорушень, встановлені у справі обставини щодо домовленостей між засудженими про вчинення кримінальних правопорушень та узгодженість, аналогічність і послідовність їх дій, вжиття заходів конспірації (вчинення кримінальних правопорушень у нічний час).

Щодо визначення ролі організатора організованої групи, то ВС, аналізуючи фактичні обставини провадження, відповідно до яких ОСОБА_1 завчасно зорганізував у внутрішньо стійке об'єднання своїх добре знайомих ОСОБА_5, ОСОБА_6 та ОСОБА_4, які поділяли його наміри (задуми), а роль керівника організованої групи ОСОБА_1 залишив за собою. При цьому ОСОБА_1 планував і організовував скоєння кримінальних правопорушень,

детально розподілив між учасниками групи функції, яких вони відповідно до плану дотримувалися під час вчинення кримінальних правопорушень і які у взаємозв'язку були направлені на виконання об'єктивної сторони цих злочинів, координував їх дії, розподіляв між учасниками організованої групи гроші, здобуті в результаті вчинення кримінальних правопорушень [6].

Водночас у постанові від 14.07.2020 у справі № 748/376/18 (провадження № 51-1709км20) ВС констатував відсутність такої ознаки організованої групи, як її стійкість. ВС погодився з судами першої та апеляційної інстанцій, які навели переконливі мотиви прийнятого рішення щодо відсутності достатніх доказів вчинення ОСОБА_1 і ОСОБА_2 інкримінованих кримінальних правопорушень у складі організованої злочинної групи, зокрема вказавши у вирoku на те, що жодних фактичних даних про існування й зміст плану про тривалі спільні дії учасників, що досягалися попередньою змовою і постійністю їхніх зв'язків, спрямованих на досягнення єдиної мети, матеріали кримінального провадження не містять [7]. Аналогічна позиція висловлюється у кримінально-правовій доктрині. Підвищеною суспільною небезпечністю організованої групи є не організованість сама по собі, а здатність такої групи здійснювати більш чи менш тривалу злочинну діяльність [4, С. 502].

Основні правові позиції ВС щодо протидії організованим формам співучасті зводяться до такого:

1) для кваліфікації дій осіб як таких, що вчинені організованою групою, у судовому рішенні має бути наведено не тільки докази щодо конкретного кримінального правопорушення, вчиненого злочинним об'єднанням, але й стосовно діяльності винних, безпосередньо пов'язаної з утворенням такого об'єднання;

2) про наявність ознак організованої групи можуть свідчити замовлення вчинення кримінального правопорушення однією особою в інших осіб за гроші, контроль дій останніх, внесення зміни у спосіб вчинення кримінального правопорушення, надання грошових коштів на його виконання та за протиправний результат, а інші особи його виконували відповідно до домовленості та в обумовлений спосіб, за що і отримували винагороду; тривала підготовка до вчинення кримінального правопорушення, розроблення детального плану на забезпечення протиправного результату, розподіл функцій, а також тяжкість кримінального правопорушення;

3) основною ознакою організованої групи є її стійкість, яку слід тлумачити крізь призму стабільності та згуртованості. Згуртованість групи проявляється у наявності постійних міцних внутрішніх зав'язків між учасниками групи, їх правил поведінки, організатора, чіткого визначення ролі кожного учасника, високого рівня узгодженості дій учасників, єдиного плану, в якому передбачено розподіл функцій учасників групи і який доведено до їх відома. Стабільність групи виявляється у системності та детальній організації функціонування групи, здатності до заміни учасників, прикритті своєї діяльності, як своїми силами, так і за допомогою сторонніх осіб, наявності для функціонування групи фінансових та інших матеріальних засобів;

4) про стійкість організованої групи свідчить кількість вчинених злочинних дій протягом значного періоду часу та підтримання тривалих стабільних відносин у зв'язку з підготовкою та вчиненням кримінальних правопорушень, встановлені у справі обставини щодо домовленостей між засудженими про вчинення кримінальних правопорушень та узгодженість, аналогічність і послідовність їх дій, вжиття заходів конспірації (вчинення кримінальних правопорушень у нічний час);

5) організатором організованої групи визнається особа, яка планувала і організовувала скоєння злочинів, детальний розподіл між учасниками групи функцій, яких вони відповідно до плану мають дотримуватися під час вчинення кримінальних правопорушень, координація їх дії, розподіл між учасниками організованої групи грошей, отриманих в результаті вчинення кримінальних правопорушень.

Судова практика є важливим засобом забезпечення законності та правопорядку. Відповідний принцип є основним у сфері правозастосування. При цьому у державі має забезпечуватися її стабільність та єдність, що є самостійними аксіологічними цінностями, які має забезпечувати ВС.

Список використаних джерел:

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://cutt.ly/xyLqG37> (дата звернення 01.09.2020).
2. Кваша О.О. Легітимація статусу «вор в законі» як панацея у протидії організованій злочинності в Україні. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 28 трав. 2020 р.) / у 2 ч. Київ : НАВС, 2020. Ч 1– С. 80-84.
3. Деменчук М. О. Роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики: дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 220 с.
4. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 560 с.
5. Постанова Верховного Суду від 26.03.2019 у справі № 431/3002/16-к (провадження № 51-5642км18). URL: <https://cutt.ly/jfRG7Av> (дата звернення 01.09.2020).
6. Постанова Верховного Суду від 14.11.2018 у справі № 484/1134/16-к (провадження № 51-989км18). URL: <https://cutt.ly/2fRHrZe> (дата звернення 01.09.2020).
7. Постанова Верховного суду від 14.07.2020 у справі № 748/376/18 (провадження № 51-1709км20). URL: <https://cutt.ly/pfRHt8g> (дата звернення 01.09.2020).

*Колб О. Г.,
професор кафедри кримінального права та процесу
Національного університету «Львівська політехніка»,
доктор юридичних наук, професор*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НА ПРАКТИЦІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ»

Більш як шестирічна війна на Сході України та агресивні у зв'язку з цим дії Російської Федерації, а також анексія (від лат. *annexio* – приєднання; вид агресії, який полягає у насильницькому приєднанні всієї, або частини території іншої держави) [1, с. 38] Криму, недружні оцінки деяких держав історії нашої країни (Угорщини, Польщі, Румунії, ін.) актуалізують і обумовлюють необхідність більш активної розробки на науковому рівні тих питань, що стосуються забезпечення національної безпеки України. Прикладне значення наукових пошуків у цьому напрямі, крім цього, пов'язане також з існуючими у Законі України «Про національну безпеку України» низки проблем, колізій і протиріч, які, у свою чергу, впливають на ефективність реалізації даного нормативно-правового акта на практиці, особливо в контексті, як це впливає із змісту преамбули зазначеного Закону, гарантування державою суспільству і кожному громадянину захисту від загроз [2].

Якщо узагальнити існуючі на сьогодні в науці та на практиці проблеми, що стосуються національної безпеки України, то їх можна звести до таких основних напрямів, кожен із яких має свої особливості реалізації у діяльності визначених у законі суб'єктів, а саме:

1. У сучасних умовах (2014-2020 р. р.) вперше за всю історію незалежності нашої держави (1991 р. – по теперішній час) теоретичні розробки та нормативно-правові підходи з означеної тематики реалізуються у

військовій обстановці, обумовленій агресивними діями Російської Федерації (далі – РФ) на Сході України.

Виходячи з цього, саме практика є тим лакмусом (нім. *lackmus* – фільтрований папір, який під дією кислот набуває червоний колір, а під дією луг – синій) [3, с. 311], що дає можливість визначити реальні можливості в регулюванні зазначеної сфери суспільних відносин Закону України «Про національну безпеку України». Зокрема, у цьому контексті на перший план виходять такі правові категорії, визначення яких дано в ст. 1 вказаного Закону, як «національна безпека України» та «національні інтереси України», що по своєму змісту дещо не співпадають, а на практиці знижують рівень ефективності реалізації цих положень у діяльності відповідних суб'єктів (сил безпеки (п. 17 ч. 1 ст. 1) Закону України «Про національну безпеку України»). Так, у даному нормативно-правовому акті під національною безпекою розуміється захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенціальних загроз (п. 9 ч. 1 ст. 1), а під національними інтересами України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробуту її громадян (п. 10 ч. 1 ст. 1).

Таким чином, у другому визначенні, говорячи у першій частині про життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, законодавець чомусь у подальшому звів їх лише до безпечних умов життєдіяльності і добробуту лише її громадян. Більш того, у ст. 1 «Визначення термінів» Закону України «Про національну безпеку України» жодним словом не обмовлено про те, що означає слово «захищеність», яке вживається майже у

всіх термінах даного правового джерела (воєнна безпека; державна безпека; громадська безпека і порядок; т. ін.).

У тлумачних словниках це слово походить від терміну «захисний», тобто такий, який захищає, оберігає кого-що –небудь від шкідливого чи небажаного впливу, дії, т. ін. [4, с. 237], а також від слова «захист» – заступництво, охорона, підтримка [4, с. 238].

Отже, логічно було б ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» доповнити терміном «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності та інших національних інтересів» наступного змісту: «Це визначена у законі діяльність відповідних сил безпеки, що спрямована на запобігання, відвернення та подолання реальних і потенційних загроз, які посягають на національну безпеку України».

Враховуючи зазначену видозміну, варто також викласти у новій редакції зміст терміну «національні інтереси України», а саме: «Це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує національну безпеку, а також безпечні умови життєдіяльності і добробуту зазначених об'єктів захищеності».

2. Як видається, необґрунтованою є позиція законодавця, який до складу сектору безпеки і оборони України, що визначений у ст. 12 зазначеного вище Закону, не вніс воєнізовані формування та оперативні підрозділи Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України, що було б логічним кроком, враховуючи, що тільки у кримінально-виконавчих установах (КВУ) закритого типу відбувають покарання у виді позбавлення волі майже 1 тис. засуджених, які вчинили злочини проти основ національної безпеки України (ст. ст. 109-114 КК) [5]. При цьому, особливістю змісту кримінально-виконавчої діяльності в Україні є те, що Міністерство юстиції України, як центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну

політику у сфері виконання покарань і пробації (ч. 1 ст. 11 КВК), згідно чинного законодавства не відноситься до правоохоронних органів. У той самий час, як це витікає із змісту п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» та ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», органи та установи виконання покарань, слідчі ізолятори (СІЗО), а також у цілому ДКВС України відносяться до правоохоронних органів, тобто можуть і повинні, з огляду цього юридичного факту, входити до сил безпеки в нашій державі.

Такий висновок ґрунтується на положеннях Закону України «Про боротьбу з тероризмом», відповідно до якого воєнізовані формування ДКВС України віднесені до суб'єктів боротьби з означеним видом злочинів, а також логічно обумовлений змістом Закону України «Про національну безпеку України», зокрема такими видами діяльності, як захист від впливу загроз відповідних об'єктів національної безпеки, а саме: громадська безпека і порядок (п. 3 ч. 1 ст. 1); національні інтереси України (п. 10 ч. 1 ст. 1); сектор безпеки і оборони (п. 16 ч. 1 ст. 1); ін.

Додатковим аргументом з цього приводу виступають вимоги Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», згідно яких суб'єкти ОРД (ст. 5), включаючи органи та установи виконання покарань, зобов'язані направляти отриману в ході здійснення оперативно-розшукових заходів інформацію щодо ув'язнених під варту та засуджених тим із суб'єктів зазначеної діяльності, яких вона стосується (відносяться до засобів забезпечення їх функцій).

Отже, не дивлячись на особливості управління у сфері виконання покарань, цілком очевидним є доповнення складу сектору безпеки і оборони України, мова про який ведеться в ч. 2 ст. 12 Закону України «Про

національну безпеку України», словосполученням «а також Державна кримінально-виконавча служба України» та викладення цієї правової норми у новій редакції.

3. До особливостей реалізації нормативно-правових актів, що стосуються змісту національної безпеки України, можна віднести у сьогоденні свавільне порушення деякими суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності положень ст. 216 КПК України, відповідно до яких встановлена підслідність органів досудового розслідування кримінальних правопорушень, включаючи й слідчих органів безпеки (ч. 2 ст. 216).

Сутність цієї проблематики полягає у тому, що замість того, щоб предметно займатись запобіжною та іншими видами оперативно-службової діяльності, які входять у коло їх функціональних обов'язків, деякі керівники сил безпеки (п. 17 ч. 1 ст. 1 та ч. 2 ст. 17 Закону України «Про національну безпеку»), отримавши відповідну інформацію, що є підставою для внесення в Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР) (ст. 214 КПК), та переадресувати її по підслідності, останні продовжують здійснювати досудове розслідування та складають обвинувальний акт, «прикрашуючи» таким чином свої прорахунки, а, подекуди, бездіяльність по тих напрямках, які є безпосереднім предметом їх діяльності. Наочним прикладом такого «беззаконня» можна назвати діяльність у 2014-2019 р. р. Військової прокуратури України, а саме: маючи функціональні завдання щодо запобігання та протидії вчиненню військових злочинів (розділ XIX Особливої частини КК), посадові особи цього правоохоронного органу займались у більшій мірі досудовим розслідуванням інших загальнокримінальних злочинів, як от: зловживання впливом (ст. 369-2 КК); зловживання повноваженням особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди

службовою особою (ст. 368 КК); ін. У свою чергу, у 2014-2019 р. р. Служба безпеки України нерідко предметом своєї діяльності всупереч закону визначала злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і їх аналогів та прекурсорів (розділ XIII Особливої частини КК), при тому, що відповідно до вимог ч. 1 ст. 216 КПК, це є підслідністю слідчих органів Національної поліції України.

При такому підході зазначених та інших сил безпеки, досі в Україні залишається низьким рівень ефективності реалізації на практиці положень Закону України «Про національну безпеку України», що є недопустимим в умовах військового конфлікту та існуючих реальних загроз національним інтересам нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Правознавство: словник термінів / за ред. В. Г. Гончаренка: навчальний посібник. Київ: Юрисконсульт, КНТ, 2007. 636 с.
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.
3. Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов. Изд. 3-е, испр., перераб. Москва: Мартин, 2010. 704 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Срошенко. Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
5. Характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України станом на 01.07.2020. Режим доступу: <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2020/07/zagalna-harakterustuka.pdf>.

Користін О. Є.,
*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки
України, головний науковий
співробітник НДЛ кримінологічних
досліджень ДНДІ МВС України;*
Свиридюк Н. П.,
*доктор юридичних наук, доцент,
заступник завідувача НДЛ*

«ГІБРИДНА ЗЛОЧИННІСТЬ» – СУЧАСНІ РЕАЛІЇ СПРИЙНЯТТЯ ТА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИК

Сьогодні в Україні питання, пов'язані з протидією гібридним загрозам набули великої актуальності та перебувають у центрі суспільної уваги. В останні роки у багатьох наукових роботах значна увага приділяється саме окремим проблемам протидії гібридним загрозам в Україні. Зокрема питання, пов'язані з розробкою напрямів щодо протидії гібридним загрозам ставали предметом досліджень багатьох відомих учених: Р. Арзуманяна, З. Гбур, Є. Магди, М. Мальського, В. Мартинюка, В. Предборського, І. Руснака та інших фахівців. Разом з тим, усвідомлення феномену гібридної війни, а також її масштабів, вимагає напрацювання відповідної методології аналізу гібридних загроз, що генерує, у свою чергу, достатній масив знань для формування обґрунтованої та ефективної державної політики щодо протидії гібридним загрозам.

Зростання сучасного суспільства нерозривно пов'язане із запобіганням різноманітним загрозам, які посилюються у період реформування будь-якої сфери життєдіяльності суспільства. Питання протидії гібридним загрозам достатньо широко та комплексно охоплює проблеми національної безпеки. Зазначене, перш за все, потребує суттєвого аналізу ситуації, дослідження тих факторів, що спричинюють неспроможність ефективного реагування на гібридні загрози, зокрема, у сферах громадської безпеки та цивільного захисту. Поряд з цим, об'єктивність та обґрунтованість результатів дослідження потребує відповідної методологічної бази, прийнятності даних, що використовуються в аналізі, та джерел, з яких вони надходять. На

сьогодні вкрай важливо виявити ті гібридні загрози, що реально та найбільше впливають на стан безпеки в нашому суспільстві.

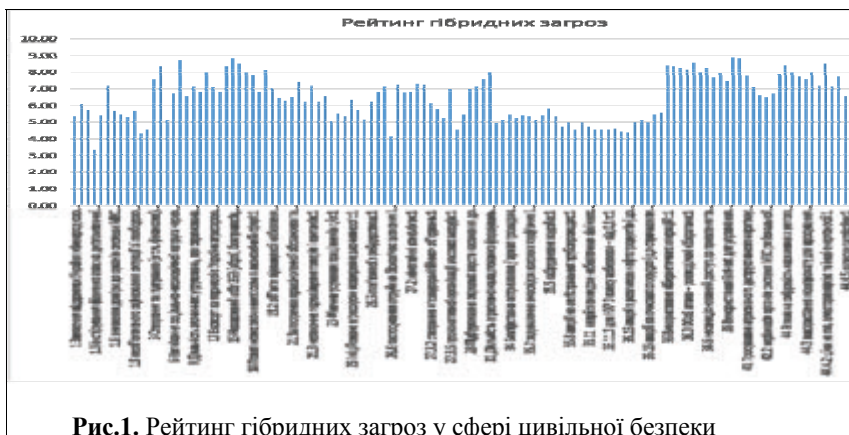
Саме таке завдання було визначено групою експертів МВС України, до складу якої увійшли представники департаментів МВС, НГУ та ЦОВВ (НПУ ДПСУ, ДСНС, ДМС), яка під час проведення стратегічних сесій, активно впроваджуючи методи фасилітації й мозкового штурму, на предмет ідентифікації гібридних загроз у сфері цивільної безпеки, методологічною базою для проведення подальшого дослідження обрала саме SWOT-аналіз у якості базового. На нашу думку, такий інструмент став відправною точкою для досліджень за напрямом і основою для оцінювання гібридних загроз та подальшого стратегічного планування у зазначеній сфері.

З метою забезпечення рейтингування та ранжування гібридних загроз було розроблено опитувальник для системи органів МВС України як генеральної експертної сукупності.

Як результат, забезпечено системний підхід щодо обізнаності на основі формування методологічних засад:

- ідентифікації, рейтингування (Рис.1) та ранжування гібридних загроз у секторі цивільної безпеки;
- оцінювання гібридних загроз;
- рейтингування й ранжування зовнішніх та внутрішніх факторів, що сприяють, або знижують ефективність правоохоронних органів щодо протидії гібридним загрозам;
- оцінювання спроможності правоохоронної системи щодо зниження ризику поширення гібридних загроз;
- оцінювання ризиків поширення гібридних загроз та на цій основі обґрунтування пріоритетних напрямів і конкретних заходів підвищення

спроможності правоохоронної системи щодо протидії конкретним гібридним загрозам.

На основі оцінювання й застосування матриці загроз здійснено ранжування гібридних загроз з розподілом їх у 4 групи та проведенням рейтингу у кожній групі:

1 група – найзначніші загрози (19). До цієї групи належать загрози, які віднесені до сегментів матриці високої та середньої ймовірності та можливих наслідків: ліквідація та критичний стан. Зазначені загрози потребують застосування невідкладних заходів щодо зменшення ризику їх поширення.

2 група – значні загрози, що потребують контролю найвищого керівництва (64). До цієї групи належать загрози, які віднесені до сегментів матриці на перехрещенні: «висока ймовірність / тяжкий стан наслідків», «середня ймовірність / критичний стан наслідків», «низька ймовірність / ліквідація за наслідками». Зазначені загрози потребують контролю найвищого керівництва.

3 група – гібридні загрози, що потребують уваги, але не першорядні (36). До цієї групи належать загрози, які віднесені до сегментів матриці на перехрещенні: «висока ймовірність / незначні наслідки», «середня ймовірність / тяжкий стан наслідків», «низька ймовірність / критичний стан наслідків». Зазначені загрози не є першорядними але потребують уваги.

4 група – гібридні загрози, що потребують відслідковування (2). До цієї групи належать загрози, які віднесені до сегментів матриці на перехрещенні: «середня ймовірність / незначні наслідки», «низька ймовірність / незначні та критичний стан наслідків».

В умовах гібридної війни у системі суспільної безпеки важливе місце займає розуміння того, що гібридизація може поширюватись на усі сфери соціальної поведінки, зокрема, не виключенням є і злочинність.

Стратегії гібридної війни, крім суто збройної складової, включають принципи «рефлексивного контролю», інформаційної пропаганди, психологічного тиску, заперечення факту прямої причетності до конфлікту, заохочення дезертирства, кібератаки та різноманітні шпигунські технології.

Згідно з гіпотезою Ф. Гофмана (F. Hoffman), криміналітет також становить загрозу оскільки кримінальні структури здатні дестабілізувати політичну ситуацію та надавати допомогу незаконним збройним формуванням.

А професор соціології Руценко І.П., говорячи про гібридну війну, зазначає: соціальна дестабілізація одночасно планується і здійснюється у трьох сферах:

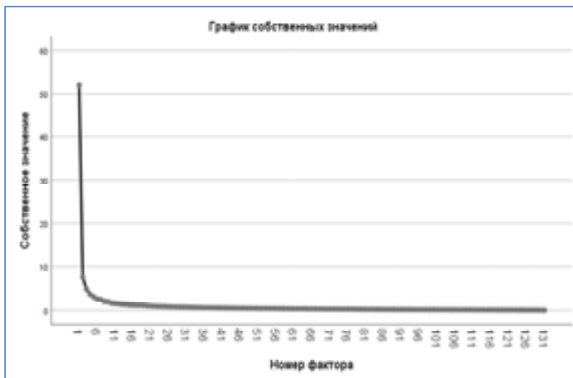
- 1) «хаос у головах»,
- 2) «хаос в інституціях»,
- 3) «хаос на вулицях».

Таким чином, достатньо обґрунтованим є висунення і відповідної гіпотези щодо необхідності врахування особливостей гібридної війни в системі кримінологічного аналізу злочинності в Україні та подальшого формування державної політики у сфері протидії злочинності із врахуванням гібридності.

На основі факторного аналізу (Рис.2) (групи з найбільшою часткою поясненої відмінності гібридних загроз) та експертного оцінювання щодо змісту гібридних загроз й середовища поширення, перші дві групи найзначніших гібридних загроз розподілено у 6 підгруп, що характеризуються наступним чином:

- гібридні загрози, що пов'язані з інформаційним середовищем;
- гібридні загрози, що пов'язані з використанням кібероперацій;
- гібридні загрози, що пов'язані з поширенням злочинності;
- гібридні загрози, що пов'язані з провокуванням громадянської непокори, порушенням громадського порядку;
- гібридні загрози, що пов'язані з діяльністю ОКІ (об'єкти критичної інфраструктури);
- гібридні загрози, що пов'язані з корупцією.

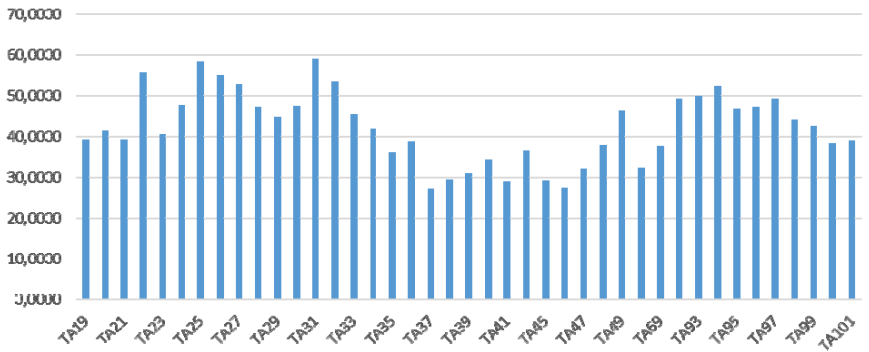
	Всього	% дисперсії	
1	52.024	39.713	
2	7.589	5.793	
3	4.881	3.726	
4	3.717	2.837	
5	3.141	2.398	
6	2.625	2.004	
7	2.476	1.890	
8	2.072	1.582	

Рис.2. Обґрунтування групування гібридних загроз на основі факторного аналізу

Таким чином, у підтвердження висунутої гіпотези, до групи гібридних загроз, пов'язаних з поширенням злочинності, було віднесено 33 загрози, щодо яких, на основі інтегрального показника із врахуванням «ймовірності» їх поширення та «впливу» у суспільстві, проведено рейтингування (Рис.3). До найбільш небезпечних гібридних загроз у сфері цивільної безпеки, пов'язаних з поширенням злочинності, віднесено:

- незаконний обіг ЗБВ;
- діяльність незаконних збройних формувань;
- провокування сепаратизму;
- поява нових злочинних схем в економічній сфері;
- фінансування тероризму;
- терористичні акти;
- незаконне втручання у функціонування транспорту;
- діяльність ОЗУ, що спрямована на поглиблення криміногенного стану;
- відмивання коштів та інші.

Рис. 3. Рейтинг гібридних загроз, пов'язаних з поширенням злочинності

Поряд з тим, враховуючи зовнішній характер загроз в умовах гібридної війни, тобто поширення зазначених загроз за безпосередньої чи опосередкованої ініціативи агресора, або третьою стороною в інтересах агресора, класичний академічний підхід до аналізу злочинності, а тим більше щодо запобігання її поширенню, є певним чином малоефективним.

За таких умов причини поширення злочинності завжди будуть мати зовнішню характеристику детермінації та найбільш ймовірно, що їх провокація буде актуальною увесь період активності воєнної агресії. За таких обставин важко говорити про упереджувальний вплив на причини поширення злочинності без ліквідації факту агресії.

Для забезпечення ефективної діяльності щодо протидії злочинності, яка є інструментом гібридної війни, важливим є формування відповідних та адекватних методологічних засад. І з цього приводу, доречним є звернутися до досвіду країн-членів ЄС та НАТО, які саме у період активізації гібридної агресії на територію України та оцінюючи це як розбалансування

глобального безпекового середовища, визначили безпекові пріоритети та актуалізували проблему розбудови «стійкості».

Проведений аналіз гібридних загроз у секторі цивільної безпеки не є остаточним та потребує більш глибокого дослідження з використанням більш широкого масиву даних та інформації, застосування сучасних методів та інструментів аналізу. Поряд з цим, достатньо показовими є використані у дослідженні матеріали опитування експертів у системі органів Міністерства внутрішніх справ України, що дозволило ідентифікувати гібридні загрози у секторі громадської безпеки та цивільного захисту та на основі оцінювання експертним середовищем здійснити їх рейтингування й ранжування, визначивши найважливіші, що потребують невідкладного впровадження заходів щодо зниження ризику їх поширення.

*Костенко О. М.,
доктор юридичних наук, професор
(Київ, Інститут держави і
права імені В. М. Корецького НАН України)*

ПРАВОВА РЕФЛЕКСІЯ В НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ (В КОНТЕКСТІ ЕПІДЕМІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ)

Сьогодні актуалізуються проблеми забезпечення адекватного реагування права як соціального регулятора на надзвичайні ситуації, що все частіше виникають в суспільстві. Зокрема, це стосується рефлексивної реакції права на ситуацію небезпеки, породженої пандемією COVID-19.

Правова рефлексія, тобто відображення в структурі і змісті прав і обов'язків тих реалій, що притаманні надзвичайній ситуації, необхідна для адекватного реагування на них. Правова рефлексія полягає, зокрема в модифікації прав і обов'язків людини у відповідь на надзвичайну ситуацію.

Ця модифікація виникає, наприклад, у випадках воєнного стану чи надзвичайних ситуацій, породжених стихійним лихом тощо.

В умовах пандемії COVID-19 особливого загострення в усіх країнах, у тому числі і в Україні, набули два наступні аспекти правової рефлексії: 1) адекватність реагування уряду на пандемію; 2) адекватність реагування на дилему, пов'язану з пріоритетністю у наданні медичної допомоги пацієнтам в умовах обмежених можливостей (тобто, наприклад, якому пацієнту з двох надати медичну допомогу, якщо є можливість надати її лише одному з них).

Уявляється, що для вирішення зазначених проблем може бути використана методологія соціального натуралізму, згідно з якою правова рефлексія на надзвичайну ситуацію має бути заснована на законах природного права. Іншими словами, правова рефлексія на надзвичайну ситуацію має узгоджуватися з ПРИНЦИПОМ ВЕРХОВЕНСТВА ЗАКОНІВ ПРИРОДНОГО ПРАВА.

У світлі цього й слід розглядати права і обов'язки уряду у сфері забезпечення безпеки людей в надзвичайній ситуації, яка виникає внаслідок поширення пандемії COVID-19.

Позиція, що уряд може і має ОБМЕЖУВАТИ ПРАВА ЛЮДЕЙ І РОЗШИРЮВАТИ ЇХ ОБОВ'ЯЗКИ для протидії небезпекам, що викликаються пандемією COVID-19, є неправильною. Природні права і природні обов'язки людей ніхто не може обмежувати чи розширювати, крім самої Природи.

Що ж відбувається з природними правами і природними обов'язками людей в умовах надзвичайних ситуацій? Вони – МОДИФІКУЮТЬСЯ, тобто змінюються відповідно до тієї модифікації, яка відбувається з природною необхідністю при переході від звичайної ситуації до надзвичайної. Право має рефлексувати на ці модифікації природних прав і обов'язків людини. А уряд

може і має забезпечити протиепідемічні заходи, адекватні модифікованим правам і обов'язкам людини і правовій рефлексії на ці модифіковані права і обов'язки.

Феномен модифікації прав і обов'язків людини відповідно до природної необхідності в надзвичайних ситуаціях визнається, зокрема, самим фактом існуванням інституту дерогації у міжнародному праві. Так, у ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 15 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, ст.27 Американської конвенції про права людини передбачено право на дерогацію, яке полягає в дозволі державам відступати під тиском природної необхідності у надзвичайних ситуаціях від виконання деяких своїх міжнародних зобов'язань по захисту прав людини, зупиняючи, зокрема, дію національного законодавства.

Для забезпечення адекватності протиепідемічних заходів правам і обов'язкам людини, модифікованим в умовах надзвичайної ситуації, уряд має керуватися принципом верховенства законів природного права: ті заходи, які узгоджуються із законами природного права і є адекватними.

Фундаментальним законом природного права є ЗАКОН ПРИРОДНОЇ НЕОБХІДНОСТІ. Отже, якщо протиепідемічні заходи відповідають ПРИРОДНІЙ НЕОБХІДНОСТІ, яка виникає в даній надзвичайній ситуації, то вони є тим самим і АДЕКВАТНИМИ. Природно необхідні протиепідемічні заходи – це заходи, що диктуються людям самою природою епідемії.

Виходячи з системності прав і обов'язків усіх учасників суспільних відносин, модифікація прав і обов'язків цих учасників теж є системною. Це означає, що модифікація прав і обов'язків одних учасників тягне за собою відповідну (кореспондуючу) модифікацію прав і обов'язків інших учасників. Наприклад, здійснювані урядом заходи по забезпеченню права на епідемічну

безпеку громадян тягнуть за собою обов'язок підприємців здійснювати свою діяльність таким чином, щоб вона сприяла забезпеченню права на безпеку громадян. Це теж має відбуватися в межах природної необхідності, що виникає в надзвичайній ситуації.

Таким чином, правова рефлексія на надзвичайну ситуацію, що виникає в умовах пандемії COVID-19 полягає у тому, що уряд має запропонувати такі протиепідемічні заходи, які перебувають в межах природної необхідності. Ці межі мають визначитися лише самою природою пандемії COVID-19, яка пізнається з допомогою відповідних експертних досліджень. Тобто, зміст протиепідемічних заходів має бути адекватним тій небезпеці, яка зумовлюється природою пандемії COVID-19. Неадекватність протиепідемічних заходів, тобто вихід їх за межі природної необхідності, створить небезпечну реакцію у суспільстві на ці заходи.

Якщо протиепідемічні заходи будуть знаходитися в межах природної необхідності, викликані надзвичайною ситуацією пандемії COVID-19, то усі і будь-які наслідки цих заходів (економічні, політичні, правові, моральні тощо) мають визнаватися ПРИРОДНО НЕОБХІДНИМИ, тобто виправданими. Заради забезпечення епідемічної безпеки для людей економіка, політика, право, мораль та інші сфери суспільного життя людей мають рефлексувати, тобто адекватно відгукуватися на природну необхідність, породжену надзвичайною ситуацією.

Увляється, що зазначена вище концепція правової рефлексії на надзвичайну ситуацію може бути також покладена в основу методології правової оцінки Конституційним Судом України протиепідемічних заходів уряду України.

В надзвичайних ситуаціях перед людьми може поставати необхідність вирішувати дилему «кому жити, а кому – ні», яку відносять до «компетенції

Бога». Людей, які мають приймати такі рішення можна назвати «першими після Бога». Це, зокрема, – військові, політики, рятувальники, лікарі. Необхідність вирішувати цю дилему виникає і в надзвичайній ситуації, що породжується пандемією COVID-19.

В умовах надзвичайної ситуації, породженої пандемією COVID-19, може виникати необхідність вибору якому пацієнту надавати невідкладну медичну допомогу в ситуації, за якої ця допомога може бути надана не всім, хто її потребує, а лише частині. На практиці ця проблема дуже гостро постала, наприклад, в Італії, коли не було можливості підключити до апарату штучної вентиляції легенів (ШВЛ) усіх, хто цього потребував (див.: <https://www.bbc.com/russian/features-51875448>).

Як вирішити цю проблему з позиції права і моралі? Вибрати пацієнта за критерієм у кого більше шансів виздоровіти в результаті надання медичної допомоги чи того пацієнта, який перебуває в найнебезпечнішому стані, тобто найбільше потребує медичної допомоги? Зазначена проблема актуалізує потребу звернення до методології праворозуміння, заснованої на законах природного права. Зокрема, при вирішенні цієї проблеми слід керуватися **ПРИНЦИПОМ ВЕРХОВЕНСТВА ЗАКОНІВ ПРИРОДНОГО ПРАВА**.

Правове рішення згідно з цим принципом має спиратися на правила природно-правового інституту **КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ**. Цей інститут використовується, зокрема, в кримінальному праві. Крайня необхідність – це різновид природної необхідності, що виникає в надзвичайній ситуації. Згідно з природно-правовими правилами крайньої необхідності, при вирішенні проблеми вибору пацієнта для надання невідкладної допомоги заповідяна цим вибором шкода має бути меншою, ніж відвернута. Це слід тлумачити так, що лікар має вибрати для надання невідкладної медичної допомоги того пацієнта, який перебуває в найнебезпечнішому стані, якщо шкода,

спричинена іншим пацієнтам внаслідок такого вибору буде меншою, ніж та, яка була відвернута при такому виборі.

На цьому природно-правовому способі вирішення проблеми вибору має, зокрема, засновуватися практика "сортування" хворих на коронавірусну інфекцію під час пандемій у випадку обмеженої можливості надання невідкладної медичної допомоги усім, хто її потребує.

Виходячи з викладеного вище можна зробити наступний висновок. Безпека людей – це стан їх захищеності, який виникає завдяки узгодженості їхнього життя із законами природного права. Для забезпечення адекватної правової рефлексії на природну необхідність, що виникає в надзвичайній ситуації, доцільним є конституювання принципу верховенства законів природного права.

Отже, конституційною основою безпеки людей має стати ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ЗАКОНІВ ПРИРОДНОГО ПРАВА. Заснована на цьому принципі правова рефлексія забезпечить належну протидію тим небезпекам, що виникають для людей в надзвичайних ситуаціях (воєнні стани, стихійні лиха, епідемії, терористичні атаки, кримінальні прояви тощо).

*Курилюк Ю. Б.,
кандидат юридичних наук, начальник
управління адміністративної
юрисдикції Департаменту охорони
державного кордону Адміністрації
Державної прикордонної служби
України*

ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ ЯК ЗАГРОЗА ПРАВОПОРЯДКУ В ПРИКОРДОННІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

У сучасному світі порушення митних правил все ще залишаються одними із головних дестабілізуючих чинників внутрішнього ринку України, що негативно впливають на розвиток національної економіки, її стратегічних галузей і набувають якісно нового характеру та неабиякого поширення.

Правоохоронними органами фіксуються непоодинокі випадки незаконного вивозу за кордон різного роду товарів, дорогоцінних металів, культурних та історичних цінностей, промислової сировини та інших специфічних предметів. Останнім часом збільшилася кількість спроб вивезення з України через її митний кордон кольорових металів і стратегічно важливої сировини, зброї, наркотичних засобів, що, в свою чергу, впливає на зростання загального рівня злочинності.

Так, за даними Держприкордонслужби упродовж 2008 – 2019 рр. на державному кордоні та межі з тимчасово окупованими територіями України виявлено незаконне переміщення (контрабанду) 4 710 тонн наркотичних речовин, 4 090 тонн бурштину, 74,7 млн пачок сигарет, 732 тис. шт босприпасів, 10 163 одиниці зброї та інших заборонених для переміщення предметів (тютюнові вироби, алкоголь, культурні цінності тощо).

Хоча безпосередня протидія порушенням митних правил на Держприкордонслужбу законодавством не покладена, проте прикордонне відомство бере активну участь у цій діяльності, про що свідчать вищенаведені результати роботи. Одним же з правопорушень у цій сфері, що спричиняє найбільшу проблему та вимагає виділення прикордонниками значних як людських, так і фінансових ресурсів, є незаконне переміщення через державний кордон тютюнових виробів.

Відомо, що у листопаді 2011 р. Верховною Радою України схвалено Закон, яким з 17.01.2012 в Україні декриміналізовано товарну контрабанду. Змінами внесеними до КК предметами контрабанди, окреслених ст. 201 КК, є

культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, зброю та боєприпаси, а також спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації. Водночас, переміщення товарів або транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон визнано адміністративним правопорушенням, відповідальність за яке передбачена Митним кодексом України.

У поєднанні з низьким рівнем відповідальності та генерованою величезною матеріальною вигодою у цій сфері, вказані обставини провокують більшу активність транскордонних злочинних угруповань у незаконному контрафактному виготовленні та незаконному переміщенні тютюнових виробів.

У липні 2008 р., бажаючи обмежити споживання тютюнових виробів, ЄС схвалив директиву, якою зрівняно частину акцизу середньої ціни сигарет і мінімальної ставки податку на сигарети на всій території ЄС. Цією директивою також збільшено мінімальну квоту акцизу з 64 до 90 євро (на 1000 шт. сигарет), що значно вплинуло на зростання цін на сигарети. У Польщі ціна сигарет до 2017 р. зросла на близько 50% (наразі, в Польщі одна пачка сигарет коштує близько 100 грн).

Якщо, починаючи з 2012 р. домінуючим напрямком потрапляння сигарет до Польщі були Білорусь і Литва. На сьогодні ж активізувалися канали, що ведуть на територію західних держав – членів ЄС через Україну до Молдови і далі через Словаччину або зворотно через Україну. Все більше помітною проблемою стає контрабанда сигарет марки «Jin Ling», виготовлених у Калінінградській обл. (Росія). Аналіз наявних даних показав, що з усього об'єму тютюнових виробів, які легально виготовляються на прибалтійській тютюновій фабриці, тільки 0,12% потрапляє на російський ринок, однак близько 5 млрд цих сигарет нелегально потрапляє на ринок ЄС.

Понад 57% таких переміщень здійснювалося через українсько-європейську ділянку державного кордону, з яких найбільше (45,26%) на кордоні з Польщею, 32,51% – з Румунією, 16,31% – з Угорщиною і лише 5,92% – із Словаччиною. Також, 23,97% незаконних переміщень сигарет зафіксовано на українсько-білоруському державному кордоні, 2,96% – на кордоні з Молдовою та 1,61% – з Росією, а також мали місце аналогічні випадки (10%) на межі з тимчасово окупованими територіями України.

Останніми роками незаконне переміщення сигарет на українсько-угорській ділянці державного кордону здійснюється вплав через річку Тиса (як влітку, так і взимку) особами, вдягненими у гідрокостюми, з герметично і ретельно запакованими ящиками із сигаретами. На українсько-словацькій же ділянці державного кордону, що має густо насажені ліси та складний гірський рельєф, сигарети переміщуються, як правило, через пролази у прикордонних інженерних конструкціях (парканах), а також використовуються власноруч обладнані катапульти.

Порівняно невелика кількість сигарет, що перевозяться окремими особами через пункти пропуску, були примітивно заховані в їх автомобілях або автобусах, також використовувалися спеціально обладнані схованки для приховування товарів у транспортних засобах, більш складні укриття в поїздах. Особливо зазначимо, що активно використовувалися плоти, залізничні дрезини, засоби малої авіації, планери, мотодельтаплани, безпілотні літальні апарати.

На українському державному кордоні тільки у 2016 р. прикордонниками виявлено 5,8 млн пачок незаконно переміщуваних тютюнових виробів, у 2017 р. ця кількість зросла до понад 8 млн пачок, а у 2019 р. аж до 17,6 млн, хоча це ще не критична цифра. За такої динаміки

незаконне переміщення через державний кордон тютюнових виробів здатне сягнути цифр, що перевищуватимуть десятки мільйонів пачок сигарет.

Проте протиправні елементи мають здатність швидко пристосовуватися до нових реалій життя. В останні роки контрабандисти почали застосовувати сучасні технології, в першу чергу, це дрони. У листопаді 2016 р. був зафіксований перший випадок їх використання для транспортування сигарет з України до країн – членів ЄС, коли поблизу міста Чоп прикордонники виявили дрон з сигаретами, що незаконно переміщувалися до Угорщини. У подальшому аналогічні випадки фіксувалися й на інших ділянках державного кордону. Здійснюються також і прольоти державного кордону на незначних висотах на дельтапланах чи парaplанах, що можуть бути непоміченими для обладнання, яке моніторить повітряний простір.

Форм протиправної поведінки може бути безліч і вони змінюються залежно від багатьох чинників, пристосовуючись до змін у суспільстві. Наведене ж свідчить, що характерною особливістю порушення митних правил є те, що злочинці швидко реагують на зміни кон'юнктури ринку, митного режиму та режиму оподаткування, постійно вдосконалюють спроби незаконного переміщення товарів і відповідних заборонених предметів. У сучасних умовах порушення митних правил набуло більш витончених та організованих форм, правопорушники застосовують різноманітні способи та прийоми, постійно удосконалюють механізми протиправних дій. Злочинні організації не визнають державних кордонів, вони успішно використовують прогалини в національних законодавчих системах під час підготовки до злочинів і приховування слідів своєї протиправної діяльності, а також матеріальних цінностей, здобутих незаконним шляхом.

Контрабанда підакцизних товарів і труднощі, з якими часто пов'язується її викриття, потребує зусиль не тільки митних органів, але й інших органів, що здійснюють свою діяльність на державному кордоні, а також Служби безпеки, Національної поліції та інших органів охорони правопорядку, включаючи Держприкордонслужбу. Крім того, розв'язання проблем порушення митних правил має здійснюватися комплексно, за чіткою і виваженою взаємодією компетентних державних інституцій та виконанням кожним із них визначених законодавством України завдань. Вивчення цих проблем повинно мати міжгалузевий характер, що сприяє більш повному та глибокому розкриттю закономірностей і механізмів незаконного переміщення товарів і вантажів через державний кордон, зближуючи галузеві поля.

Гармонізація ж законодавства щодо запобігання порушенню митних правил, потребує звернення на ту обставину, що саме існування кари не забезпечує ефективного виконання цього завдання. Суспільству та державі все більше доводиться окремо зосереджуватися на виконанні задач щодо запобігання протиправним діянням, що викликає потребу відповідного законодавчого та комплексного супроводження та недопущення глобальних загроз правопорядку в прикордонній сфері.

*Левченко Ю. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх
справ*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДЕТЕРМІНАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО

ОБИГУ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розглянуто комплекс сучасних детермінант кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу зброї. Проаналізовано вплив соціальних, економічних, соціально-культурних, політико-правових чинників тощо. Досліджено деякі недоліки в діяльності правоохоронних органів в якості умов вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу зброї.

Протиріччя в економічних та соціальних відносинах на сьогодні виділяються дослідниками як основні причини злочинності. Безперечно, таке твердження навряд чи можна піддавати сумнівам, адже такі явища, як безробіття, низька оплата праці, високий рівень інфляції, нестійкий курс національної валюти, міжнаціональні конфлікти, соціальна несправедливість тощо мають позитивний вплив на розвиток злочинності.

Варто також додати, що на рівень злочинності впливає не лише конкретний прояв соціальних відносин, конфліктів і несправедливості, але й взагалі атмосфера у суспільстві, коли певні запевняння, обіцянки з боку органів державної влади, у реальному житті спростовуються діями цих органів, так званий політичний екстремізм. Окремі дослідники в якості детермінант виділяють недоліки у функціонуванні господарського та державного механізму, охороні правопорядку, державного чи приватного майна, обліку матеріальних цінностей тощо. Крім того, це можуть бути і упущення в діяльності державної адміністрації, правоохоронних та контролюючих органів, судів, прогалини у законодавстві [1, с. 831]. Безсумнівно, злочинність у сфері незаконного обігу не є виключенням та в загальних рисах також можна виділити вищевказані явище серед її детермінант.

Незаконний обіг зброї становить підвищену суспільну небезпеку тому, що вчинення таких правопорушень створює умови для вчинення інших тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень (злочинів), а також призводить до зростання загальної збройної злочинності. Крім того, величезну роль відіграє таке явище, як латентність незаконного обігу зброї. Нестабільність суспільства, виникнення регіональних конфліктів безпосередньо призводить до збільшення кількості злочинів, пов'язаних з незаконним обігом зброї. Серед умов вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу зброї можна виділити недостатнє укріплення кордонів України; наявність збройного конфлікту на сході країни; зниження рівня службової та виробничої дисципліни на підприємствах та об'єктах, залучених в обіг зброї; слабка технічна захищеність подібних об'єктів; ослаблення жорсткого державного контролю за транспортуванням та перевезенням оптових партій зброї і боєприпасів; погіршення загальної криміногенної ситуації в країні, пов'язаної, перш за все, з проявами організованої злочинності і зростанням насильницьких злочинів; низька ефективність функціонування державної системи виявлення та припинення каналів незаконного обігу зброї у зв'язку з їх слабкою матеріально-технічною базою; недоліки в законодавчих та відомчих нормативних актах; прорахунки в організації діяльності ліцензійно-дозвільних підрозділів органів внутрішніх справ; слабка взаємодія між різними службами органів внутрішніх справ у забезпеченні контролю за обігом зброї; недостатнє фінансування військ та військових формувань (не забезпечується в повній мірі належне умова зберігання зброї і боєприпасів); значна кількість місць зберігання зброї не відповідає встановленим технічним вимогам, що, в свою чергу, полегшує проникнення в них сторонніх осіб; зберігання зброї в непристосованих для

цієї мети приміщеннях; нестача пожежної техніки та пожежної сигналізації, а також значної кількості технічних засобів захисту [2, с. 306].

Стосовно основних детермінант – серед них найбільший вплив на аналізовану злочинність мають політична нестабільність та економічна криза в нашій державі, що супроводжуються широкомасштабною корупцією та руйнуванням системи підготовки, підбору та розстановки кадрів. Наслідком вищевказаних чинників стає зниження кваліфікації керівників та фахівців у різних соціальних сферах, падіння військової та державної дисципліни, ослаблення державного контролю, розкрадання зі складів та незаконний вивіз зброї з місць проведення бойових дій, широке залучення зброї в кримінальний обіг тощо. Крім того, наявний збройний конфлікт у країні, зростання злочинності, почуття незахищеності переважної частини населення й невіра в здатність і бажання державних органів захистити її, стимулює як легальне, так і нелегальне придбання зброї, у т.ч. і з метою самозахисту [3, с. 256].

Детермінанти кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу зброї можна розділити на такі групи факторів:

– економічного характеру – насамперед, це загальнодержавні проблеми та вони мають вплив на усі види злочинності: безробіття, низька оплата праці, високий рівень інфляції, нестійкий курс національної валюти тощо. Крім того, приватизаційні процеси можуть впливати на вчинення таких кримінальних правопорушень службовими особами шляхом використання службового становища. Також, фактором економічного характеру вважається так званий «тіньовий» сектор економіки як одна з причин незаконного обігу зброї;

– соціального характеру – як визначалося вище, ці фактори визначають представлені у міжнаціональних конфліктах, соціальній несправедливості,

нестабільності суспільства тощо. Їхній вплив на кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу зброї безсумнівний та досить вагомий;

– соціально-культурного характеру - це вплив Інтернет-ресурсів та засобів масової інформації, які нав'язують помилкові погляди, особливо неповнолітнім особам, стосовно того, що ці діяння не є кримінальними правопорушеннями, а володіння вогнепальною зброєю, в тому числі – незаконне, є необхідністю та виправдане у сучасних умовах;

– політико-правового характеру. Ці детермінанти, на жаль, сьогодні можна вважати одними з найголовніших та найважливіших. Адже військові протистояння на сході України, наявність великої кількості зброї у населення, відсутність законодавчого закріплення обігу зброї найбільше впливають на вчинення аналізованих кримінальних правопорушень;

– стан соціального контролю за протиправною поведінкою населення, а також ефективність правоохоронної діяльності – ці фактори також мають місце, адже рівень виявлення та розкриття цих кримінальних правопорушень є дуже низьким, а це призводить до того, що злочинці вірять у свою безкарність.

Стосовно вищевказаної останньої причини варто також навести позицію М.О. Свіріна стосовно тих умов вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу зброї, які залежать від роботи правоохоронних органів, тобто пов'язані з тими чинниками, які знаходяться всередині правоохоронної системи:

- упущення в оперативно-розшуковій роботі, слабкий контроль за особами, які мали бути в полі зору поліції (раніше засуджені, колишні учасники бойових дій та ін.);

- недоліки в роботі слідчо-оперативних груп зі своєчасного розслідування таких кримінальних правопорушень, що дає можливість злочинцям тривалий час залишатися безкарними;

- недостатня робота зі створення обстановки, яка переконувала б морально нестійких осіб у тому, що участь у незаконних заволодіннях вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами – це кримінальне правопорушення, за яке вони можуть бути притягнуті до відповідальності;

- неналежна взаємодія з іншими державними органами, закладами та установами (зокрема військкоматами), ЗМІ, органами місцевого самоврядування та громадськістю;

- упущення в організації роботи зі своєчасного і якісного реагування на отриману інформацію або вчинене кримінальне правопорушення [3, с. 259].

Підсумовуючи, зазначимо, що перелік детермінант кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу зброї не є і не може бути вичерпним. Однак визначення певних недоліків економічного, соціального, а також правового характеру, що сприяють або можуть сприяти цим кримінальним правопорушенням дозволяють ставити конкретні та ефективні завдання перед правоохоронними органами з метою запобігання вищевказаним явищам.

Список використаних джерел:

1. Робак В. О. Детермінанти «озброєної злочинності». *Форум права*. 2012. № 1. С. 830-834.

2. Кучер В.М. Деякі фактори детермінації незаконного обігу зброї в Україні. *Матеріали міжвузівського науково-практичного круглого столу «Кримінологічна теорія та практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (Київ, 21 квіт. 2018 р.)*. С. 305-307.

3. Свірін М. О. Запобігання підрозділами Національної поліції злочинам, пов'язаним з незаконним обігом зброї. *Вісник Луганського*

державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2016. Вип. 4. С. 251-260.

Лисодєд О. В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ПОКАРАННЯ ТА ГРОМАДСЬКІ САНКЦІЇ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЛАТВІЇ

У середині 90-х ХХ століття Латвія зіткнулась з різким погіршенням криміногенної ситуації в країні, що призвело її до свого рекорду в абсолютних цифрах – більше 10 тис. ув'язнених і до коефіцієнту 410 засуджених на 100 тис. населення (чотирнадцяте місце у світі з 198 країн). Це призвело і до суттєвої критики Латвії на міжнародній арені через досить велику кількість ув'язнених, які чекали вироку суду, у порівнянні із засудженими, які же відбували покарання; досить тривалі строки утримання під вартою у якості запобіжного заходу до початку судового розгляду, особливо стосовно неповнолітніх; відсутність ефективних альтернатив тюремному ув'язненню; затриманні у створенні служби пробації; переповнення тюрем; нелюдські умови тримання у тюрмах; відсутність можливостей працевлаштування у тюрмах, що ставало дією перепонуою вступу Латвії до Європейського Союзу, і на що уряд Латвії відреагував реформами системи кримінального правосуддя у країні в декілька етапів.

Перший етап – це введення у 1994 р. відповідно до змін у Кодекс Латвії про виконання покарань (далі – КВП Латвії) прогресивної системи виконання покарань.

Від Радянського Союзу Латвії дісталось 15 кримінально-виконавчих установ колонійного типу, які були реконструйовані у 8 тюрмах закритого типу, 2 напівзакритого і 2 відкритого типу, одну виховну установу для неповнолітніх та дві слідчі тюрми. У шести тюрмах закритого і напівзакритого типу було створено 6 невеликих слідчих відділень за регіональним принципом.

У тюрмах було встановлено три рівні режиму: нижчий, середній та вищий. Засуджені у тюрмах закритого типу відбувають покарання на трьох рівнях режиму – нижчому, середньому та вищому, у тюрмах напівзакритого типу на двох рівнях режиму – нижчому і вищому. Засудженим у тюрмах відкритого типу та неповнолітнім у виховних установах рівень режиму не встановлюється (ст. 50³ КВП Латвії). У самій же тюрмі розміщенням засуджених займається спеціальна комісія, яка створюється по розпорядженню начальника установи, та визначає в яке відділення, підрозділ чи камеру повинен бути поміщений засуджений з урахуванням вільних місць у камерах, психологічної сумісності, стану здоров'я, відношення до тютюнопаління, минулого кримінального досвіду засудженого (ст. 13² КВП Латвії).

Прогресивне ж виконання покарання у виді позбавлення волі згідно зі ст. 50¹ КВП Латвії ґрунтується на диференціації засуджених в межах кожного виду і режиму установи позбавлення волі, а також на переведенні засуджених із тюрми одного типу в тюрму другого типу з урахуванням частини відбутого покарання та поведінки засудженого. Його метою є досягнення відповідного режиму виконання покарання поведінці і ступеню ресоціалізації засудженого шляхом забезпечення покарання, а також його оптимального включення у життя після звільнення. Системі прогресивного

виконання покарання підлягають усі засуджені, які починають відбувати покарання на нижчому рівні.

Просування засуджених по системі прогресивного виконання покарання здійснює оціночна комісія, яка створюється у кожній установі позбавлення волі за розпорядженням начальника Управління місцями ув'язнення і яка приймає рішення про пом'якшення чи посилення режиму виконання покарання для засуджених у тюрмах одного типу чи переведення в установу іншого типу (ст. 50¹⁵ КВП Латвії).

Другий етап – введення у 1999 р. у Кримінальний закон Латвії (далі – КЗ Латвії) нового виду покарання – примусові роботи.

Згідно ст. 40 КЗ Латвії примусові роботи полягають у примусовому залученні засудженого до суспільно необхідних робіт у вільний від основної роботи чи навчання час без винагороди і виконуються за місцем проживання.

Примусові роботи у якості основного покарання встановлюються на строк від сорока до двохсот вісімдесяти годин. Примусові роботи у якості додаткового покарання на строк від сорока до ста годин можуть призначатися умовно засудженим особам.

Примусові роботи організуються у відповідності до законодавства про працю та охорону праці на підставі укладених з роботодавцями договорів. Роботодавцями можуть виступати як державні чи муніципальні підприємства, установи та організації, так і приватні компанії, асоціації, фонди, у тому числі і релігійні організації.

Третій етап – прийняття у 2002 р. у Закону Латвії «Про застосування до дітей примусових заходів виховного характеру» та введення нового примусового заходу – громадські роботи для неповнолітніх.

Відповідно до ст. 11 цього Закону громадські роботи – це роботи, які дитина виконує безоплатно у районі свого місця проживання поза своєю

основною роботою чи навчанням замість притягнення її до кримінальної або адміністративної відповідальності за вчинення злочину або правопорушення.

Дитина може бути зобов'язана виконувати громадські роботи від 10 до 40 годин. Громадські роботи не є кримінальним покаранням, вони полягають у виконанні некваліфікованої роботи на користь суспільства і їх виконання подібне до виконання кримінального покарання у виді примусових робіт, але з певними обмеженнями, які пов'язані з віком дитини.

Четвертий етап – створення у Латвії служби пробації.

Служба пробації діє у Латвії з 2004 р. відповідно до Закону Латвії «Про Державну службу пробації», який який був прийнятий Сеймом Латвії 18 грудня 2003 р. Державна служба пробації Латвії згідно ст. 6 Закону виконує дев'ять головних функцій: 1) надання звіту про оцінку клієнта пробації; 2) розробка програм пробації та реалізація ліцензійних програм; 3) виконання кримінального покарання у виді примусових робіт; 4) виконання примусового заходу виховного характеру – громадські роботи; 5) організація та проведення процесу посередництва у кримінальних провадженнях та у справах щодо застосування примусових заходів виховного характеру до дітей; 6) нагляд за умовно звільненими від кримінальної відповідальності з іспитовим строком; 7) нагляд за умовно засудженими з іспитовим строком; 8) нагляд за умовно-достроково звільненими від покарання; 9) виконання додаткового покарання – нагляд пробації.

Тобто, за аналогією з Законом України «Про пробацію» Державна служба пробації Латвії на теперішній час здійснює досудову та наглядову пробацію. До 2009 р. Державна служба пробації Латвії здійснювала також пенітенціарну та постпенітенціарну пробацію. За початковою редакцією ст. 6 Закону на Державну службу пробації були покладені функції співпраці з місцями позбавлення волі при підготовці осіб до звільнення від відбування

покарання у виді позбавлення волі та надання таким особам постпенітенціарної допомоги. Проте за браком достатнього фінансування Державна служба пробації Латвії з 2009 р. припинила виконання цих функцій.

П'ятий етап – введення у 2011 р. додаткового покарання – нагляд пробації. Нагляд пробації – це покарання, яке є примусовим заходом для забезпечення контролю за поведінкою засудженого для сприяння його ресоціалізації та запобігання учинення ним нових злочинів (ч. 1 ст. 45¹ КЗ Латвії). Нагляд пробації може бути застосований тільки у випадках, передбачених Особливою частиною КЗ Латвії, на строк від одного до трьох років. У випадках, спеціально передбачених Особливою частиною КЗ Латвії, нагляд пробації може також застосовуватися до засудженого протягом більш тривалого періоду часу, але не довше п'яти років (ч. 2 ст. 45¹ КЗ Латвії). Під час нагляду пробації засудженим виконуються обов'язки, встановлені Державною службою пробації (ч. 3 ст. 45¹ КЗ Латвії).

Засуджений до нагляду пробації повинний з'явитись у територіальний структурний підрозділ Державної служби пробації відповідно до задекларованого місця проживання, щоб заявити про себе для початку виконання покарання: 1) на протязі десяти робочих днів, якщо нагляд пробації встановлений разом з примусовими роботами або штрафом; 2) на наступний робочий день після звільнення із установи виконання покарання; 3) на наступний робочий день після закінчення нагляду за умовно-доставковим звільненням (ст. 138² КВП Латвії).

Засуджений до нагляду пробації зобов'язаний: 1) виконувати встановлені посадовими особами Державної служби пробації обов'язки та їх законні вимоги; 2) з'являтися у територіальний структурний підрозділ Державної служби пробації у встановлений посадовою особою Державної

служби пробації час; 3) інформувати посадову особу Державної служби пробації про своє місце проживання, місце роботи або навчальний заклад, а також негайно повідомляти про його зміну; 4) клопотати про дозвіл Державної служби пробації на виїзд за межі місця проживання на строк більше п'ятнадцяти днів; 5) надавати посадовим особам Державної служби пробації інформацію про виконання встановлених обов'язків; 6) надавати посадовим особам Державної служби пробації інформацію про джерела існування (ч. 1 ст. 138⁴ КВП Латвії).

Посадова особа Державної служби пробації встановлює засудженому до нагляду пробації один або декілька обов'язків: 1) дотримуватися заборони на залишення місця проживання в певний час доби; 2) дотримуватися заборони на зміну місця проживання без згоди Державної служби пробації; 3) дотримуватися заборони на знаходження в певних громадських місцях; 4) дотримуватися заборони на спілкування з певними людьми; 5) дотримуватися заборони на виїзд з території адміністративно-територіальної одиниці без дозволу Державної служби пробації; 6) дотримуватися заборони на вживання алкоголю та інших п'яних речовин; 7) погоджувати з посадовою особою Державної служби пробації маршрут пересування; 8) брати участь в одній або декількох програмах пробації; 9) дотримуватися заборони на придбання, носіння чи зберігання установлених предметів; 10) дотримуватися заборони на наближення до установлених об'єктів, місць чи установ; 11) для вирішення проблем криміногенного характеру відвідувати зазначеного Державною службою пробації спеціаліста (якщо засуджений погоджується сплачувати додаткові витрати, пов'язані з такими відвідуваннями); 12) виконувати вказівки Державної служби пробації, направлені на отримання легальних джерел існування або вирішення побутових питань соціально прийнятним чином (ч. 1 ст. 138⁶ КВП Латвії).

Шостий етап – введення у 2014 р. електронного нагляду за особами, які претендують на умовно-дострокове звільнення від покарання (відповідні зміни були внесені до КЗ Латвії та КВП Латвії).

Різниця між наглядом на загальних підставах за засудженими, умовно-достроково звільненими від покарання, і електронним наглядом за ними полягає у тому, що при застосуванні електронного нагляду до засудженого строк відбування основної частини покарання значно зменшується, але при цьому до засудженого застосовуються заходи інтенсивного контролю, які встановлюються судом для обмеження вільного переміщення засудженого. Для здійснення електронного нагляду до тіла засудженого прикріплюється електронний пристрій, що дозволяє контролювати його перебування в певному місці і в певний час. Електронний нагляд встановлюється судом на строк від одного до дванадцяти місяців. Термін електронного нагляду починається з дня, коли електронний пристрій прикріплюється до тіла засудженого. Після закінчення встановленого судом терміну електронного нагляду, подальший нагляд за засудженим здійснюється відповідно до положень про умовно-дострокове звільнення від покарання, якщо у засудженого не закінчився строк невідбутої частини покарання.

В цілому ж нагляд за засудженими, передбачений ст. 6 Закону Латвії «Про Державну службу пробачії», здійснюється відповідно до Порядку, затвердженого постановою Кабінету міністрів Латвії від 24 лютого 2015 р. № 107, згідно плану нагляду, який складається посадовою особою Державної служби пробачії. План нагляду повинен містити перелік обов'язків, які покладаються на засудженого і на Державну службу пробачії, індивідуальні потреби і можливості засудженого, цільові покаказники, встановлені на період нагляду, і конкретні заходи, які необхідно здійснити для досягнення

цілей, поставлених на період нагляду, інтенсивність заходів нагляду, граничні терміни виконання заходів тощо.

Враховуючи викладене, можна стверджувати, що Латвія досягла дієвих результатів у запровадженні покарань, альтернативних позбавленню волі, та заходів, які є альтернативою кримінальним покаранням взагалі (громадських санкцій) і досвід Латвії, як колишньої країни пострадянського простору, є цікавим для України як у реформуванні кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, так і у проведенні реформи кримінально-виконавчої системи.

З цього приводу, Міністерство юстиції України вже заявило про ліквідацію низки виправних колоній і виправних центрів та розпродаж їхнього майна разом із земельними ділянками, будівництво нових установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, заміну кримінального покарання у виді обмеження волі новим видом покарання – пробаційним наглядом та застосуванням у майбутньому до певних категорій засуджених електронного нагляду.

Слід зазначити, що у Латвії теж вже закрили дві тюрми, а замість тих, що залишилися, планують побудувати п'ять нових сучасних тюрем з умовами тримання, які будуть відповідати найкращим світовим та європейським стандартам поводження із засудженими. Перша така тюрма з обсягом будівництва у 75 млн. євро повинна була запрацювати ще у 2019 р. поблизу міста Лієпая, проте наразі вона тільки почала будуватися, обсяг будівництва зріс до 113,6 млн. євро і відкриється вона у найкращому випадку тільки у квітні 2023 р. Такі латвійські реалії слід враховувати і в Україні та не робити поспішних кроків у процесі реформування системи виконання і відбування кримінальних покарань.

*Лукашевич С. Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого*

FUTURE CRIME: КРИМІНОГЕННІ ЗАГРОЗИ МАЙБУТНЬОГО

За умов сьогодення людство та всі суспільні та державні утворення, у тому числі й Україна, як частина світового устрою, переживає багато змін: ми перебуваємо в кардинально новій політичній, економічній, духовно-ідеологічній ситуації порівняно з кінцем ХХ століття; її основними ознаками є соціально-господарська стагнація, політична, культурно-виховна та морально-психологічна невизначеність, активізація старих та поява нових стресогенних факторів як на рівні індивідуальної, так і групової (та й навіть масової) свідомості. Складність і суперечливість соціально-економічного й політичного розвитку нашої країни зумовлюють потребу в теоретичному осмисленні й розробці науково обгрунтованого інструментарію, за допомогою якого можна зробити ефективнішим процес соціальної взаємодії, не криміногенного розвитку суспільства, запобігання та протидії злочинності тощо. Без теоретичного знання, що безпосередньо слугує конкретній державотворчій практиці, неможливе виконання стратегічного завдання — побудови демократичної держави й громадянського суспільства на теренах України [Лукашевич, 2019].

В умовах сучасного світу, інформаційної насиченості майже всіх процесів й їх інформатизації та перенесення соціальної комунікації в віртуально-інформаційний простір, стало очевидним, що колишні методологічні підходи до моделювання складних соціальних конструктів не враховують, або, принаймні, недооцінюють чинників детермінації складних

еволюційних процесів і значення хаотичного начала в еволюції. Парадигма модернізму на початку XXI ст., коли техногенна цивілізація безперервно продукує локальні і глобальні проблеми, переживає глибоку теоретичну кризу [Дзобань, 2011].

Слід погодитись, що розвиток інформаційного суспільства та супутній йому зміни наукового світогляду призвели до перегляду багатьох уявлень про суспільство та усі явища і процеси, що в ньому відбуваються. Не стала винятком і кримінологія, предмет якої не може залишатися незмінним. Тепер і в найближчій перспективі межі предмета кримінології будуть розширюватися і охоплювати нові, раніше невідомі або не досліджені об'єкти соціальної дійсності. Це пов'язано з появою нових форм і видів злочинної поведінки, якісно іншим рівнем осмислення феномену злочинності, відкриттям досі не відомих причин, тенденцій і закономірностей поведінки людей у суспільстві та кіберпросторі, а також з інноваційними засобами боротьби із злочинністю [Головкін, 2020].

Нагальною проблемою людства стає також боротьба за ресурси, які людина на побутовому рівні сторіччями вважала майже невичерпними – чисте повітря, питна вода, родючі землі тощо. Можна припустити, що в майбутньому боротьба за них набуватиме дедалі більш жорстких та витончених форм, з використанням потужного потенціалу цифрових та кіберможливостей. Екологічна безпека стає невід'ємною складовою національної безпеки і може забезпечуватись і засобами запобіжного характеру в тому числі.

Перехід від індустріального суспільства до інформаційного та перенесення не тільки соціальної та ділової комунікації в кіберпростір, а й більшості актів індивідуальної соціальної та платіжної активності й майже всіх видів традиційного підприємництва призводять до того, що інформація

стає самостійним об'єктом, здатним впливати на як індивідуальний, так і на груповий чи, навіть, на суспільний криміногенний потенціал. Таке перенесення комунікації призводить до міграції в кіберпростір і деструктивних видів людської поведінки – поширюється кібербулінг, використання приватної інформації для провокації суїцидальної поведінки та різного роду шантажу, харсменту тощо. Можна припустити, що персональна інформація дедалі частіше буде предметом злочинних посягань з різноманітною метою – від крадіжки її як такої з подальшим використанням, до свідомого спотворення або знищення інформації про людину.

Розвиток технологій дозволяє вести мову про суб'єктність штучного інтелекту, який за своїми евристичними можливостями наближається до когнітивних та емоціональних характеристик людини, а інколи і перевищує ці можливості. Недарма науковці, що переймаються перспективними дослідженнями в галузі кримінального права, вводять в науковий обіг наук кримінального циклу ці поняття – «штучний інтелект» та «цифрова людина» [Радутний, 2019], обґрунтовано припускаючи їх суб'єктність.

Слід також мати на увазі, що штучний інтелект може як допомагати нам в повсякденній діяльності, так і стати їй на заваді, або, потрапивши до особи зі злочинними намірами, навіть нашкодити. Це стосується як крадіжки персональних даних, так і відключення або блокування систем глобального зв'язку, втручання в роботу індивідуальних електронних пристроїв (на кшталт таких, як кардіостимулятори, інсулінові помпи, системи «розумний дім», «електронний водій» або «електронна няня» тощо), або систем забезпечення життєдіяльності (електростанції, дамби та системи скидання води, вуличне та внутрішньо будинкове освітлення, системи очищення та вентиляції та багато інших складних систем).

Розвиток технологій призводить до більш складного втручання людини в роботу біологічних систем шляхом їх удосконалення за допомогою вживання в організм електронних пристроїв – чипів. Злочинний намір може бути реалізований на будь-якій стадії процесу чипізації: від свідомого викривлення програмного забезпечення такого пристрою на стадії виготовлення/програмування або імплантації, до впливу на такі пристрої шляхом створення перешкод їх нормальному функціонуванню (створення електронних шумів, перешкод в проходженні сигналу від керуючого пристрою до керованого тощо). Біоінженерія та нанотехнології також можуть надати нам матеріал для роздумів щодо криміногенного потенціалу деяких їх здобутків: автономні та напівавтономні системи забезпечення життєдіяльності, дрони та системи їх синхронізації, біонічні протези або екзоскелети, нанороботи та ін. – впевнений, що визначення їх криміногенності є найближчою перспективою кримінологічних досліджень.

Цілком слушним є твердження, що без сучасної кримінології і осмислення широкого спектру її теоретичних проблем з точки зору пояснення новітніх феноменів і парадоксів протидії злочинності не може бути і серйозного прориву в стратегії, тактиці впливу на злочинність, кримінологічній практиці загалом [Литвинов, 2020].

Отже нагальними завданнями кримінології на теперішній час є визначення та оцінка ступеню реальності і потенційної криміногенності новітніх загроз, оцінка валідності методик, що застосовуються кримінологією в процесі пізнання дійсності, розроблення нового понятійного апарату, методологічного підґрунтя та методичного інструментарію (як кримінологічних досліджень, так і системи запобігання та протидії), що відповідали б існуючим та майбутнім проявам злочинності.

Список використаних джерел:

1. Головкін Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології. Проблеми законності. 2020. Вип 149. С. 168–184. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.149.200724>.
2. Дзьобань О. П. Розвиток ідей синергетики як нової парадигми у природничо-науковому і соціальному пізнанні. Вісник Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Сер.: філософія права, політологія, соціологія: зб. наук. праць. Харків. 2011. Вип. 9. С. 3–16.
3. Литвинов О.М., Гладкова Э.О. Онтологія кримінологічного знання: на шляху до нового усвідомлення. «Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики ХХІ століття»: тези доп. учасників ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 19 черв. 2020 р.). Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків. 2020. 236 с. С. 175–179.
4. Лукашевич С.Ю. Евристичний потенціал синергетичної парадигми в методології кримінологічних досліджень. «Сучасні кримінологічні дослідження: методи, напрями, перспективи»: міжнар. науково-практичний круглий стіл, ДНДІ МВС України (Київ, 14 листопада 2019 р.). Київ. 2019. С. 28–31.
5. Радутний О.Е. Розвиток кримінально-правової доктрини у напрямку визнання штучного інтелекту та цифрової людини суб'єктом правовідносин та суб'єктом злочину. «Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення»: матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 17 трав. 2019 р.). Харків. Константа. 2019. С. 202–213.

Луценко Ю. В.,

кандидат юридичних наук, доцент

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

Агресія, яка сьогодні має місце в нашій державі з боку східного сусіда – Російської Федерації ставить під загрозу державотворення та незалежність суверенної України, вимагає швидкого та адекватного реагування, у зв'язку з цим виникає гостра необхідність у створенні і проведенні державної політики спрямованої на належне забезпечення воєнної безпеки України.

На сьогодні, у національній кримінально-правовій доктрині ще не вироблено єдиного концептуального підходу щодо розуміння кримінально-правової політики держави у забезпеченні воєнної безпеки. На думку переважної більшості дослідників з даної проблематики, відсутність цілісної сучасної концепції кримінально-правової політики в країні, стратегії розвитку національного кримінального законодавства, призводить до постійних не системних змін. Це має своїм наслідком виникнення ситуацій невідповідності кримінального законодавства України іншим нормативно-правовим актам, у тому числі і Основному закону – Конституції України, що, у свою чергу, тягне за собою суттєві проблеми в правозастосовній діяльності.

Розробку теоретичних основ кримінально-правової політики держави у сфері забезпечення воєнної безпеки України, без сумніву, можна віднести до найбільш гострих та актуальних проблем національної кримінально-правової науки сьогодення.

Державна правова політика у сфері боротьби зі злочинністю лише останнім часом стала об'єктом прискіпливої уваги та наукового інтересу зі сторони вчених-правників та політологів. Проте, підходи щодо розуміння змісту та особливостей державної правової політики як у воєнній сфері, так і у сфері боротьби зі злочинністю, які досліджуються у фундаментальних працях, не отримали достатнього наукового висвітлення в юридичній літературі. Також необхідно звернути увагу, що за часів незалежної України, питання, які стосуються змісту, задач кримінально-правової політики у забезпеченні воєнної безпеки розкривалися опосередковано. Саме тому це питання при його недостатньому науковому вивченні є важливим та надзвичайно актуальним і має велике значення як для юридичної науки, так і для практики державотворення.

Недостатньо висвітленими аспектами розглядуваної проблеми останнім часом також є особливості формування доктрини і концепції державної правової політики у сфері боротьби зі злочинністю, стратегії її розвитку, визначення пріоритетних завдань у сфері захисту прав і основоположних свобод людини та громадянина [2, с. 44].

Серед всіх напрямів державної політики у сфері запобігання злочинності, які перебувають між собою у функціональній залежності й взаємодії та обумовлені предметом, завданнями й методами підтримання правопорядку в суспільстві, кримінально-правова політика держави, на думку переважної більшості вітчизняних науковців, розробляє стратегію і тактику, формулює основні задачі, принципи, напрями і цілі кримінально-правової дії на злочинність, засоби їх досягнення, і виражається в нормах закону про кримінальну відповідальність, практиці їх застосування, актах офіційного тлумачення кримінально-правових норм та постановах Пленуму Верховного Суду України (складові кримінально-правової політики) [14, с. 13; 3, с. 6].

Досліджуючи кримінально-правову політику держави у забезпечення воєнної безпеки України неможливо оминати увагою питання, які стосуються визначення її місця в системі самої державної політики у сфері запобігання злочинності, яка одночасно виступає частиною правової політики держави. Це може бути здійснено шляхом застосування загальної діалектичної методології, яка дає можливість встановити її місце як у внутрішній політиці держави так і у політиці боротьби зі злочинністю.

У зв'язку з цим, необхідно з'ясувати місце, завдання та цілі кримінально-правової політики держави, а також осмислити її роль у

забезпеченні воєнної безпеки України з урахуванням наявних викликів та загроз, які існують сьогодні у нашій державі.

Як слушно звернув увагу П. Л. Фріс, будь-яка держава у своїй діяльності спирається на відповідну ідеологію, керується нею при прийнятті усіх рішень (законів), що визначають шляхи розвитку та функціонування цієї держави. Саме вона перебуває у їх фундаменті, визначаючи спрямованість і зміст. Ідеологія суспільства, як відомо, формується під впливом економічних відносин. В її основі перебувають також менталітет народу (нації), відповідні філософські концепції, теорії тощо.

Правова ідеологія в цілому формує правову політику держави, визначаючи її завдання, цілі, напрями, принципи, етапи реалізації, що у сукупності може бути визначено як концепція правової політики держави. У зв'язку з цим, правова ідеологія суттєвим чином впливає на формування законодавчого поля країни, подальшого її політичного вектору розвитку [13, с. 65].

Беззаперечно, що одним з головних напрямів діяльності держави є діяльність спрямована на запобігання злочинності. Протидія злочинності є важливою складовою функціонування держави будь-якого типу, незалежно від часу свого існування. Значна кількість нормативно-правових актів, різних програм та стратегій, що приймаються органами державної влади, велика кількість правоохоронних та правозастосовних органів – все це свідчить про значну роль політики у сфері запобігання злочинності в діяльності держави. У зв'язку з цим, невід'ємною частиною такого напрямку діяльності держави безсумніву є кримінально-правова політика [6, с. 79-83; 7, с. 96-101].

Кримінально-правове забезпечення державної політики України у сфері воєнної безпеки, перш за все слід розуміти як певний вид діяльності держави з протидії злочинності. Але не тільки. Цілком очевидно, що з метою

забезпечення максимальної ефективності такої діяльності вона має бути підпорядкована певній теоретичній моделі (так званій «загальній ідеї» тощо). Окрім того, кримінально-правова політика – це ще й відповідна галузь науки, яка має предметом свого дослідження вказаний вид діяльності та вироблення тієї теоретичної моделі, відповідно до якої така діяльність має здійснюватись [12, с. 183].

Не дивлячись на розрізненість поглядів в питанні змісту та сутності кримінально-правової політики, більшість науковців схилиються до думки, що остання виступає структурною частиною правової політики держави, основний зміст якої зводиться до застосування репресивних заходів. Визначити її місце в системі правової політики є процесом складним, проте вкрай необхідним для розуміння її змістовного наповнення та термінологічної характеристики [5, с. 126].

Найбільш вживаними в цьому сенсі термінами в науковій літературі є «політика держави у сфері запобігання злочинності», «кримінально-правова політика», «кримінальна політика». Наразі, у науковій спільноті жвавої дискусії набувають питання, які стосуються термінологічної властивості останнього поняття. Сама етимологія слова «кримінальна», як зазначає А. А. Митрофанов, в поєднанні з терміном «політика» надає останньому негативного, неприйняттого забарвлення [11, с. 23]. Як вірно відмітив М. Й. Коржанський, термін «кримінальний» вживається в українській мові ще й в значенні «злочинний» [4, с. 4].

Саме тому, на наш погляд, виділений вище напрямок державної внутрішньої політики більш правильно було б іменувати політика у сфері запобігання злочинності. Проте, тут необхідно погодитись з висловленням Г. М. Миньковського, який узагальнюючи все різномайття думок, зробив

висновок, «... що як би не іменувалися напрями діяльності держави і суспільства, пов'язані з боротьбою зі злочинністю, – кримінальною політикою або політикою боротьби зі злочинністю, – йдеться про найважливішу складову частини внутрішньої політики, що забезпечує ефективне функціонування економічної, ідеологічної та соціальної політики держави» [10, с. 3–12]. Як можна побачити з цього визначення, Г. М. Миньковський ототожнює кримінально-правову політику держави з політикою держави у сфері запобігання злочинності і визначає їх як синоніми. При цьому відводить їм лише допоміжну роль для здійснення інших видів політики держави.

Цілком очевидно, що для проведення розмежування цих правових категорій, необхідно дослідити їх змістовне наповнення і дати відповідь на питання: кримінально-правова політика – це є тільки питання кримінального законодавства, криміналізації і декриміналізації, пеналізації і депеналізації? Чи питання кримінального процесу, кримінально-виконавчого права та кримінології?

Беззаперечно, що коли ми говоримо про кримінально-правову політику держави ми маємо на увазі такий різновид політики, основним завданням якої є протидія злочинності. Тут важко не погодитись з позицією Н. А. Лопашенко, яка зазначала, що кримінально-правова політика може бути визначена як частина внутрішньої правової політики держави, як напрямок діяльності держави у сфері охорони демократичного суспільного ладу від злочинних посягань, який полягає у виробленні і формулюванні ідей та принципів положень, форм і методів кримінально-правового впливу на злочинність в цілях її зниження і зменшення негативного впливу на соціальні процеси [5, с. 124].

У той же час відомо, що протидія злочинності досягається не лише кримінально-правовими засобами. Тут необхідно звернути увагу і на значну роль кримінально-виконавчої системи, оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної, а також кримінологічної діяльності [1, с. 642] – так як запобігання злочинності шляхом усунення її детермінантів є беззаперечно пріоритетним напрямком держави. Про різні напрямки, які утворюють систему запобігання злочинності зазначав у свій час М. П. Чубинський, щоправда на його думку ця система складається тільки з кримінального законодавства, політики превенції та політики репресії (каральної політики) [15, с. 52].

Досліджуючи думки науковців з питань кримінально-правової політики, необхідно звернути увагу, що дана політика розуміється у широкому та вузькому значеннях.

Так, у *широкому значенні* вона охоплює собою діяльність з протидії злочинності засобами кримінальної репресії, що належить до арсеналу споріднених галузей права кримінально-правового циклу: матеріального кримінального права, процесуального кримінального права та виконавчого кримінального права [12, с. 184–185]. Інші науковці до такого широкого розуміння кримінально-правової політики відносять і протидію злочинності кримінологічними засобами [14, с. 13]. У *вузькому значенні* кримінально-правову політику розглядають як діяльність держави (в особі її компетентних органів) з протидії злочинності із застосуванням засобів матеріального права.

На відміну від кримінальної процесуальної, кримінологічної, кримінально-виконавчої, оперативно-розшукової та попереджувально-профілактичної, кримінально-правова політика наділена певними специфічними рисами, що виділяють її із загальної системи елементів, що формують політику у сфері боротьби зі злочинністю. Саме кримінально-

правова політика визначає напрями, мету та засоби кримінально-правової протидії злочинності і виражається в нормах кримінального права та практиці його застосування.

На нашу думку, необхідно визначити кримінально-правову політику держави у забезпеченні воєнної безпеки, а саме кримінально-правову політику, яка розробляє стратегію і тактику протидії злочинам, які посягають на воєнну безпеку України кримінально-правовими засобами, формулює основні напрями, цілі, завдання кримінально-правового впливу на злочини у цій царині, виробляє засоби їх досягнення та виражається у кримінально-правових нормах та практиці їх застосування.

У зв'язку з цим, основною метою здійснення кримінально-правової політики держави у воєнній безпеці сьогодні є зменшення рівня злочинності, загальна та спеціальна превенції. Досягнення даної мети може бути вирішено при реалізації наступних завдань: чітке визначення та систематизація загроз у сфері воєнної безпеки; завершення проведення реформ сектору безпеки і оборони; здійснення систематизації кримінального законодавства України з метою виокремлення злочинів, які посягають на воєнну безпеку держави в окремий кримінально-правовий інститут; криміналізувати суспільно небезпечні діяння, які на сучасному етапі розвитку держави загрожують охоронюваним суспільним інтересам у сфері воєнної безпеки.

Кримінально-правова політика держави у забезпеченні воєнної безпеки України виступає системоутворюючим елементом у боротьбі зі злочинністю, яка розробляє стратегію і тактику є теорією і практикою протидії злочинності, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність та засоби їх досягнення, виступає за окремими напрямками її здійснення: запобігання вчиненню

кримінальних правопорушень та належне правове реагування на їх вчинення всіма дозволеними засобами [8, с. 86].

Таким чином, кримінально-правову політику держави у сфері воєнної безпеки необхідно розуміти як окремий напрям політики у протидії злочинності, основна мета якої полягає у належному забезпеченні такої протидії засобами кримінально-правового характеру.

Список використаних джерел:

1. Ендольцева А. В., Ендольцева Ю. В., Платонова Н. И. Базовые начала уголовной политики: от теоретических рассуждений к *de lege ferenda*. Всероссийский криминологический журнал. 2019. Т. 13, № 4. С. 641–650.
2. Загурський Б. О. До питання про теоретичні проблеми державної правової політики у сфері боротьби зі злочинністю. Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 60. С. 43–50.
3. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Інст. держ. і права ім. В. М. Корецького Нац. акад. наук України. Івано-Франківськ, 2019. 535 с.
4. Коржанський М. Й. Уголовне право України. Частина загальна. Курс. Наукова думка. Українська видавнича група. 1996. 336 с.
5. Лопашенко Н. А. Концептуальные основы уголовной политики: взгляд на проблему. Правовая политика и правовая жизнь. Академический и вузовский юридический научный журнал. 2000. № 11. С. 123–131.
6. Луценко Ю. В. Протидія злочинності в сучасних умовах. Соціально-правові студії. 2020. Вип. 1(7). С. 79–84.
7. Луценко Ю. В. Протидія корупційній злочинності: реалії та перспективи. Запобігання корупції у приватному секторі: матеріали наук.-практ. онлайн «круглого столу», присвяченого 25-річчю із дня створення НДІ вивчення проблем злочинності та 95-річчю із дня народження акад. В. Сташиса (м. Харків, 1 лип. 2020 р.) Харків : Право, 2020. С. 96–101.
8. Луценко Ю. В. Щодо окремих положень кримінально-правової політики держави у сфері охорони воєнної безпеки України. Кримінальні загрози в секторі безпеки: практики ефективного реагування: матеріали III Харківського міжнарод. юрид. форуму (м. Харків, 26 вер. 2019 р.). Харків, 2019. С. 82–87.
9. Луценко Ю. В., Клименко С. В. Поняття та зміст кримінально-правової політики держави. Право.ua. 2015. № 1. С. 125–131.

10. Миньковский Г. М. Правовая политика в сфере борьбы с преступностью и проблемы законодательного регулирования этой борьбы // Проблемы формирования уголовной политики Российской Федерации и её реализации органами внутренних дел. 1995. С. 3–12.

11. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація: монографія. Одеса: Одеський юрид. інстит. НУВС, 2004. 132 с.

12. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи / Ю. В. Баулін та ін. Київ: ВАІТЕ, 2015. 688 с.

13. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики та кримінальне законодавство. Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8–9 жовт. 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 65–69.

14. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ: Атіка, 2005. 332 с.

15. Чубинский М. П. Курс уголовной политики. Изд. 2-ое. СПб.: Общественная польза. 1912. 426 с.

Мельник М. І.

*доктор юридичних наук,
професор*

АНТИКОРУПЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМА ВІДПОВІДНОСТІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Конституція України як акт установчої влади, що належить народу, визначає засади державного устрою, принципи здійснення державної влади, систему і межі компетенції органів державної влади, механізм реалізації державно-владних повноважень. Виконуючи функцію обмеження державної влади, Конституція України передбачає низку фундаментальних положень щодо здійснення державної влади положень, за якими, зокрема: права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга статті 3); в Україні визнається і діє принцип

верховенства права; Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй; норми Конституції України є нормами прямої дії (стаття 8); органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19)⁴.

Ці засадничі положення поширюються на діяльність усіх без винятку органів державної влади. Це повною мірою стосується і функціонування спеціалізованих державних органів, які здійснюють протидію корупції. Попри те, що корупція є найбільшою внутрішньою загрозою національній безпеці України, протидія їй повинна здійснюватися виключно на конституційно-правових засадах.

Натомість в останні роки все частіше почали говорити про істотні відступи від вимог Конституції України при здійсненні державою антикорупційної діяльності, передусім в частині нормативно-правового регулювання такої діяльності. Про наявність такого роду проблем свідчить, зокрема, велика кількість конституційних подань, яка надходить до Конституційного Суду України щодо перевірки на конституційність певних законодавчих положень і навіть цілих законів антикорупційного спрямування. Йдеться про положення стосовно статусу та організації діяльності спеціалізованих антикорупційних органів, юридичної відповідальності за корупційні діяння, застосування процесуальних заходів примусу та антикорупційних запобіжних заходів. Безперечно, ініціювання

---

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 13 червня 2019 р. № 5-пп/2019. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p_2019.pdf

здійснення конституційного контролю таких законів та інших нормативно-правових актів можна пояснити політичними причинами, особистими мотивами певних впливових осіб і навіть інтересами недружніх до України держав, які не зацікавлені в становленні України як демократичної та правової держави.

Однак при цьому не можна ігнорувати факт очевидної неузгодженості низки законодавчих положень антикорупційних законів з приписами Конституції України. Аналіз таких положень та обставин передбачення їх у законі вказує на те, що це зумовлено, зокрема: механічним перенесенням до вітчизняного законодавства положень міжнародно-правових актів чи актів інших держав без врахування вимог Конституції України та особливостей української правової системи; намаганням політичного керівництва держави забезпечити свій контроль за усіма суб'єктами антикорупційної діяльності; безпідставним прагненням таких суб'єктів розширити свої повноваження і посилити репресивні заходи, у т.ч. за рахунок обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Прикладом *механічного запозичення положень міжнародно-правових актів* є непродумане передбачення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в редакції Закону від 12 лютого 2015 року № 198-VIII. Помилка законодавця полягала у тому, що він фактично відтворив у вітчизняному кримінальному законі міжнародно-правову норму, проігнорувавши при цьому її зміст та рекомендаційний характер щодо імплементації в національне законодавство. У ст. 20 Конвенції ООН проти корупції йдеться про те, що «за умов дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисне незаконне

збагачення, тобто значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати».

Виходячи з цієї рекомендації, вітчизняний законодавець визнав злочинним «набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а так само передача нею таких активів будь-якій іншій особі» (ст. 368-2 КК України). Таке формулювання незаконного збагачення фактично збігається з рекомендаційним положенням Конвенції ООН проти корупції, але не враховує вимог Конституції України.

Тобто, криміналізуючи таким чином незаконне збагачення вітчизняний законодавець проігнорував головну умову реалізації зазначеної рекомендації, а саме умову «дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи». Рекомендаційну міжнародно-правову норму (яку міг втілювати у своє законодавство, а міг і не втілювати) вітчизняний законодавець поставив вище Конституції України, проігнорувавши таким чином її приписи щодо дії принципів верховенства права і верховенства Конституції України.

Наголосивши, що при криміналізації будь-якого суспільно небезпечного діяння треба виходити насамперед із принципів і норм Конституції України, адже закони та інші нормативно-правові приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй, Конституційний Суд України констатував, що вказана норма КК України про незаконне збагачення не відповідає вимозі юридичної визначеності як складовій конституційного принципу верховенства права (ст. 8), не узгоджується з конституційним принципом презумпції невинуватості (ст. 62) та

конституційним приписом щодо права особи не давати показань або пояснень стосовно себе, членів сім'ї чи близьких родичів (ст. 63 Конституції України)⁵.

У літературі висловлену думку про допустимість обмеження конституційного принципу презумпції невинуватості при встановленні кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, з огляду на те, що таке обмеження є «пропорційним з огляду на мету, яка досягається дією цього заходу». Прихильники такої позиції вважають, що вказані обмеження стосуються свобод представників саме державної та муніципальної влад (які, приступаючи до здійснення владних функцій, добровільно поступаються частиною своїх свобод), а тому «запровадження обмеження принципу презумпції невинуватості нормою про незаконне збагачення не може розцінюватись як крок до несвободи»⁶.

Позиція щодо можливості обмежувати кримінальним законом конституційний принцип презумпції невинуватості стосовно вітчизняних представників публічної влади не є юридично обґрунтованою. По-перше, це – зовсім не той випадок, коли «мета виправдовує засоби». Тим більше, що мета антикорупційної діяльності держави має повністю співпадати з конституційною метою функціонування держави загалом (ст. 3 Конституції). По-друге, Конституція України не містить жодного винятку з принципу презумпції невинуватості – цей принцип повною мірою поширюється на усіх суб'єктів кримінальної відповідальності, у т.ч. посадовців публічної влади. Безперечно, до носіїв публічної влади можуть бути встановлені більш

---

⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26 лютого 2019 р. № 5-рп/2019. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p_2019.pdf

⁶ Михайленко Д. Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2018. С. 9, 22–23.

жорсткі і широкі обмеження, а також підстави юридичної відповідальності. Але це стосується дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової, конституційно-правової відповідальності, але не кримінальної відповідальності в частині дії принципу презумпції невинуватості. Єдиний правовий спосіб обмежити дію цього принципу стосовно суб'єктів публічної влади – внести відповідні зміни до Конституції України.

Нічим іншим, як намаганням політичного керівництва держави поставити під свій контроль новостворені антикорупційні органи не можна пояснити передбачення у законах положень щодо утворення НАБУ та порядку призначення директорів НАБУ та ДБР, які наразі є предметом контролю Конституційного Суду України. І парламент, який ухвалював профільні закони про вказані органи, і президент, який домагався їх ухвалення саме у такому вигляді і підписував їх, добре розуміли, що вони допускають відступ від Конституції України.

Про це, зокрема, переконливо свідчить процедура ухвалення закону про ДБР. Первинний проект закону про ДБР (зарєєстрований 11 лютого 2015 р.) передбачав, що директора ДБР призначає Кабінет міністрів за поданням прем'єр-міністра. Такий порядок призначення очільника ДБР з огляду на статус цього органу повністю відповідав Конституції. Адже відповідно до ст. 116 Конституції саме уряд призначає на посади та звільняє керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу уряду. До компетенції уряду Конституція також відносить утворення центральних органів виконавчої влади.

У такому варіанті законопроект було прийнято у першому читанні. Вказаний порядок призначення директора ДБР було збережено і у законопроекті, підготовленому до другого читання (роздано депутатам 1 липня 2015 р.). Однак голосування за цей проект у другому читанні 15 липня

2015 р. було провалено і законопроект направили на повторне друге читання. Після цього депутатами пропрезидентської фракції було запропоновано закріпити у законі, що директор ДБР призначається на посаду президентом. 12 листопада 2015 р. голова профільного комітету доповів на засіданні парламенту, що «після досить складних, але, як кажуть, позитивних переговорів і компромісів між Президентом, Прем'єр-міністром і парламентом, прийнято рішення, що призначає директора бюро розслідувань Президент України за поданням Прем'єр-міністра України після конкурсної комісії, крапка»⁷. «За» ухвалення закону у такій редакції висловився 241 депутат.

Відтак, результатом «досить складних але, як кажуть, позитивних переговорів і компромісів» стало чергове ігнорування Конституції України задля задоволення особистих та політичних інтересів.

Ухваливши закони, якими парламент наділив президента правом утворювати НАБУ, призначати директорів НАБУ і ДБР, а також членів відповідних конкурсних комісій, а себе – правом призначати членів таких комісій, парламент порушив:

- конституційні приписи (статті 85, 103 Конституції), якими передбачено, що повноваження президента та парламенту визначаються виключно Конституцією;

- конституційний принцип поділу державної влади (ст. 6 Конституції), оскільки наділив президента невластивими повноваженнями і втрутився у конституційно визначену діяльність Кабінету міністрів, якому (а не президенту) за Конституцією належить право призначати на посади такого роду керівників центральних органів виконавчої влади (ст. 116 Конституції);

---

⁷ Стенограма засідання Верховної Ради України 12 листопада 2015 р. <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/6038.html>

– конституційний принцип верховенства права (ст. 8 Конституції), відповідно до якого Конституція має найвищу юридичну силу, а закони приймаються на основі Конституції і повинні відповідати їй.

Такою нормотворчістю було закладено правову «міну» не лише під функціонування НАБУ і ДБР, але й під усю нову структуру антикорупційної діяльності держави.

Прагнення постійного розширення повноважень антикорупційних органів та обсягу репресивних заходів проявилось у встановленні необґрунтованих обмежень конституційних прав і свобод людини, надмірній криміналізації діянь тощо.

Так, наразі Конституційний Суд України здійснює перевірку на предмет конституційності положень ст. 366-1 КК України «Декларування недостовірної інформації». У літературі висловлено думку про необхідність декриміналізації цього діяння, зокрема, з підстав недостатньої для криміналізації суспільної небезпеки цього діяння, з віднесенням його до адміністративних та/або дисциплінарних проступків⁸. Така пропозиція не позбавлена сенсу, оскільки не виключено, що стосовно даного діяння (за яке, до речі, крім кримінальної відповідальності, передбачено ще й адміністративну, дисциплінарну та конституційно-правову) мала місце необґрунтована криміналізація⁹.

У Конституційному Суді України також оспорується конституційність положення пункту 3 частини третьої ст. 208 КПК України, за яким уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене

---

⁸ Трепак В. М. Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми : монографія / В. М. Трепак. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. – С. 304.

⁹ Мельник М. Помилкова криміналізація: види, причини та наслідки / Підприємництво, господарство і право. – № 5 – 2004. – С. 94-99.

покарання у виді позбавлення волі, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності НАБУ. Неконституційність цього положення обґрунтовується його невідповідністю приписам ст. 29 Конституції України, яка не допускає обмеження свободи з таких підстав.

Нове антикорупційне законодавство містить низку інших положень, відповідність яких Конституції України є, щонайменше, сумнівною і які є предметом перевірки Конституційного Суду України.

Отже, перед державою наразі стоїть важливе двоєдине завдання: виправити існуючу ситуацію щодо невідповідності частини антикорупційного законодавства Конституції України і при цьому не допустити зниження ефективності антикорупційної діяльності (не кажучи вже про її блокування). Завдання не просте, але абсолютно виконуване – за умови забезпечення державницького підходу і застосування правових засобів, які ґрунтуються на конституційних засадах і приписах.

Однак у застосуванні саме таких підходу та засобів виникають великі сумніви, які породжує поточна законодавча практика. Так, 3 вересня ц.р. парламент у першому читанні ухвалив проект Закону «Про бюро економічної безпеки України» (реєстр. № 3087-д), який покликаний врегулювати діяльність вказаного нового державного правоохоронного органу. Проектом передбачено, що цей орган утворюється президентом, який також призначає директора цього органу¹⁰. Водночас Конституція України, яка, як вже

---

¹⁰Верховна Рада України: офіційний веб-портал:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3087-%D0%B4&skl=10

зазначалося, вичерпно визначає повноваження глави держави, не наділяє його такими правами.

*Назимко Є. С.,
доктор юридичних наук, старший
науковий співробітник, перший
проректор Донецького юридичного
інституту МВС України;
Семенішин М. О.,
кандидат юридичних наук, начальник
ГУНП в Донецькій області*

ОКРЕМІ ПРОПОЗИЦІЇ З УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З ТЕРОРИСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ)

В умовах збройної агресії проти України, суттєвого збільшення в незаконному обігу кількості засобів ураження відбувається зростання рівня особливо тяжких кримінальних правопорушень терористичного спрямування, учинених у складі організованих груп і злочинних організацій шляхом зрощування з корумпованим чиновництвом і криміналітетом, що породжують нові загрози й виклики на тлі активізації співпраці українського злочинного світу з терористичними угрупованнями країн близького й далекого зарубіжжя.

Нині тероризм перетворився на потужну динамічну зброю, інструмент і навіть технологію, яку використовують проти влади, суспільства й людства загалом. Злочини, пов'язані з терористичною діяльністю, щороку стають дедалі організованішими та жорстокішими. Упродовж 2014–2019 рр. зареєстровано понад 15 тис. терористичних актів (ст. 258 Кримінального кодексу (далі – КК) України) та інших категорій кримінальних правопорушень (ст. 258¹–258⁵ КК України). За офіційними даними МВС і

Генеральної прокуратури України, за останні п'ять років на території нашої держави виявлено 75 організованих груп і злочинних організацій терористичного спрямування (2015 р. – 13; 2016 р. – 12; 2017 р. – 17; 2018 р. – 15; 2019 р. – 18) [1; 2].

Високий рівень стійкості та законспірованості, орієнтованість організаторів злочинної діяльності на максимальне розгалуження міжнародних зв'язків очолюваних ними організованих груп і злочинних організацій є системоутворювальними факторами, що нині обумовлюють відтворення на території України позицій організованої злочинності, сприяють ескалації жорстокості й насильства, дестабілізації внутрішньої соціально-політичної ситуації.

Упродовж усього періоду існування незалежної України проблема комплексної протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю, які становлять найвищу загрозу безпеці громадян, суспільства та держави, залишається надзвичайно актуальною.

Війна на Сході України повсякчас трансформується, пристосовуючись до нинішніх умов. І війна, і тероризм породжують страх як елемент масових потрясінь, який може набувати форми паніки. Водночас визначальні ознаки тероризму (наявність незаконних збройних формувань; антигромадський спосіб діяльності вкрай агресивних специфічно організованих суб'єктів; реалізація шляхом безпосереднього насильства чи загрози його застосування; мета – дезорганізація суспільного життя (не за допомогою вбивства максимальної кількості людей, а через залякування мирного населення результатами терактів) не дають змоги ідентифікувати його як війну в її «класичному» (визначеному міжнародними конвенціями) значенні. У цьому контексті тероризм на Сході необхідно розглядати як засіб психологічного впливу, обов'язковими компонентами якого є наявність організаційно-

управлінської структури, маніпулятивний характер впливу, застосування високотехнологічних удосконалених засобів для досягнення мети, високий ступінь суспільної небезпеки, на підставі чого його визначають як форму вияву війни, що має на меті провокування негативного суспільного резонансу, нагнітання паніки, за допомогою чого так звані «ДНР» і «ЛНР» (по суті, терористичні організації) впливають на органи влади [3, с. 265; 4, с. 134].

У новому КК України від 5 квітня 2001 р. відповідальність за вчинення терористичного акту передбачено в ст. 258 [5] розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини. У зв'язку з ратифікацією Україною міжнародних конвенцій [6], підписання двосторонніх угод щодо протидії виявам тероризму, прийняття 20 березня 2003 р. Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [7], було внесено зміни та доповнення у КК України, зокрема: змінено редакцію ст. 258 «Терористичний акт»; виокремлено кримінально-правові норми щодо втягнення в учинення терористичного акту (ст. 258¹), публічних закликів до вчинення терористичного акту (ст. 258²), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258³), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258⁴), фінансування тероризму (ст. 258⁵) (2006 р.). Згодом у ст. 258, 258¹–258⁵ цього Кодексу було внесено зміни та доповнення, пов'язані здебільшого з редагуванням незначних положень диспозицій і санкцій (2014 р.).

Терористична діяльність – це вид протиправної діяльності, спрямований проти громадської безпеки або міжнародного правопорядку, на досягнення терористами політичних цілей шляхом насильницького примусу органів державної влади. Варто ототожнювати за смисловим значенням терористичну діяльність із тероризмом. Такий підхід є виправданим з позицій розслідування злочинів, оскільки для розмежування понять

«тероризм» і «терористична діяльність» немає достатніх підстав, тому що істотні ознаки обох понять фактично збігаються, є єдиними, а тому збігаються обсяги їхнього змісту. Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», терористична діяльність – діяльність, яка охоплює:

- планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів;

- підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;

- організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;

- вербування, озброєння, підготовку та використання терористів;

- пропаганду й поширення ідеології тероризму;

- фінансування та інше сприяння тероризму;

- фінансування тероризму – надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково: для будь-яких цілей окремим терористом, терористичною групою або терористичною організацією; для організації, підготовки й учинення окремим терористом, терористичною групою або терористичною організацією визначеного КК терористичного акту, втягнення в учинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби здійснення таких дій.

На нашу думку, у вітчизняному кримінальному праві терористичну

діяльність необхідно тлумачити як низку злочинів, передбачених ст. 258, 258¹–258⁵ КК України. З нашої точки зору, головними ознаками тероризму є: це протиправна суспільно небезпечна діяльність; зміст її має ознаки різноманітних складів злочину, які належать до злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю; важливою ознакою тероризму є застосування насильства фізичного, майнового, морально-психологічного або погроза його застосування; стрижнем тероризму є процес залякування; як правовий феномен, тероризм має тактичну та стратегічну мету: тактична – досягнення успіху в здійсненні конкретного акту тероризму, а стратегічна – спрямована на виконання завдань у політичній або релігійній сферах; об'єктом тероризму є найважливіші сегменти життя суспільства – його безпека, а також безпека держав(и) в особі їх представників тощо; дуальність інформаційного стану тероризму: з одного боку, його анонімність і конспірація під час підготовки та вчинення, а з іншого – надання максимального розголосу його результатів; серйозне фінансове підґрунтя тероризму є окремою ознакою сучасного вітчизняного тероризму.

У процесі розслідування злочинів, пов'язаних із військовою агресією Російської Федерації в Донецькій і Луганській областях, а також учинених злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, на контрольованій Україною територіях, виявлено неврегульованість у диспозиціях норм цих злочинів. Зокрема, це стосується визнання так званих «ДНР» і «ЛНР» терористичними організаціями. Водночас на цьому етапі під час досудового слідства почали виникати проблеми, пов'язані з відсутністю визначення термінів «терористична група» та «терористична організація», що є базовими для кваліфікації об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 258³ КК України [5]. Необхідність внесення змін до ст. 258³ КК України

зумовлена тим, що жодна зі статей цього Кодексу не містить визначення термінів «терористична група» і «терористична організація», що є базовими для кваліфікації об'єктивної сторони складу аналізованого злочину.

Унаслідок зазначеного немає змоги правильно кваліфікувати протиправні діяння, а також відмежувати їх від тих, які містять ознаки будь-якого іншого протиправного діяння, відповідальність за вчинення якого передбачена КК України. Крім цього, ускладнюється робота слідчого зі збирання доказів щодо осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, передбаченого ст. 258³ КК України. Адже фактично в межах ст. 258³ КК України криміналізовано діяння, яке в ст. 28 КК України (тобто за своїм загальним кримінально-правовим змістом) визначено як форму співучасті у злочині. Таким чином, неоднозначними є питання: кваліфікації злочинів, учинених у складі злочинних організацій; кваліфікації заздалегідь обіцяного сприяння створенню та діяльності злочинної організації; кількості учасників як об'єктивної ознаки злочинної організації; кількості злочинів, що має на меті вчинити злочинна організація.

На підставі аналізу правових норм КК України, що стосуються терористичної діяльності, та їх практичного застосування під час досудового слідства встановлено, що нині постала низка проблем, найголовніші з яких: відсутність визначення термінів «терористична група» і «терористична організація», що є базовими для кваліфікації об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 258³ КК України, а також визначення статусу терористичної організації так званих «ДНР» та «ЛНР».

Тому, варто запропонувати внести зміни до ст. 28 КК України, у якій ч. 3 та 4 викласти в такій редакції: «3. Злочин визнається вчиненим організованою чи терористичною групою, якщо в його готуванні або

вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися в стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи; 4. Злочин визнається вчиненим злочинною чи терористичною організацією, якщо він учинений стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп».

Список використаних джерел:

1. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України) : аналіт. огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2020. 26 с.
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України* : [сайт]. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
3. Дитюк В. З. Терористична діяльність на об'єктах транспортної інфраструктури у контексті подій на Сході України : аналіз проявів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 262–267.
4. Давтян А. С. Історія становлення й розвитку в законодавстві України кримінальної відповідальності за зносини, пов'язані з публічними закликами до вчинення терористичного акту. *Право і суспільство*. № 4. 2015. С. 132–138.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
6. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 39. Ст. 340.
7. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 берез. 2003 р. № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180.

*Нікіфоренко В. С.,
кандидат наук з державного
управління, перший заступник Голови
Державної прикордонної служби
України*

ОКРЕМІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В УМОВАХ НОВИХ БЕЗПЕКОВИХ ЗАГРОЗ І КОРОНОКРИЗИ

Забезпечення недоторканності державного кордону України та створення надійної системи захисту прикордонної безпеки на рубежах нашої країни є важливою складовою зміцнення суверенітету держави й одним з основних пріоритетів національних інтересів України. Організована злочинність на кордоні, контрабанда, нелегальна міграція та інші транскордонні посягання це загрози національній безпеці та стабільності в суспільстві у сфері безпеки державного кордону України.

Правоохоронна діяльність Держприкордонслужби України актуальна при будь-якому державному устрої, оскільки правила, встановлені державою, повинні охоронятися нею з метою належної регламентації правового життя суспільства та праввідносин у ньому. Це є очевидним тому, що держава і процеси, що відбуваються у ній, мають становити собою впорядковану і стійку структуру, здатну до самозбереження та розвитку відповідно до тенденцій і закономірностей суспільного розвитку. Тільки чітке дотримання й охорона законів, прав і свобод людини здатні забезпечити якісний розвиток суспільства в цілому та окремих осіб, дозволити реалізовувати потенціал для досягнення і забезпечення цілей такого розвитку. Правоохоронна діяльність Держприкордонслужби України при цьому є невід'ємною частиною та неодмінною умовою забезпечення дотримання прав і свобод людини, відновлення їх у разі порушення, максимально можливою нейтралізації або

усунення негативних наслідків, що виникають у результаті порушень законодавства з прикордонних питань.

Основні загрози, що виникають навколо України та на її кордоні, так чи інакше пов'язані із збройною агресією Російської Федерації, відмічаються систематичні грубі порушення норм міжнародного морського права, подовжують проявлятися маніпуляції регіональними конфліктами. Використовуючи соціально-політичну напругу в Республіці Білорусь Російська Федерація намагається максимально послабити її владні інституції, створює загрозу зміни позиції щодо «українського питання» та провокує напруження на нашому спільному кордоні.

Більш того, в останні роки активно вдосконалює форми та способи протиправної діяльності транскордонна злочинність. Застосовуються новітні інформаційні та технічні засоби, безпілотні та малі літальні апарати, засоби навігації, зв'язку та перехоплення радіоповідомлень, облаштовуються підземні комунікації. Дії правопорушників є зухвалими та агресивними.

Держприкордонслужба України як рівноправний суб'єкт сектору національної безпеки і оборони займає чільне місце в системі безпеки держави, вживає необхідних заходів для надійної охорони державного кордону, адекватно реагує на гібридні загрози та прояви агресії Російської Федерації.

З метою ефективної протидії цим та іншим сучасним викликам і загрозам Держприкордонслужба України вживає послідовні кроки щодо розвитку в рамках загальної реформи усього сектору безпеки і оборони України, реалізуючи при цьому Стратегію розвитку прикордонної відомства, забезпечує не лише охорону, а й захист державного кордону.

Відповідно до взятого Україною вектору на євроатлантичну інтеграцію та запровадження кращих європейських практик управління кордонами

схвалено Стратегію інтегрованого управління кордонами на період до 2025 р. як пріоритетного напрямку реалізації державної політики у сфері охорони державного кордону.

Важливим кроком у розвитку прикордонного відомства стало впровадження ключових механізмів, що ґрунтуються на кращих засадах Спільної інтегрованої моделі аналізу ризиків держав ЄС – CIRAM 2.0., проведення спільного аналізу загроз прикордонній безпеці з партнерськими відомствами суміжних держав (крім Росії), Федеральною поліцією Німеччини, Службою охорони державного кордону при МВС Литви та Європейською агенцією FRONTEX. У результаті відбулося зростання спрацювань профілів ризику щонайменше до 30% від загальних результатів оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби України.

Розуміючи важливість ІТ-технологій та їх вплив на безпекову складову, прикордонним відомством активно розвивається власна інформаційно-телекомунікаційна система:

усі органи і підрозділи, а також основні рухомі об'єкти Держприкордонслужби забезпечені сучасними засобами зв'язку, у т.ч. супутниковим. Розгорнуто цифрове обладнання ІР-телефонії;

створено сучасну систему кібербезпеки та триває робота над впровадженням системи попередньої обробки інформації про пасажирів;

триває модернізація системи фіксації біометричних даних іноземців та міжвідомчої автоматизованої системи «Аркан», що використовується для контролю осіб і транспорту, які перетинають державний кордон.

Тривають заходи зі створення принципово нової «інтелектуальної» технічної системи охорони державного кордону. Нарощується система висвітлення надводної обстановки в акваторії Азово-Чорноморського узбережжя та басейнів річок Дніпро і Дунай. Зокрема, на Азовському

узбережжі завершено модернізацію п'яти постів технічного спостереження. Ведеться робота щодо реалізації таких заходів на узбережжі Чорного моря.

Реалізується план заходів щодо інженерно-технічного облаштування українсько-російської та українсько-молдовської ділянок державного кордону, територій, прилеглих до межі з тимчасово окупованою територією АР Крим. За довгі роки нам вдалося законодавчо врегульовано порядок виділення органам Держприкордонслужби України в постійне користування земельних ділянок для інженерно-технічного облаштування та утримання кордону.

Використовуючи досвід країн НАТО розвивається логістика, зокрема розробляється автоматизована система контролю всебічного забезпечення, прийнято нові норми речового забезпечення, здійснюється перехід на децентралізоване постачання. Планується облаштування типових сучасних прикордонних містечок, покращується відомча медицина та будується житло для прикордонників.

Проте, як би не було, але світова пандемія COVID-19 вплинула і на хід розвитку Держприкордонслужби України та формування нових загроз.

З перших днів розповсюдження коронавірусу Держприкордонслужба взяла на себе функцію попередження його проникнення на територію України:

у пунктах пропуску через державний кордон і контрольних пунктах в'їзду-виїзду тимчасово обмежено пропуск та запроваджено попередній контроль стану здоров'я подорожуючих осіб. Станом на 01 вересня 2020 року тимчасово не здійснюється сполучення у 39 (з 230) пунктах пропуску та пунктах контролю через державний кордон. Суміжними країнами призупинено функціонування 41 пункту пропуску;

з огляду на можливість виникнення конфліктних ситуацій, акцій протесту передбачено посилення пунктів пропуску та перерозподіл наявних ресурсів, технічних засобів та засобів захисту;

організовано співпрацю з закордонними партнерами, уточнено взаємодію з Національною поліцією, СБУ та МОЗ;

зміни прикордонних нарядів (до 2 тис. військовослужбовців щоденно) забезпечуються спеціальними медичними засобами захисту (распіратори, захисні окуляри, рукавички).

Пріоритетом роботи прикордонного відомства в умовах пандемії визначено турботу про людей, забезпечення системи управління та надійності і стійкості охорони кордону.

Нам вдалося уникнути великої кількості захворювань серед персоналу та вчасно підготувати до потенційних спалахів відомчі медичні заклади. З метою збереження життя та здоров'я прикордонників і членів їх сімей вжито низку системних протиепідемічних заходів (на початок вересня зареєстровано понад 400 випадків захворювання прикордонників на COVID-19).

Підсумовуючи зазначу, що існуюча система захисту інтересів України на державному кордоні потребує зміни поглядів та мислення у відношенні до нових загроз та вибору шляхів протидії. У цьому контексті перспективним напрямом вважаємо перехід у новий вимір – від моделі «захист» до «безпека та стійкість». Важливо будувати не лише сильний захист, а систему, що відслідковує, прогнозує і відповідає на загрози. Разом з цим, необхідно й надалі адекватно реагувати на інші загрози на кордоні – міграційну кризу, активізацію контрабандистів, поширення тероризму, наркотрафік та незаконний обіг зброї.

*Останко К. С.,
кандидат юридичних наук,
ст. лаборант кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого*

ДЕРЖАВНА БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Одним із головних пріоритетів розвитку нашої країни в умовах поширення пандемії covid-19 стає забезпечення провпорядку в середині нашої держави. За останні півроку це важливе питання вже неодноразово широко обговорювалося на державному рівні серед політичних та громадських діячів, серед досвідчених науковців, відомих правозахисників та представників юридичної спільноти. Але підчас так званої «коронакризи» цей напрямок став набирати нових обертів, адже Україна увійшла в кардинально новий економічний та політичний вектор, внаслідок чого постала нагальна необхідність приділити цьому питанню особливу увагу.

Підчас пандемії наша держава перебуває в умовах постійних змін безпекового середовища, обмеженого фінансування та слабкого стану сектора безпеки і оборони, а найбільш зацікавленою у визначені пріоритетів політики національної безпеки є Рада національної безпеки і оборони України (далі – РНБО), яка відповідно до Конституції та Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки.

13 березня 2020 року введений в дію Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки в умовах спалаху гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2», відповідальність за реалізацію якого покладено

на РНБО, що розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які відповідно до Конституції та законів України, а також Стратегії національної безпеки України належать до сфери національної безпеки і оборони, та подає пропозиції Президентові України.

Але наразі на сьогоднішній день постає така ситуація, що до складу РНБО найчастіше потрапляють державні діячі, які при формуванні і реалізації безпекової політики використовують не кваліфікований аналіз та прогнозування у сфері національної безпеки від державних органів і установ, а напрацювання власних «кишенькових» аналітичних груп, а також керуються партійними, олігархічними або й навіть власними інтересами. Всі інші суб'єкти забезпечення національної безпеки, кожен з яких має визначені українським законодавством функції і повноваження та зацікавлений у якісному їх виконанні, вимушені виконувати рішення, прийняті без проведення кваліфікованого попереднього аналізу і прогнозування. Іноді такі рішення змінюють основні напрямки безпекової політики, що були визначені у новоприйнятих стратегічних документах і формуються не за результатами моделювання розвитку безпекової ситуації, а просто при черговій зміні політичного керівництва, яке має власне бачення щодо безпекової політики [1]. Ці всі фактори були реаліями нашого життя і до появи covid-19, а на сьогоднішній день його поширення дало значний поштовх для того, щоб ще більше руйнувати те, що і донині на мало твердого фундаменту.

Розповсюдження covid-19 призвело до того, що на сьогодні в Україні не має завершеної, концептуально обґрунтованої та ефективної системи безпеки, яка б відображала економічні інтереси суспільства і держави та надавала можливості реально захищати громадян від можливих загроз і небезпек. Оскільки національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої

забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам у різних сферах життєдіяльності суспільства та держави [2].

В умовах коронокризи наша держава, збереженість якої в більшості залежить від захищеності і створення безпекової політики державними органами, буде й надалі залежати від «зручних» політичних призначень, до тих пір, поки не почне функціонувати розгалужена державна система, пріоритетом якої стануть суспільні та державні інтереси, які не будуть залежати від будь-яких пандемій, особистих інтересів правлячої верхівки, змін політичного керівництва і т.ін. А допоки цього не відбудеться, безпекова політика держави завжди буде стояти на хиткому фундаменті.

Динамічність розповсюдження covid-19 і глибокі зрушення, що мають місце в усіх сферах життєдіяльності суспільства, актуалізують важливість формування відповідного рівня стратегічного планування, без якого неможливим є єдине розуміння сутності подій, явищ, інших чинників, які характеризують суперечливий розвиток сучасного світу та трансформаційні процеси в Україні в контексті забезпечення державної безпеки, а відтак й адекватне реагування органів державної влади на виклики та загрози національним інтересам.

На сьогоднішній день слід констатувати, що впродовж багатьох років не реалізована ідея системної, комплексної підготовки фахівців для системи забезпечення національної безпеки України. Зокрема, на сучасному етапі залишається незадовільним стан законодавчого, нормативно-правового та наукового забезпечення державної кадрової політики у сфері національної безпеки. Окрім того, за останні півроку поширення covid-19 дало поштовх для руйнування системи державного стратегічного планування, яка є основою для планування національної безпеки.

Зважаючи на викладене, можна констатувати, що положення Закону України «Про національну безпеку України» [3], які в час поширення covid-19 повинні бути пріоритетними для нашої держави, дедалі все більше і більше залишаються не реалізованими на практиці, а така позиція держави, на наш погляд, є неприпустимою в умовах існуючих реальних загроз національним інтересам нашої країни.

Список використаних джерел:

1. Як визнати пріоритети державної безпекової політики? / USAID Лабораторія законодавчих ініціатив. Режим доступу: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2016/09/Yak-vyznachyty-priorytety-derzhavnoji-bezpekovoji-polityky.pdf> (Дата звернення: 02.09.2020)
2. Ситник Г.П., Завгородня С.П. Системний аналіз понятійно категоріального апарату дослідження державного управління економічною безпекою / Г. П. Ситник, С. П. Завгородня // *Державне управління: теорія та практика*. - 2013. - № 2. - С. 82-89.
3. Закону України «Про національну безпеку України». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (Дата звернення: 02.09.2020)

Романов М. В.,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри кримінології і
кримінально-виконавчого права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ЦИФРОВІЗАЦІЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19

Розвиток сучасних соціальних відносин безпосередньо пов'язаний з розповсюдженням цифрових технологій та своєрідною віртуалізацією суспільних процесів. Причому зміни, що відбуваються, є стрімкими та іноді непередбачуваними, і вони вимагають таких самих стрімких та ефективних

реакцій від окремого індивіду та суспільства в цілому. Яскравим прикладом є ситуація з пандемією коронавірусу, яка надала багато неординарних викликів світу в цілому та окремим країнам, а також розшарувала суспільства у контексті ставлення до цього суспільно-політичного і інформаційного феномену. Власно кажучи, саме пандемія COVID-19 гостро поставила питання і цифровізації (оскільки значна частина життя трансформувалася у он-лайн форму), і кібербезпеки (оскільки тепер захисту вимагає значно більша кількість суспільних відносин), і приватності (оскільки багато запроваджених протиепідемічних заходів суттєво порушують право на приватність і суміжні з ним права).

Постановою Кабінету Міністрів від 20 травня 2020 р. № 392 «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів» було запроваджено низку заходів, які були задекларовані як протиепідемічні та орієнтовані на запобігання поширенню захворювання на корона вірус. Зокрема, серед таких обмежень основними і такими, які сприяють поширенню цифрових технологій та віддаленому спілкуванню за допомогою засобів Інтернет є обмеження масових заходів, в тому числі навчання у закладах виховання та освіти, відвідування театрів, кінотеатрів та розважальних закладів тощо. Але ці сфери життєдіяльності є надто важливими для пересічного громадянина, оскільки орієнтовані на задоволення базових потреб у отриманні освіти і кваліфікації та задоволенні культурних та дозвільних інтересів. Відповідно, вся ця діяльність отримала іншу форму реалізації та трансформувалася у он-лайн навчання та спілкування. І хоча під час введення карантинних заходів подібні обмеження є зрозумілими та звичайними, все ж таки їх введення повинне відповідати

ступеню та інтенсивності загрози та небезпеки. Як зазначається в прийнятих Економічною та соціальною радою ООН Сіракузьких принципах (1984 р.) (далі - Принципи) жодне обмеження прав людини не вводиться інакше, ніж відповідно до національного закону, який не суперечить Пакту (про громадянські та політичні права) та є чинним в момент введення обмеження. Закони, які передбачають обмеження прав не повинні бути свавільними та необґрунтованими. Крім того, стосовно обмежень, які можуть бути запроваджені у зв'язку з захистом здоров'я населення Принципи зазначають, що прагнення захистити здоров'я населення може слугувати підставою для обмеження певних прав, якщо державі необхідно прийняти заходи з усунення серйозної загрози здоров'ю населення або окремих осіб. Ці заходи можуть бути спрямовані на безпосередньо на запобігання захворювання або загрози фізичному здоров'ю або на забезпечення догляду за хворими або постраждалими. Відповідна увага повинна приділятися міжнародним стандартам охорони здоров'я, прийнятим Всесвітньою організацією охорони здоров'я.

Якщо формулювати більш лаконічно, то можемо стверджувати, що обмежувальні заходи повинні бути законними, необхідними, співрозмірними та предметними (безпосередньо стосуватися відповідного захворювання) [1].

Навіть якщо не вдаватися в глибокий юридичний аналіз не важко побачити, що введені в Україні карантинні обмеження не відповідають зазначеним міжнародним стандартам. Крім того, Принципами зазначено, що будь-які обмеження повинні враховувати непропорційні наслідки для окремих категорій населення та маргіналізованих груп. Адже до введення обмеження держава повинна здійснити прогнозування можливих наслідків від таких обмежень. Причому, врахуванню підлягають в тому числі

специфічні категорії населення (хворі, люди з психічними розладами, засуджені, вразливі категорії населення тощо).

Процедура нормативного введення обмежень не відповідає Принципам і національному законодавству. Всі обмеження, які існували і існують на території України вводяться рішеннями Кабінету Міністрів, який не має повноважень на встановлення обмежень щодо прав і свобод людини і громадянина. Такими повноваженнями уряд може бути наділений лише у випадках введення надзвичайного стану, коли держава переводиться у режим «ручного» керування.

Викликає сумніви доречність введення й деяких інших обмежень. Наприклад, важко зрозуміти обмеження щодо знаходження деяких категорій населення на вулицях. Адже рух та дихання є найважливішими фізіологічними потребами людини і саме вони укріплюють імунітет та запобігають появі деяких респіраторних захворювань. Аналогічно непослідовними є обмеження щодо перебування у паркових та лісопаркових зонах. Надмірними і незрозумілими є обмеження щодо заборони працювати закладам громадського харчування після певної години доби. Автори таких обмежень, певно, вважають, що вірус COVID-19 «працює» лише вночі. Інакше важко обґрунтувати заборону працювати закладам харчування після 22 години. Отже, обмеження, введені Кабінетом Міністрів нерідко виявляються такими, що не мають відношення до джерела загрози і самої загрози.

Згідно з останніми повідомленнями ВООЗ щодо носіння масок зазначається, що на сьогодні не має переконливих наукових відомостей або даних, які б безпосередньо вказували на необхідність повсюдного та широкого використання масок здоровими людьми. Крім того, необхідно приймати до уваги існуючі ризики та користь. Далі ВООЗ у своїх

рекомендаціях визначає ті випадки і ситуації, які виправдовують носіння масок. Серед них окремі категорії осіб (групи ризику), окремі ситуації (місця, де неможливо забезпечувати дистанцію, види діяльності, які передбачають постійний і щільний контакт між людьми) тощо [2]. Стосовно України, можемо констатувати введення необґрунтовано широкого обов'язку щодо носіння масок, який, за визнанням самих чиновників від МОЗ, є заходом психологічного залякування [3]. Така ситуація є неприйнятною та такою, що суперечить міжнародним стандартам та положенням Конституції України.

Як бачимо, достатньо багато обмежень при їх розгляді не витримують перевірку міжнародними стандартами, а отже призводять до необґрунтованих та незаконних обмежень прав людини і громадянина.

Але основною і найбільш болісною заборонаю є, так звана «обсервація», або обов'язкова ізоляція протягом 14 днів тих осіб, які перетнули кордон України. В таких випадках посадові особи правоохоронних органів зобов'язують особу використовувати мобільний додаток «ДІЙ ВДОМА». Цей додаток використовується на підставі «Порядку проведення протиепідемічних заходів, пов'язаних із самоізоляцією осіб», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211. Він, до речі, не регламентує і не ідентифікує саме цей додаток, а згадує про контроль «за допомогою системи через мобільний додаток».

Хотілося б розглянути правову сторону можливості його використання, а також визначити ті права та свободи, які цей додаток обмежує. Одразу хотілося б зауважити, що названий додаток не має належного правового регулювання, а тому його використання від самого початку є незаконним. Але розглянемо питання більш докладно.

Відповідно до ст. 64 Конституції України Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції. Як бачимо, фактично обмеження можуть бути встановлені лише у разі введення воєнного або надзвичайного стану. Такий стан в Україні запроваджений не був. Тому необхідно виходити з того, що конституційні права і свободи обмежені бути не можуть.

Урядовий додаток «ДІЙ ВДОМА» суттєво обмежує низку конституційних прав. Зокрема, ним передбачається обмеження прав передбачених ст.ст. 32 (заборона втручання в особисте чи сімейне життя) та 33 (свобода пересування та вільний вибір місця проживання) Конституції України. Ці права в своєму загалі, охоплюються поняттям «приватність», оскільки вони забезпечують вільне індивідуальне буття та функціонування особи. І, відповідно, їх обмеження порушує межі індивідуального простору особи.

Додаток «ДІЙ ВДОМА» орієнтований на контроль за пересуванням людини, обранням нею місця перебування та маршрутів руху. Він серйозно втручається в приватне життя, фіксуючи місцеперебування людини. Фактично результатом його роботи є можливість стежити за особою. Це достатньо серйозний захід, який, за загальним правилом, може бути застосований до особи виключно за рішенням суду і у зв'язку з забезпеченням безпеки та здійсненням кримінального провадження. Отже ступінь суспільної небезпеки особи, відносно якої можуть бути встановлені

такі обмеження повинен бути надто високим і він не може ґрунтуватися на припущенні, що така особа може бути носієм якоїсь інфекції.

Тому з правової точки зору додаток «ДІЙ ВДОМА» є неприйнятним.

Свого часу, на початку введення карантинних обмежень Україна пишалася «оперативним» введенням ДІІ, вказуючи на те, що в той час коли Німеччина та інші країни Європи переймаються дотриманням права на придатність. Україна прийняла до користування додаток ДІЙ ВДОМА. Зважаючи на викладене вище, напевно ми можемо пишатися таким «досягненням».

Список використаних джерел:

1. Сиракузские принципы толкования ограничений и отступлений от положений международного пакта о гражданских и политических правах (1985). URL: <http://health-rights.org/index.php/cop/item/%D1%81%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%B7%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5>

2. Применение масок в контексте COVID-19. Временные рекомендации. Всемирная организация здравоохранения. 5 июня 2020 г. URL: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/332293/WHO-2019-nCoV-IPC_Masks-2020.4-rus.pdf

3. В українців спеціально викликали тривогу: в МОЗ пояснили свої кроки з коронавірусом. URL: <https://ukraina24.segodnya.ua/ua/obshchestvo-news/1261-ukraincam-specialno-vnushali-trevogu-v-minzdrave-obyasnil-svoi-shagi>

*Саварець А.,
голова громадської
організації «Центр розвитку
цифрової економіки»*

КОНТРАБАНДА І РЕТРОГРАДНИЙ МЕРКУРІЙ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ МИТНОЇ СЛУЖБИ, КОНТРАБАНДНІ СХЕМИ І МОЖЛИВІ РІШЕННЯ

Меркурій в давньоримській (Гермес в давньогрецькій) міфології – бог торгівлі, прибутку, хитрості і красномовства. Жезл Меркурія або кадуцей

часто зображують на емблемах митних служб. На честь швидконогого бога торгівлі римляни назвали планету зіркою Меркурія. Ретроградним Меркурій стали називати через ілюзії його зворотного руху. У 2020 році Меркурій ретроградним буде тричі. Ця планета частіше за інших стає ретроградною, тому астрологи частіше говорять саме про неї. Нібито в цей період застряють проекти якраз пов'язані з торгівлею.

Вірити астрологам чи ні – особиста справа кожного, але можна з упевненістю констатувати, що в Україні застряг проект «митниця». Більш того, ретроградність навряд чи є ілюзорною.

Традиційними викликами для митної служби були:

- контрабандні схеми і залученість в них працівників митниці та правоохоронних органів;
- перехід імпорту окремих видів товарів під контроль організованих злочинних груп, і взагалі зрощення з кримінальними колами;
- надмірний вплив політиків, як на центральному рівні, так і на регіональному;
- розвиток електронної торгівлі, збільшення кількості міжнародних поштових та експрес відправлень, використання цих каналів для нелегального імпорту;
- збільшення обсягів незаконного експорту тютюнових виробів до Європейського союзу – за цим показником Україна випередила Білорусь і займає почесне перше місце.

Однак за останній рік митна служба не тільки не продвинулася в напрямку надання адекватних відповідей на існуючі виклики, але і продовжує свій ретроградний рух зі швидкістю найшвидшої планети.

Все контрабандні схеми можна умовно поділити на три групи:

- **«чорні»** - пропуск взагалі без будь-якого митного контролю та оформлення, або ж «перерваний» транзит;

Цей вид схем характерний для прикордонних регіонів, оскільки має на увазі швидкий впуск товарів з подальшим їх «розчиненням». Після «чорного» імпорту тут же в прикордонних регіонах робляться липові документи, за якими товари вже курсують по території України.

У схеми «перерваний транзит» є два різновиди:

- ввозиться дорогий високоліквідний товар, задекларований як дешевий; на шляху руху до митниці оформлення або митниці випуску товарів за межі країни дорогий товар вивантажується, завантажується дешевий, який фігурує в документах; у разі фізичного контролю – товар відповідає заявленому;

- ввозиться дорогий високоліквідний товар, на шляху руху в митницю випуску за межі країни товар вивантажується; при виїзді вже порожнього транспортного засобу контроль не проводиться, транзит «закривається».

- **«сірі»** - заниження вартості, ваги, підміна документів і так далі - спрямовані на зменшення бази оподаткування;

Крім магічних перетворень одного товару в інший, випаровування ваги, і розмноження в контейнері шльопанців-паразитів, які харчуються брендовими кросівками, в руках митниці залишається один потужний важіль!

Право визначати митну вартість. І не зважаючи на те, що питання врегульовано Генеральною угодою з тарифів і торгівлі (ГАТТ / СОТ) та Митним кодексом, повноваження митниці в частині контролю митної вартості залишаються дискреційними.

А дискреція має свою законодароджену дочку – корупцію. І вже потрібно звикнути, що в нашій країні «дочка» безпритульною не буває – право визначати митну вартість виродилося в інституційне право наділяти пільгами по вартості при імпорті.

У благочестивих імпортерів спрацює ризик, і вартість доведеться коригувати у бік збільшення, – у «модних» фірм тариф буде мінус 30% від «базиса». Перефразовуючи відоме кліше: «Своїм – все, чужим – табличка!»

- «світло-сірі» (назвемо їх так) - використання пілги для громадян – так звані «посилки» і «піджаки».

Окремо варто приділити увагу саме цьому напрямку в силу витонченості схеми «пошта».

16 лютого 2019 на Мюнхенській конференції з питань безпеки Генеральний секретар Всесвітньої Митної Організації Куніо Мікурія назвав «електронну торгівлю» однією з трьох «гарячих точок» незаконної торгівлі. В Україні щорічне зростання «поштового імпорту» становить 30-40%. За підсумками 2020 року кількість посилок, які пересилаються в Україну, може перевищити 50 мільйонів.

Крім легального сегмента на ринку присутні псевдо-оператори – компанії, спеціально створені для перевалки пільгового імпорту під виглядом посилок. Характерною ознакою фіктивності таких «операторів» є, по-перше, відсутність експорту, а по-друге, відсутність відділень прийому-видачі посилок. Порядок визначення та обладнання місць міжнародного поштового обміну втратив чинність ще на початку 2015 року. Таким чином, більше 5 років надання статусу міжнародного поштового оператора здійснюється за межами правового регулювання.

В умовах такого правового свавілля статус поштових операторів і отримують фіктивні «поштовики». А парадокс в тому, що цей статус не можна відібрати – немає нормативно-правового акта.

Мабуть, немає сенсу детально зупинятися на механіці «схематоза», оскільки важливим є питання не як, а чому?

По-перше, не варто заперечувати, що майже всі масштабні схеми – це результат корупційного консенсусу між «комерсантами», митницею та правоохоронними органами. Силовики, покликані протидіяти порушенням закону, навпаки активно беруть в них участь;

По-друге, відбувається перманентна втрата інституційної спроможності митних органів.

Для сьогоднішньої «Старої нової митниці» характерні: розбалансування системи; центр слабо контролює периферію; повна відсутність службової дисципліни; розголошення службової інформації та відверта робота на контрабандистів.

І все це приправлене невизначеним правовим статусом митника, неналежним матеріально-технічним забезпеченням, відсутністю механізмів запобігання втягуванню інспектора в протиправну діяльність. А наявність митних «контреліт» - команд, що змінюють один одного виходячи з політичної кон'юнктури – вбивають зерна здорового глузду і паростки позитивних напрацювань.

По-третє, горезвісна відсутність політичної волі. Без команди «зверху» протидіяти великим схемами ніхто не буде. Більш того, навіть при наявності такої команди, не варто забувати про інерцію влади і тихий саботаж на місцях.

Сукупність цих факторів унеможливує здійснення будь-якої митної політики в принципі. Тому всі ці райдужні картинки з концепціями реформ так і залишаються на флешках. І абсолютно закономірно, що в умовах ерозії влади і відсутності політичної волі державні інститути підміняються бізнесово-кримінальними. Якщо раніше дикістю був інститут «смотрящих», то тепер це явище еволюціонувало в «контрабандний офіс».

Саме «офіс» узгоджує кадрові призначення, які безпосередньо прив'язані до обслуговування контрабандних схем. Завданням же публічних функціонерів залишиться забезпечення «хепенінгу».

Що робити?

1. Традиційні способи поставити правильних людей і поліпшити адміністрування для наповнення бюджету

Основна проблема полягає в критерії «правильності», і тому правильність підміняється близькістю – свій означає керований, а, отже, правильний. Постійна зміна штатних розкладів під призначення «своїх» людей, відсутність притомної кадрової політики, призначення виконуючих обов'язки під вирішення короткострокових завдань – якраз є наслідком спроби закладу «своїх» людей в систему.

У митній службі може одночасно існувати два-три штатних розписи. Більше того, деякі співробітники досі числяться в Державній фіскальній службі. Про яку протидії контрабанді може йти мова, якщо не призначені керівники правоохоронного напрямку, як на центральному рівні, так і на місцях ?!

При цьому виконанням (найчастіше маніпулятивним) розпису доходів бюджету маскується необхідність системних глибинних змін.

відправити на кордон мобільні групи

В результаті періодичної зміни урядів в нашій країні завжди був затребуваний швидкий і яскравий ефект від детінізації зовнішньоекономічної діяльності. На системні зміни потрібен час і ресурси, а результат потрібен був тут і зараз. Причому питання завжди був на особистому контролі у Прем'єр-міністра.

Саме тому свого часу ми спостерігали такі елементи хепенінгу як: «Контрабанда-СТОП!», «Чорні сотні», міжвідомчі мобільні групи тощо. І так можна докотитися до «Останнього хрестового походу чорносорочечників».

Більшість цих заходів зводилися до фізичного перекриття кордону. І часто закінчувалися банальним рекетом і корупційними скандалами. Останній «похід» мобільних груп ознаменувався великим затриманням 214 пар ... тапок. Про це в соцмережах написав тодішній Прем'єр-міністр, і проект по-тихому згорнули.

повернути кримінальне покарання за товарну контрабанду

В умовах, коли правоохоронні органи і судова система не реформовані, це створить ще один потужний важіль тиску на бізнес.

Крім того, ефект від кримінальної відповідальності за контрабанду вельми сумнівний. Наприклад, якщо подивитися статистику по кримінальних справах про товарну контрабанду за 2011 рік, то з 220 кримінальних справ, порушених митницею, лише 3 закінчилися обвинувальними вироками з реальним відбуванням покарання. Вісім осіб відбулися випробувальним терміном, а дванадцятьом особам покарання було замінено на більш м'яке, зокрема на штраф (10 випадків) та арешт (2 випадки).

Що стосується контрабанди за сьогодишнім кримінальним законом, то за 2019 рік порушено 101 кримінальне провадження за фактом контрабанди (ст. 201 КК України) та 309 за фактами контрабанди наркотиків. Чим закінчилися ці справи?

За статтею 201 КК: 2 вироки з реальним відбуванням покарання, 14 випадків, коли позбавлення волі замінено на штраф, 27 обвинувальних вироків з випробувальним терміном. За 305-ю статтею КК: 14 «реальних», 52 – штраф, 53 – «умовно».

Яскраві цифри по боротьбі з контрабандою лісу (не так давно Кримінальний кодекс був доповнений статтею 201-1) за 2019 рік винесено: 2 вири (1 – штраф, 1 – позбавлення волі «умовно»).

Питання криміналізації контрабанди є спірним, якими б очевидними не були аргументи на користь посилення відповідальності. Одним з найголовніших питань є – хто суб'єкт злочину? Якщо з наркотиками або зброєю все зрозуміло – є предмети, є особа їх переміщує – то в разі товарної контрабанди все набагато складніше.

Якщо ми говоримо про ситуацію, коли вантаж переміщується за підробленими документами або документами, що містять неправдиві відомості, хто буде суб'єктом: відправник вантажу, одержувач, водій вантажівки, брокер?..

Перед тим, як запроваджувати кримінальну відповідальність за контрабанду товарів, було б доцільно провести широке обговорення за участю вчених, прокурорів, суддів щоб виробити єдине розуміння правозастосування.

Безперечно одне – відповідальність повинна бути невідворотною!

домовитися з великими контрабандистами

У 2018-му році Генеральний прокурор України запропонував просте, немов двері рішення – «створити аналітичні центри, які виявлять 10-11 сімей, які в підсумку ми все знаємо. Їх треба зібрати в одному приміщенні і сказати: або «плюс 30» до бюджету, або в'язниця». Незрозуміло навіщо створювати центри, якщо всі знають ці сім'ї? До речі, ще один клин в «криміналізацію контрабанди для можливості проводити оперативно-розшукові заходи» – якої вам ще інформації не вистачає? Всі все знають!

Менш масштабним прикладом «договорняка» є ситуація 2020 року, коли водії італійських бусів перекирили кордон через підвищення мзди за ввезення товарів і посилок. У підсумку владою було запропоновано «тариф» – 55 євроцентів за кілограм в бюджет і ми не відкриваємо чорний ящик.

По суті, всі великі контрабандисти весь час знаходяться в стані домовленостей. Хтось домовився вигідніше, хтось менше – все залежить від близькості до адміністративного ресурсу. «Договорняка» закріплює їх монопольне становище на певному ринку імпорту, і ніякі «+30%» їх не влаштують, оскільки ламають всю маржинальність бізнесу.

2. Прогресивні і першочергові

забезпечити достовірність декларування

Не важливо, скільки податків сплачують імпортери з одного кілограма керамічної плитки, якщо насправді в контейнері під виглядом плитки переміщується елітний алкоголь або брендовий одяг.

Тим більше не має значення податкове навантаження, якщо значна частина імпортованого товару взагалі потрапляє на ринок, оминаючи митницю.

Для забезпечення достовірності декларування необхідно налагодити належне функціонування:

1) системи ризиків (обов'язкові для виконання вказівки електронної системи митного оформлення зі зважування, огляду, фотографування, відбору зразків);

2) технічних засобів митного контролю (камери відеоспостереження, сканери, вагові комплекси);

3) системи обміну інформацією з митними органами зарубіжних країн;

Необхідно почати діалог про обмін митною інформацією з Китаєм і Туреччиною, використовуючи, в тому числі дипломатичні канали. Часто

доводиться чути про те, мовляв, Піднебесна не дає інформації про експорт своїх товарів. По-перше, звичайно ніхто нічого не дасть, якщо цього не просити. По-друге, у своєму прагненні потрібно бути наполегливим. По-третє, за останні 10 років було лише дві зустрічі на рівні глав митних служб України та Китаю.

впровадити систему спільного транзиту

25 березня 2020 року завдяки «турборежиму» вступив в силу Закон «Про режим спільного транзиту і впровадженні національної електронної транзитної системи». Приєднання до єдиної транзитної системи ЄС дозволить нарешті забезпечити повноцінний обмін даними про товари, що прямують на адресу українських одержувачів від європейських відправників.

Вкрай важливо забезпечити швидке ухвалення підзаконних нормативно-правових актів, а також запустити тестову експлуатацію транзитної системи всередині країни, щоб вже через рік стати повноправним учасником єдиної європейської транзитної системи.

На жаль, поки що з майже тридцяти необхідних підзаконних нормативно-правових актів прийнято тільки два.

врегулювати питання переміщення товарів громадянами

Впровадити електронні реєстри міжнародних поштових та експрес-відправлень, спростити процедури декларування та сплати митних платежів та в цілому розібратися з «схемниками», які імпортують комерційні партії під виглядом посилок.

3. Нестандартні рішення

уніфікувати ставки мит

Справа в тому, що на сьогоднішній день величезна кількість практично ідентичних товарів обкладаються різними ставками мита в залежності від деяких, часто дуже специфічних, особливостей продукту. При цьому

визначити ці особливості часто не може навіть спеціалізована митна лабораторія.

Яскравий приклад – бананове пюре, ставка мита на яке визначається в залежності від температури приготування продукту. Але який економічний сенс в різних ставках мита на бананове пюре, якщо воно в принципі не виробляється в Україні? Те ж питання можна поставити з приводу базових видів тканини і тисяч видів інших товарів. Так можна прибрати один з головних інструментів поборів на митниці.

доопрацювати систему СЕА ПДВ

Простими словами, необхідно з'єднати ланцюжок доданої вартості. Митниця – лише одна з ланок контролю формування доданої вартості. Принцип адміністрування ПДВ передбачає, що податок сплачується на кожній ланці формування доданої вартості товару.

Імпортер – це лише один з учасників ланцюжка. Тому чим більше він заплатив податку на митниці, тим менше повинні сплатити в бюджет інші учасники ланцюга поставки до кінцевого споживача. При правильній системі контролю ланцюжка доданої вартості неважливо, скільки ПДВ взяла митниця, оскільки підсумкова сума все одно залежить від ціни продажу і податку, сплаченого кінцевим покупцем.

Завдання митниці буде полягати в ідентифікації товару, контролю його кількісно-якісних показників. Одразу ж зніметься головний біль будь-якого імпортера – контроль митної вартості. А заодно і гіпертрофія невластивою сучасній митниці фіскальної функції.

Тоді митна служба зможе сконцентруватися на питаннях безпеки, розробці зручних сервісів і адмініструванні процедур на кордоні.

відкрити базу даних митної вартості

Найболючіший і напевно найперспективніший крок, оскільки зустрічає максимальний опір. Суть в тому, щоб оприлюднити знеособлені дані всіх митних оформлень і випадки оформлень «модних» фірм зокрема.

Таким чином, легальні імпортери і громадськість, і бажано, щоб правоохоронні органи, зможуть задати митниці абсолютно справедливе питання: «Чому ви оформляєте брендові туфлі по 12 доларів, якщо вони коштують 600?»

Автор далекий від думки, що можна реформувати окремо взятий орган. І навіть найрішучіші «грузинські» реформи проводилися в рамках модернізації всієї країни. Без реформування судової та правоохоронної системи всі наміри порушити «статус-кво» будуть приречені на фіаско.

І знов-таки, як казав Каха Бендукідзе, для реформ потрібні всі ті ж три людини:

- власне, реформатор;
- той, хто буде садити;
- і той, хто цим двом забезпечить політичне прикриття.

А політичне прикриття реформам можна забезпечити, тільки володіючи довгою політичною волею. І ось ми впираємося в головне, можна сказати сакраментальне, питання! Яке поставить сам собі кожен з цих трьох осіб: «А НАВІЩО Я ВСЕ ЦЕ роблю?..»

Поки Україна шукає цих трьох, а вони шукають відповідь на питання, контрабанда ризикує стати чорною дірою, яка внаслідок високого градієнта сили тяжіння буде все більше затягувати економічний, фінансовий та інтелектуальний потенціали цілої країни за горизонт подій...

*Сметаніна Н. В.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ

На загальнодержавному рівні визнано, що корупція становить реальну загрозу національній безпеці країни, а протидія їй має бути віднесена до найвищих пріоритетів держави.

Основною причиною, яка зумовлює корупцію в приватному секторі, є фактичне зрощення бізнесу та влади, що призводить до використання політичного впливу для ведення бізнесу, незаконного лобіювання ухвалення законів та інших нормативно-правових актів тощо. Іншою причиною є те, що умови ведення бізнесу створюють підґрунтя для існування корупційної практики. Насамперед це недосконале та нестабільне законодавство, ухвалене, зокрема, внаслідок незаконного лобіювання певних бізнес-інтересів, ускладнені процедури регулювання підприємницької діяльності, корумповані контролюючі органи та судова система. Заходи щодо переслідування за корупційні правопорушення є неефективними через поширеність корупції в правоохоронній та судовій системах. Це призвело до системності корупції, внаслідок чого підприємці не мають можливості самостійно їй протидіяти, а також до формування толерантного ставлення до корупції серед представників бізнесу [1].

Окремі аспекти досліджуваної проблеми розглядалися у працях таких вітчизняних вчених, як Б. М. Головкін, В. М. Др'омін, А. П. Закалюк, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, М. І. Хавронюк, В. І. Шакун та інші.

Подолати корупцію в приватному секторі можливо лише шляхом комплексного розв'язання проблем, наявності політичної волі для розмежування бізнесу та влади, реалізації реформ у публічному секторі, зокрема адміністративної реформи (обмеживши насамперед можливості чиновників для зловживання владними повноваженнями), здійснення дерегуляції підприємництва, забезпечення вільної конкуренції та дії антимонопольних правил, проведення реформи судових та правоохоронних органів, зниження рівня корупції на публічній службі. З іншого боку, держава повинна налагодити партнерство з бізнесом, стимулюючи його до використання альтернативних корупційних моделей поведінки та надаючи йому в цьому всебічну підтримку [1]. Ефективним механізмом допомоги приватному сектору може стати концепція електронного уряду. За такої схеми взаємовідносин «громадянин-держава» можна розраховувати на підвищення ефективності державного управління та обмеження корупції [2, с. 445, 446].

До суб'єктів, що беруть участь у здійсненні заходів запобігання і протидії корупції у приватній сфері, можна віднести постійно діючий консультативно-дорадчий орган з протидії корупції (Рада бізнес-омбудсмена), міжнародні організації та їх представництва в Україні, громадськість, а також фізичні особи, що працюють над виконанням програм (проектів) та імплементують стандарти у сфері антикорупційної політики [3, с. 258]. Так, відповідно до Положення Про Раду бізнес-омбудсмена (постанова КМУ від 26 листопада 2014 р. № 691), її основними завданнями є прийняття та розгляд скарг від суб'єктів підприємництва на дії або бездіяльність, зокрема рішення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління, а також їх посадових осіб; надання органам

державної влади та органам місцевого самоврядування рекомендацій щодо забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері підприємницької діяльності з метою її вдосконалення та поліпшення умов провадження підприємницької діяльності, запобігання корупційним діям та/або іншим порушенням законних інтересів суб'єктів підприємництва; надання органам державної влади та органам місцевого самоврядування, суб'єктам господарювання, що належать до сфери їх управління, рекомендацій щодо удосконалення та оптимізації процедур та/або способу, у який вони виконують свої повноваження, провадять підприємницьку чи іншу діяльність [4].

Для того, щоб популяризувати ідею комплаєнсу в Україні, 19 травня 2017 р. Рада бізнес-омбудсмена за підтримки Європейського банку реконструкції та розвитку і Організації економічного співробітництва та розвитку представила Всеукраїнську мережу доброчесності і комплаєнсу – нову ініціативу для бізнесу, який прагне працювати прозоро. Експерти зазначають, що важко переконати у необхідності комплаєнсу компанії, які не хочуть вийти на міжнародний ринок. Інша справа – глобальні компанії, які працюють із міжнародними партнерами. Для них він стає критичною умовою для отримання великих контрактів [5, с. 268].

На сучасному етапі розвитку антикорупційного законодавства у приватній сфері і впровадження комплаєнс-програм важливими завданнями залишаються, зокрема, пояснення, які механізми антикорупційної боротьби існують в принципі, і як вони працюють у компаніях; ознайомлення з міжнародним досвідом та українською практикою застосування законодавства; переконання тих, хто вважає, що успішно вести бізнес в Україні, не здійснюючи корупційних діянь, неможливо; демонстрація вигоди неухильного дотримання міжнародних антикорупційних стандартів, які є

реальною альтернативою сумнівних «переваг» корупційної практики; допомога українським компаніям виконати вимоги розділу X Закону України «Про запобігання корупції», про необхідність розробки і впровадження антикорупційних програм.

Окремої уваги вимагає питання запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у приватному секторі, зокрема, механізм здійснення повноважень під зовнішнім контролем, обмеження доступу до інформації, усунення від виконання завдань, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті. Також слід враховувати корупційні ризики, пов'язані з обмеженнями щодо одержання подарунків, неправомірної вигоди, формування правил поведінки з ними. Захист і заохочення викривачів корупції у бізнес-середовищі також мають набути нових цивілізованих форм.

Вважаємо, що на сьогоднішній час впровадження ефективних комплаєнс-програм і етичних програм в українських компаніях є найкращою можливістю запобігання корупції у приватній сфері і усунення проблем, а також захисту інтересів бізнесу.

Список використаних джерел:

1. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: Закон України від 14.10.2014 № 1699-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18/page> (дата звернення: 02.09.2020).
2. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період: монографія. Київ: Ін Юре, 2014. 564 с.
3. Головін Б. М. Механізм запобігання корупції. Часопис Київського університету права. 2018. № 4. С. 254–260.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 року № 691 про схвалення «Положення про Раду бізнес-омбудсмена». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.09.2020).
5. Сметаніна Н. В., Попова Д. І. Значення впровадження комплаєнс-програм для зростання прозорості українського бізнесу. Часопис Київського університету права. 2018. № 3. С. 266–269.

*Таволжанський О. В.,
доцент кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук*

СУЧАСНІ РЕАЛІЇ КІБЕРПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Стрімкий розвиток і повсякденне застосування інформаційних технологій, перетворення інформації в найважливіший ресурс життєдіяльності обумовлює рух людства до інформаційного суспільства. Інформаційна революція привнесла в наше життя нові дієві можливості, відкрила небачені перспективи: спростила доступ до інформації, дала можливість обробляти великі масиви інформації. Відповідно потребують аналізу реформи сектору безпеки і оборони, новели доктрини кримінального законодавства, інституційні засади економічної безпеки, стратегії боротьби із тіньовою економікою і секторальною корупцією, кіберзлочинністю, «блокомірцевою злочинністю», транснаціональною організованою злочинністю, незаконною міграцією і торгівлею людьми, визначає необхідність окреслення особливостей забезпечення правопорядку і правосуддя в умовах світової пандемії «COVID-19».

Мережа Інтернет являє собою просторову структуру, яка включає ієрархію різних учасників: установ реєстрації доменних імен і безлічі посередників, розподілених асиметричним способом (операторів системи і інших). Всі вони забезпечують кінцевим користувачам можливість доступу до мережевих протоколів і веб-серверів (Zagaris, 1993). Віртуальний простір став самостійним місцем існування людського інтелекту і, як будь-яка об'єктивна реальність, породив безліч проблем, в тому числі і правових [1, 1299].

З точки зору філософії, парні категорії «хаос» і «порядок» взаємопов'язані, співвідносяться як діалектичні протилежності, постійно переходять одна в іншу. Проте у впорядкованих явищ є причина, що їх породжує, визначає повторюваність, послідовність і прогнозованість розвитку. У кримінології причини хаосу, спонтанних вчинків, випадкових подій, збігу обставин ще й досі залишаються невстановленими. Хаотичні соціальні процеси, випадкові взаємодії людей, спонтанні рішення і вчинки майже неможливо спрогнозувати [2, 180].

Згідно ст. 31 Конституції України, кожному громадянину гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Останнім часом все частіше держава намагається врегулювати такий віртуальний простір. Так проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю та використання електронних доказів Номер 4004 від 01.09.2020 містить ряд новел [3].

Як зазначено в проекті закону з метою боротьби з кіберзлочинністю автори пропонують вивести на новий рівень державно-приватне взаємодія правоохоронців і інтернет-провайдерів при проведенні оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій та тимчасового доступу до інформації, речей і документів. Але така «взаємодія» світової практиці не нова – широко розповсюджена у країнах з порушеннями засад правових принципів, з низьким рівнем демократії, тощо (до прикладу: «Пакет Яровой» у РФ або закон про кібербезпеку, так звану «Багаторівневу схему

кібербезпеки» Китайської народної республіки (Cybersecurity Multi-Level Protection Scheme, MLPS 2.0) передбачають схожі норми контролю за активністю людини у кіберпросторі, аналіз і зберігання відповідної інформації).

Текст законопроекту №4004 містить вимогу, згідно з яким провайдери телекомунікацій зобов'язані за власний рахунок встановлювати в своїх мережах технічні засоби, необхідні для проведення негласних слідчих (розшукових) дій та доступу до інформації про зв'язок, абонента, отриманні та маршруті передачі інтернет-послуг, їх тривалості і змісті. Крім того, законопроект зобов'язує операторів сприяти проведенню оперативно-розшукових заходів і забороняє їм розголошувати інформацію про проведення таких заходів.

Відповідно до визначення, даного у національному законодавстві України Інтернет – це «всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами» (стаття 1 Закону України «Про телекомунікації»). Законодавець не дарма у визначенні окреслює ознаку «загальнодоступності», оператор, провайдер телекомунікацій не впливає і не має права впливати на зміст та характер будь-яких даних, що передаються в його телекомунікаційних мережах, не аналізує та не зобов'язаний аналізувати зміст інформації, яка транспортується телекомунікаційними мережами, а, отже, не відповідає за зміст такої інформації та не може нести відповідальності, якщо така інформація транспортується з використанням його телекомунікаційних мереж. Оператор, провайдер телекомунікацій не зобов'язаний здійснювати а ні контроль, а ні моніторинг даних, які передаються телекомунікаційними мережами, з використанням яких надаються телекомунікаційні послуги і не може

обмежувати доступ абонентів до такої інформації на власний розсуд, тобто без рішення суду. Крім цього, оператор, провайдер телекомунікацій, навіть з технічної сторони, не може обмежити доступ до певної інформації чи вебсайту/ресурсу/сервісу. Зазначені обмеження, навіть за наявності технічної можливості, можливо виконати лише власником вебресурсу або реєстратором домену, за яким здійснюється доступ до вебсайту або постачальником послуг хостингу.

В мережі Інтернет користувачі можуть залишатися анонімними, здійснювати свою інформаційну діяльність з будь-якої точки (пункту) світу, надсилаючи та приймаючи будь-яку інформацію. Джерело походження повідомлення може бути прихованим або закодованим [4]. Споживач мережі може мати псевдонім або електронну ідентифікацію особистості, відмінну від його реальної ідентифікації.

Проводячи аналогію з репресивними санкціями які застосовує держава до винної у вчиненні злочину людини, в той же час держава бере на себе зобов'язання створення за допомогою засобів зовнішнього впливу необхідних умов для формування у такої людини основних компетенцій соціально адаптованої людини у сферах самостійної пізнавальної, цивільно-громадської, соціально-трудової, культурно-дозвільної діяльності та побутовій сфері. Для цього потрібно вирішити такі завдання: вивчити її потреби, визначити відсутні компетенції, обрати необхідні засоби зовнішнього впливу для створення умов їх набуття та зменшення негативних наслідків позбавлення волі [5, 139].

Подібні новації привертають увагу міжнародної спільноти. Пакети кібер-та антитерористичних законів формуються за відповідними рейтингами. Зокрема створено так званий «топ-10 найбільш строгих ініціатив держав щодо захисту і зберігання даних, що представляють загрозу подальшому

інноваційному розвитку. Про це йдеться в щорічній доповіді американського Фонду інформаційних технологій і інновацій (Information Technology & Innovation Foundation, ITIF).

Окремо необхідно звернути увагу щодо витрат на закупівлю обладнання для «стеження», то законопроект не передбачено можливість відповідного фінансування таких витрат з державних фондів, відповідно цей тягар опосередковано буде покладено на кінцевих споживачів цих послуг.

Рада ООН з прав людини прийняла у 2016 року резолюцію, в якій засуджує країни, що обмежують доступ в інтернет для своїх громадян. Резолюція спирається на попередню заяву ради про те, що "ті ж права, якими люди володіють в офлайн, повинні дотримуватися і в онлайн". Зокрема, це стосується свободи вираження думок і доступу до інформації. Більшість членів Ради проголосували за прийняття резолюції. Проти були представники "авторитарних режимів / a minority of authoritarian regimes / в тому числі Росії, Китаю і Саудівської Аравії, а також демократій, таких як Південна Африка та Індія". Ці країни закликали ООН виключити положенні резолюції про "беззастережне засудження заходів, навмисного обмеження доступу до поширення інформації в інтернеті".

Резолюція не має юридичної сили по відношенню до будь-яких держав, проте вона дозволить правозахисникам по всьому світу спиратися на це рішення в своїй діяльності.

Нехтування конфіденційністю та безпекою даних своїх громадян за для химерних цілей боротьби з кіберзлочинністю є просто формалізацією того, що вже давно стало нормою всередині деяких напівсвободних державних утворень. З аналогії у сфері захисту інтелектуальної власності статтею 248 Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми

державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про Асоціацію), визначено, що держава не повинна покладати на інтернет-посередників ні загального зобов'язання здійснювати моніторинг інформації, яку вони передають або зберігають, ні загального зобов'язання активно шукати факти або обставини, які вказують на незаконну діяльність.

Список використаних джерел:

1. Combating Illegal Drugs Trafficking Using the Internet by Means of the Profiling Method /MO Ovcharenko, OV Tavolzhanskyi, TM Radchenko... - Journal of Advanced Research in Law and Economics, 2020

2. Головкін Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології // Проблеми законності. – 2020. – Вип. 149. – С. 168-184.

3. Robotization of manufacturing process: economic and social problems and legal ways of their solution / О. Е. Kostyuchenko, Т. V. Kolesnik, Z. V. Bilous, О. V. Tavolzhanskyi // Financial and credit activity: problems of theory and practice. – 2019. – Vol. 3, is. 30. – P. 454–462.

4. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю та використання електронних доказів
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69771

5. Яковець І., Автухов К., Таволжанський О. Виправлення засуджених через застосування кримінальних покарань: реалії та перспективи. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 126–162.

Тренак В. М.,

кандидат юридичних наук

ОЦІНКА СТАНУ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

У кримінологічних дослідженнях проблем корупції важливим є з'ясування ставлення певних соціальних груп до корупції та протидії їй. Найчастіше, таке ставлення з'ясовується за допомогою методу опитування (анкетування) представників громадянського суспільства і співробітників органів правопорядку. Це дозволяє отримати додаткову інформацію як для

розуміння загальної ситуації щодо корупції в країні, так і для вироблення нових заходів протидії їй або відповідного коригування такої протидії.

У рамках дослідження теоретичних і прикладних проблем запобігання та протидії корупції в Україні у червні 2020 року було проведено анкетування громадян та співробітників органів правопорядку – за спеціально розробленими анкетами. Всього було опитано 460 співробітників антикорупційних органів та інших органів правопорядку (НАБУ, САП, ДБР, прокуратури, Національної поліції, СБУ, ДФС) та 391 громадян. Узагальнені думки респондентів з багатьох поставлених перед ними питань дають можливість визначити певні суспільні та професійні оцінки щодо ситуації з корупцією, яка склалася в Україні.

Насамперед, привертає увагу той факт, що лише 11% опитаних *громадян* вважають за можливе повністю викоринити корупцію в Україні. Натомість майже половина респондентів (49%) дотримуються думки, що корупцію можна лише мінімізувати до соціально допустимого рівня. Таку позицію слід визнати абсолютно обґрунтованою, оскільки вона базується на тій реалістичній меті, яку можна досягти у протидії корупції. Важливим у науковому та прикладному аспектах є визначення критеріїв соціально допустимого рівня корупції.

При цьому лише 3% респондентів вважають, що у сучасних умовах корупцію можна сприймати як нормальну соціальну практику, яка тимчасово відіграє позитивну роль (виконує окремі позитивні функції). Протилежної думки дотримується 65% опитаних. У той же час близько третини (31%) респондентів допускають, що корупція виконує чи може виконувати позитивні суспільні функції. Видається, що така велика питома вага тих, хто дотримується зазначеної думки, пов'язана з одного боку з своєрідним розумінням корупції як соціального явища та її функціонального механізму, з

іншого – з доволі толерантним ставленням громадян до корупції загалом та окремих її проявів.

Це підтверджується, зокрема, тим, що 61% респондентів ствердно відповіли на питання про те, чи доводилося їм та/або їхнім близьким надавати неправомірну вигоду («хабар»). При цьому у переважній більшості (46%) це робилося для пришвидшення прийняття законного (за твердженням респондентів) рішення уповноваженим суб'єктом публічної влади (для того, щоб «обійти» бюрократичні перепони). В інших випадках надання неправомірної вигоди переслідувало мету: добитися незаконного, але справедливого для себе рішення (6%); забезпечити вигідне для особи, хоча по суті незаконне і несправедливе рішення (6%); запобігти прийняттю незаконного рішення (3%). Цікаво, що майже у половині випадків (47%) надання неправомірної вигоди не було пов'язано з вимаганням «хабара». Власне, це слугує ще одним додатковим аргументом на користь того, що профілактичний вплив на «хабародавців» у протидії корупції є не менш важливим, ніж вжиття заходів юридичної відповідальності до «одержувачів хабарів».

Кримінологічний інтерес представляють результати опитування щодо факторів, які зумовили корупцію в Україні. Головним серед них респонденти визнали специфічну психологічну атмосферу пізньої радянської системи, що ґрунтувалася на принципі «ти – мені, я – тобі» (56%). Історично успадкованим правовим нігілізмом, за якого громадяни дотримуються правових норм не тому, що вважають їх легітимними, а тому, що бояться покарання, пояснили вітчизняну корупцію 31% опитаних. Ще 33% респондентів сукупним фактором корупції вважають істотний вплив на ключові економічні процеси в пострадянський період так званих «кримінальних елементів» (наразі цей вплив здійснюють олігархічні

структури). Приблизно кожен п'ятий з опитаних (17%) пов'язує тотальне корумпування суспільних відносин на теренах нашої держави з тривалим перебуванням українських земель під іноземною окупацією, внаслідок чого українці, зазначаючи постійної дискримінації, змушені були вдаватися до нелегальних способів (у т.ч. підкупу) вирішення повсякденних питань.

Водночас, визначаючи таким чином найбільш істотні фактори корупції в нашій країні, громадяни свою участь у протидії корупції пов'язують не з профілактичною діяльністю у суспільному середовищі, а з впливом на владу, передусім антикорупційні органи. Так, 70% опитаних найбільш ефективною формою участі громадськості у протидії корупції вважають громадський контроль за антикорупційними органами. До інших найбільш ефективних форм такої участі вони відносять участь громадськості у процедурі відбору кандидатів на ключові державні посади та процедуру їх призначення (48%) та проведення громадської експертизи проектів нормативно-правових актів (32%).

При цьому громадяни дають загалом низьку оцінку новоствореним антикорупційним органам, на які суспільство поклало великі сподівання. Приблизно однакова кількість респондентів (41-43%) оцінила роботу НАБУ, САП, ДБР і НАЗК як незадовільну (задовільною її вважають лише 5-7%). Дещо краще оцінено роботу Вищого антикорупційного суду, який почав працювати лише у другій половині 2019 р. – незадовільною його роботу визнали 27% опитаних, а задовільною – 10%.

У цьому зв'язку цікавим є ставлення до ситуації щодо протидії з корупцією в Україні *співробітників органів правопорядку*, у т.ч. спеціалізованих антикорупційних органів.

Передусім треба зазначити, що абсолютна більшість опитаних правоохоронців (87%) вказали на те, що офіційна (державна) статистика

корупційних правопорушень не відображає реальний стан корупції в Україні. Виходячи з високого рівня латентності багатьох видів корупційних правопорушень, така оцінка є цілком очікуваною. Водночас вона спонукає до перегляду антикорупційної стратегії в частині як розширенні заходів запобіжної антикорупційної діяльності, так і у посиленні такої складової протидії корупції як оперативно-розшукова діяльність, спрямованої на виявлення та документування найбільш небезпечних корупційних діянь (корупційних схем). На жаль, в останні роки спостерігається занепад оперативно-розшукової протидії корупції, відведення їй другорядної (автономної) ролі в антикорупційному процесі. До речі, 73% опитаних правоохоронців визнали, що після прийняття нового КПК України ефективність оперативно-розшукової діяльності знизилась (протилежної думки дотримується лише 6% опитаних). Абсолютна більшість правоохоронців (77%) вважає, що з метою підвищення ефективності протидії корупції потрібно дозволити проводити оперативно-розшукову діяльність під час досудового розслідування кримінальних проваджень.

Співробітники органів правопорядку бачать також проблему у законодавчому визначенні понять (ознак) корупційних правопорушень. Особливо це стосується визначення поняття корупційних злочинів. Лише 14% опитаних вважають, що застосований у ст. 45 КК України підхід до визначення корупційних злочинів повністю відповідає потребам практики. Натомість більшість опитаних (60%) бачать потребу в удосконаленні законодавчого переліку корупційних злочинів або/та у законодавчому визначенні поняття корупційного злочину. Цікавим є те, що кількість правоохоронців, які виступають за законодавче розширення переліку корупційних злочинів майже утричі (27%) більша від тих, хто вважає за потрібне такий законодавчий перелік звужити (10%).

Розділились думки правоохоронців і стосовно запровадження інституту викривачів: 40% респондентів вважають, що запровадження такого інституту посилить боротьбу з корупцією, тоді як 42% дотримуються протилежної думки. Кожний десятий правоохоронець (11%) думає, що діяльність викривачів взагалі утруднить протидію корупції.

Враховуючи особливості діяльності органів правопорядку, спрямованої на боротьбу з корупцією, цікавим було з'ясувати думку правоохоронців щодо найбільш перспективних напрямків протидії корупції. Примітним є те, що ті напрямки, які, власне, у їхній діяльності є пріоритетними, правоохоронці визнали найменш перспективними. Йдеться про виявлення корупційних діянь та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. Більш перспективним вони вважають усунення об'єктивних та суб'єктивних причин корупції, а також усунення умов (ускладнення можливостей) для вчинення корупційних правопорушень (зокрема, забезпечення антикорупційної якості законодавства, контроль за законністю доходів, перевірка електронних декларацій тощо).

Сучасний стан політичної корупції в Україні правоохоронці пов'язують з двома основними чинниками: поєднанням (змішуванням) державних інтересів та інтересів окремих осіб чи олігархічних груп (60%) та відсутністю політичної волі для боротьби з корупцією (53%). Вплив інших чинників на політичну корупцію вони вважають на кілька порядків меншим.

Натомість основним чинником, який визначає сучасний стан корупції у правоохоронних органах, правоохоронці назвали низький рівень їхньої заробітної плати та матеріального забезпечення (73%). Іншими чинниками є: неналежний рівень правосвідомості працівників правоохоронних органів (28%), невміння проявити принциповість, відмовити іншим особам у неправомірних проханнях (22%), впевненість у власній безкарності (22%).

Цілком резонно (враховуючи нинішній рівень суддівської винагороди) правоохоронці не вважають істотним чинником корупції у судовій сфері офіційні доходи суддів (лише 6% опитаних вказали на такий чинник). Корупцію у судах вони пов'язують в основному з неналежним рівнем правосвідомості суддів (31%), залежністю суддів від окремих політичних сил, державних чи громадських діячів тощо (48%), низькою якістю законодавства, яке допускає його різнотлумачення (54%).

Результати проведеного опитування дозволяють, з одного боку, більш чітко окреслити проблемні питання дослідження корупції, з іншого – більш предметно визначати практичну антикорупційну діяльність.

Туляков В. О.,
*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрНУ, суддя ad hoc ЄСПЛ,
проректор Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ЕКОНОМІКА КОНТРАБАНДНИХ ДЕВІАЦІЙ У ТРАНЗИТИВНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Цілі сталого розвитку ООН стали слоганом та мотивом сучасного світосприяття як у економічній діяльності держав, так і у кримінальній політиці [Tulyakov V. A. Criminal law and development *Международное право развития: современные тенденции и перспективы*: материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Одесса, 17 июня 2015 г.); Одесса, 2015. С. 14-19.]. Проте не завжди економічний розвиток та подолання бідності мають антикриміногенне значення.

Справа у тому, що ми живемо у епоху, коли на рівні суспільства програми «Контрабанда стоп» змінюються на «Контрабанда вперед». При

чому це не залежить виключно від економічних характеристик та добробуту суспільства.

Скоріше економіка попиту та споживання, постійні нарративи пошуку вигоди та мережевих доходів породжують це в усіх країнах світу без виключення як на рівні організованої злочинності та терористів, так і на рівні держав та окремих недержавних транснаціональних акторів.

Китай, Туреччина, Таїланд, Індія, Об'єднані Арабські Емірати використовують не тільки колоніальні привілеї аутсорсінгу, але й економіку контрабандних девіацій.

За даними Організації економічного розвитку та співробітництва OECD, у 2018 році тільки у Європу було ввезено фальсифікованих товарів на 121 мільярд євро, що дорівнювало 6.8 відсотка імпорту товарів до Європейського союзу. При чому мова йде не тільки про кросівки, одяг та сумки відомих брендів. Торгівля такими фальшивими товарами, як медичне приладдя, автомобільні запчастини, іграшки, харчові та косметичні марки та електротовари несе цілий ряд ризиків для здоров'я та безпеки суспільства. Приклади включають неефективні ліки, що відпускаються за рецептом, небезпечні матеріали для пломб зубів, небезпека пожежі від погано підключених електронних товарів та нестандартні хімічні речовини в помадах та дитячих сумішах. [<http://www.oecd.org/corruption-integrity/reports/trends-in-trade-in-counterfeit-and-pirated-goods-g2g9f533-en.html>; <https://www.oecd.org/newsroom/trade-in-fake-goods-is-now-33-of-world-trade-and-rising.htm>].

Відомо, що поглиблення процесів глобалізації призводить до виникнення численних дисбалансів у розвитку світової економіки [Штань М.В. Глобальні дисбаланси у розвитку світової економіки. URL: <http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/49-60..pdf>].

Саме задля ним країни із експортно орієнтованим типом економіки все частіше застосовують засоби зловживання правом на постачання фейкових товарів для зростання та диверсифікації джерел своїх доходів.

Тобто підвищення ефективності виробництва та конкурентноспроможності держави досягається за рахунок використання економічних девіацій та можливостей постачання непатентованих товарів.

Такі ж дисбаланси економічного розвитку використовуються і у внутрішньонаціональній практиці. Пам'ятаю класичний кримінологічний нарис професора Дж.Албанезе 90-х років, коли американські «радянські мафіозі», користуючись різницею у оподаткуванні тютюнової продукції у різних штатах, возили сигарети з Вірджинії до Нью-Йорку. Економічна вигода за рахунок використання моделі зловживання правом на вільний обіг товарів в юрисдикціях США мала великий попит.

Злочинці використовують як економічні так і політичні інструменти, зловживання якими може надати привілей при отриманні прибутку.

Слід підкреслити, що практично тотожна схема використання територій, які знаходяться поза ефективним контролем держави, зловживань при митному оформленні вантажів, офшорних територій, інтернет-торгівлі, застосування дрібних поштових відправлень (диверсифікація постачання) та «аморфних» логістичних груп розповсюджується не тільки на економічну активність організованих злочинних угруповань та терористів, але й респектабельних держав.

Слабкість держави породжує силу злочинності та зловживань правом. Наприклад, окремі адміністративні райони М'янми, які не контролюються державою, використовуються для вироблення та й розповсюдження метамфетаміну в усій Західній Півкулі від Китаю до Австралії; контрабандні потоки по розповсюдженню тютюнових виробів, алкоголю, через

Трансністрію, та неконтрольовані території на Сході України стали аксіоматичним прикладом розвитку тіньових операцій на рівні злочинних угруповань; іспанські та італійські буси з посилками від заробітчани по 2 євро кг, - компенсаторною контрабандою.

Верхівкою схем міжнародного нелегального чи півлегального обігу товарів (не кажучи про мережеві постачання «Даркнет») є так звані кримінальні «кластери» (територіальні об'єднання індивідуалів чи бізнесів, які виконують специфічні легальні операції в нелегальному обігу товарів).

Наприклад, компанія із держави Східної Європи поставляє транквілізатори та седативні препарати для виробництва ліків у підприємствах у Західній Європі із дозволим режимом їхнього розповсюдження, звідки вони через аптечну мережу вивозяться мігрантами для зняття почуття тривожності у процесі бойових дій у Сирії.

Чи окремі банківські установи Латвії використовуються українськими та російськими структурами для забезпечення операцій з торгівлі зброєю через порти Одеського регіону [Tom Wallace, Farley Mesko The Odessa Network - 2013 C4ADS URL: <https://static1.squarespace.com/static/566ef8b4d8af107232d5358a/t/56af8a2dd210b86520934e62/1454344757606/The+Odessa+Network.pdf>].

Тобто держави у транзиції, користуючись перевагами економічних дисбалансів, тождно організованим злочинним угрупованням, використовують аналогічні «схеми» для поповнення своїх бюджетів. Поруч з цим така практика веде до системної криміналізації окремих фіскальних інститутів чи цілих галузей економіки.

Безумовно, існують можливості додаткового захисту економічних відносин за допомогою кримінального права. Показово, що у Європі останні рішення Taricco II (ECJ 2017), Цезар проти України (ECHR 2018)

демонструють зміщення акцентів у судових рішеннях на пріоритет цінностей колективних суб'єктів над індивідуальними правами (саме у сфері захисту соціально-політичних та фіскальних відносин).

У такому контексті існує можливість розгляду питань призначення відповідальності за випадки, коли винна особа отримує, зберігає, користується або розпоряджається будь-якими контрабандними чи фальсифікованими товарами, знаючи або вважаючи, що товари або речовини є контрабандою чи виготовленими без відповідного дозволу. У ряді випадків (обіг зброї\або наркотичних речовин) такі діяння кваліфікуються як правопорушення й зараз. Стосовно ж товарної контрабанди, відповідних правообмежень у деяких транзитивних державах Європи немає. Зрозуміло, що таке у повному обсязі може собі дозволити лише Королівство Бутан, новий Пенальний кодекс якого встановлює відповідальність за використання предметів контрабанди [Penal Code of Bhutan URL: <https://www.oecd.org/site/adboecdanti-corruptioninitiative/46814108.pdf>]. Проте це майже єдина країна у світі, у якій існує Міністерство щастя, та, на відміну від валового національного продукту, економічний добробут держави та її мешканців вимірюється у «валовому національному щасті» (Gross index of Happiness). Саме цього (щастя) й не хватає деяким іншим державам у транзиції. Проте це зовсім інший кримінологічний дискурс.

P.s. Поки ці тези було написано, деякі Телеграм канали інформували, що на митниці одного з південних міст однієї країни в транзиції було встановлено «людські» тарифи з ввезення і оформлення імпортованих товарів. Залежно від групи (речі, побутова техніка, хімія ...) і кількості товару сьогодні беруть від 20 до 70 тис. доларів з однієї вантажної машини... Щастя буде.

*Усов Д. С.,
кандидат юридичних наук,
співробітник ЦУ СБУ*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ БОРотьБИ З КОНТРАБАНДОЮ ТА ПОРУШЕННЯМ МИТНИХ ПРАВИЛ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Згідно з оновленим дослідженням “Financial Times” і аналітичного центру “Brookings”, пандемія коронавірусу стала для світу найбільшим випробуванням після Другої світової війни. Індикатори настроїв суб’єктів економіки і базові статистичні показники погіршуються. При цьому, авторами звіту зазначено, що одним з трьох основних чинників, що загрожують світовому економічному зростанню, є втрата імпульсу зростання в розвинених економіках, що надасть прямиий вплив на обсяги імпорту і транскордонні потоки товарів [1].

Тому, один із пріоритетів, якому необхідно приділити особливу увагу в умовах коронокризи, стає боротьба з контрабандою та порушенням митних правил, які самі по собі вже є безпековою загрозою для держави. Водночас, питання щодо ринку контрабандних товарів, його впливу на легальний бізнес та економіку в цілому та про те, які ж методи для ефективної боротьби з цим явищем спрацюють в Україні, неодноразово піднімалися на державному рівні, а також обговорювались та висвітлювались досвідченими науковцями, політичними і громадськими діячами, відомими правозахисниками і представниками юридичного бізнесу.

Наприклад, на виконання Указів Президента України від 09.07.2019 № 505/2019 (*“Про заходи щодо протидії контрабанді та корупції під час митного оформлення товарів”*) та № 511/2019 (*“Про деякі заходи щодо збереження лісів та раціонального використання лісових ресурсів”*), а також

постанови Кабінету Міністрів України від 20.06.2018 № 479 (*“Про реалізацію експериментального проекту щодо створення умов для унеможливлення ухилення від сплати митних платежів”*), правоохоронними органами, насамперед Службою безпеки України, було посилено роботу у сфері боротьби з контрабандною діяльністю, а також із викорінення корупційних проявів у цій сфері [2]. Практичними заходами правозастосовного характеру вдалось у певній мірі стабілізувати ситуацію, пов’язану із зростанням корупційних проявів на митному кордоні. Вжиті ж заходи дозволили, на певний час, припинити функціонування т.зв. “чорних” схем контрабанди, а протиправне ввезення товарів було переведено у площину т.зв. “сірих” схем, боротьба з якими є компетенцією митних органів.

Однак, у загальному підсумку, це не дало того економічного ефекту для бюджету, на який розраховували. Концепція же реформування митниці, представлена 30 червня поточного року під час засідання Національної ради реформ під головуванням Президента України Володимира Зеленського, також навряд чи буде впровадження у життя [3].

Тому що, ні робота т.зв. “мобільних” груп правоохоронців, ні гучні звільнення керівників митниць, ні ребрендинг самої митниці, з підвищенням зарплатного фонду митникам, автоматизацією та діджиталізацією всієї митної системи, ні усунення інституту “рішал” та митних брокерів, ні абстрактні статистичні показники втрат бюджету, а також створення мережі “відкритих митних просторів” - не стануть “зручним сервісом для бізнесу” та ефективними у боротьбі з контрабандою, якщо вони реалізуються не узгоджено та окремо одне від одного.

Навіть епідеміологічні обмеження та боротьба з пандемією вірусу “COVID-19” не можуть зупинити контрабандне ввезення товарів, на які існує попит. 27 березня 2020 року, як приклад: *“співробітники Головного*

управління по боротьбі з корупцією та оргзлочинністю Служби безпеки України блокували діяльність організованої групи, яка ввозила в нашу країну неякісні ліки та підроблені експрес-тести для діагностики COVID-19. При цьому, препарати онкологічної групи та фальшиві експрес-тести ділки доставляли в Україну з Туреччини поза митним контролем, приховуючи продукцію у контейнерах з одягом. Таке транспортування також не дозволяло дотримуватись температурного режиму, що могло призвести до тяжких наслідків для здоров'я наших громадян” [4].

А такої “проблеми”, як прикордонна територія, на сьогодні взагалі не існує для контрабандної діяльності. При чому, між окремими територіями Донецької і Луганської областей (далі - ОРДЛО) та тимчасово окупованою територією Автономної Республіки Крим (далі - ТОГУ), така територія взагалі юридично відсутня. Відсутність же чіткого визначення чинним законодавством України порядку переміщення вантажів та товарів з/до ОРДЛО та ТОГУ впливає не тільки на економічну безпеку держави, але й на національну безпеку загалом. Наприклад, після визнання 01.03.2017 Окружним адміністративним судом м. Києва та 14.06.2017 Апеляційним адміністративним судом м. Києва пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1035 “Про обмеження поставок окремих товарів (робіт, послуг) з тимчасово окупованої території на іншу територію України та/або з іншої території України на тимчасово окуповану територію”, як такого, що не відповідає Європейській Конвенції з прав людини та основоположних свобод, Конституції України та Закону України “Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб”, дозволило тлумачити вказане рішення структурним підрозділам органів митного контролю на адміністративній межі на власний розсуд. Крім того, після вступу в дію 26.09.2014 Закону України “Про створення вільної економічної

зони “Крим” та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України” на території України був введений особливий режим регулювання господарської діяльності, шляхом створення на ТОТУ вільної економічної зони “Крим” (далі - ВЕЗ “Крим”). У зв’язку з чим, поставки товарів з ВЕЗ “Крим” на іншу територію України мали здійснюватися в митних режимах імпорту/експорту. Прийняття ж 18.01.2018 Верховною Радою України Закону “Про визнання Росії агресором” фактично припинило дію вищевказаного Закону та ВЕЗ “Крим”, а отже не дає законних підстав для здійснення прикордонного та митного контролю. Як наслідок, в зоні діяльності контрольних пунктів в’їзду-виїзду мають місце факти систематичного безперешкодного переміщення мешканцями прикордонних районів з материкової частини України до ТОТУ невеликими партіями продуктів харчування, товарів широкого вжитку, тютюнових та алкогольних виробів, ринкова вартість яких значно вища аніж на материку. При цьому, в зворотному напрямку здійснюється переміщення паливно-мастильних матеріалів. В свою чергу, великий попит на вказані товари, переміщення яких здійснюється з/до ТОТУ, призводить до корупційних та інших протиправних проявів з боку посадовців митниці [5, с. 133-134].

Таким чином, можна констатувати, що саме державна політика у цій сфері дає можливість інспірації великого бізнесу, пов’язаного із контрабандою діяльністю. Тому що за останні роки населення країни привчили приймати рішення про покупку товарів в умовах т.зв. “обмеженого бюджету”, де середнє податкове навантаження (імпортний ПДВ, мито та акциз) на легальний імпорт в Україні становлять близько 30%. Водночас, витрати на організацію контрабандного ввезення коливаються в межах 7-10%. Отже, ми штучно збільшуємо схильність населення до споживання імпорту й відтік валюти з країни. Також важливо розуміти, що агресивно-

антикорупційний підхід, який спостерігається сьогодні в боротьбі з контрабандою, неспроможний показати реальний результат без попереднього створення умов, за яких митниця зможе функціонувати без корупції [6].

Для вирішення зазначених питань, вважається за потрібне, запропонувати представникам українського народу та урядовцям, перш за все, нормативно врегулювати окреслені вище проблеми, а також здійснити наступні кроки.

1. Налагодити швидкий обмін інформацією щодо митного оформлення товарів з країнами Європи та Китаю (один з основних експортерів товарів широкого вжитку до України, який не відповідає на запити митних та правоохоронних органів щодо відправлених товарів) з метою отримання даних та вжиття заходів реагування, шляхом укладання міжурядових угод “Про митне співробітництво” з уповноваженими органами країн відправлення (отримання) товарів, а також організацією систематичних “взаємозвірок”. При цьому, обмін інформацією повинен містити дані щодо ваги товарних партій, їх класифікації, фактурної/митної вартості.

2. Внести зміни до Закону України “Про Митний тариф України” щодо уніфікації товарів (за категоріями) та спрощеного нетарифного регулювання (визнання відповідних сертифікатів на товари країни їх походження).

3. Визначити у Митному кодексі України чіткі інструкції для співробітників митних органів під час контролю митної вартості (у т.ч. з обов’язковим витребуванням експортної декларації) та її коригування до індикативних показників з метою недопущення митного оформлення за заниженою вартістю (визначення митної вартості на підставі даних контракту, за “першим методом”, не повинне позбавляти інспектора права вимагати внесення реальних даних стосовно товару до митної декларації).

4. Реформа спрощеної системи (якщо така, звичайно, мається на увазі, а не формується фальш-мішень) повинна бути комплексним пакетом, передбачати перемовини, тобто систему двосторонніх поступок і зустрічних кроків уряду і “спрощенців”. Сьогодні ФОП мають право реалізовувати продукцію без документів, що пояснюють її походження. Тим самим вони заганяні в рамки, які просто змушують їх приховувати обороти. І проблема порушеного зараз питання про фіскалізацію пов'язана насправді не з бажанням ФОП залишатися в тіні й ухилятися від податків, а з недовірою до “авансових” поступок.

5. Нарешті реалізувати положення “Концепції створення та впровадження автоматизованої системи контролю за обігом підакцизних товарів (алкогольних напоїв та тютюнових виробів) “Електронна акцизна марка”, затвердженої розпорядженням КМУ 06.07.2016 за № 497-р (встановлений термін впровадження - до 01.12.2018, виконавець - ДФС).

6. Внести зміни до Закону України “Про ліцензування видів господарської діяльності” щодо включення до переліку видів діяльності експорт зернових рослинних культур та передбачити у ліцензійних умовах прив'язку фактурної вартості до біржової ціни.

7. Встановити кримінальну відповідальність за контрабандне переміщення певної категорії товарів, шляхом внесення змін до ст. 201 “Контрабанда” КК України, а саме доповнити перелік предметів контрабанди категорією “небезпечні речовини”, “підакцизні товари” та “бурштин”. Крім того, замінити поняття “отруйних, сильнодіючих, вибухових” речовин на “небезпечних речовин, отруйних і сильнодіючих лікарських засобів”, що дозволить на виконання розпорядження КМУ від 17.09.2014 № 847-р, відобразити фактичну дію зазначених речовин на живі організми, дасть можливість розглядати їх у відповідності до Закону України

“Про об’єкти підвищеної небезпеки”, а також спростить проведення експертизи і лабораторних досліджень.

8. Встановити кримінальну відповідальність за контрабанду товарів, вартістю вище 200 тис. доларів США, а також максимальну вартість експрес-відправлень без оподаткування для фізичних та юридичних осіб на рівні 50 Євро.

По-друге, для реалізації ініціатив Президента України, Уряду та Національної ради реформ, пропонується створити Міжвідомчий колегіальний центр / Ситуативний центр (на базі РНБО), який буде отримувати інформацію в режимах “on-line” та “non-stop” та відповідатиме за її своєчасний обмін між усіма суб’єктами боротьби з контрабандою та порушенням питних правил, а також здійснюватиме комплекс практичних заходів, із подальшим контролем їх виконання.

Структурно, передбачити у цьому Центрі такі міжвідомчі робочі групи, які будуть задіяні у таких гострих та болючих для контрабандної діяльності операціях, як щодо: незаконного ввезення на територію України товарно-матеріальних цінностей за заниженою митною вартістю; незаконного виготовлення, зберігання та транспортування товарів підакцизної групи на території України; протидії контрабандному переміщенню на митну територію України з прихованням від митного контролю паливо-мастильних матеріалів у акваторії Чорного моря та внутрішніх водних шляхах України; незаконного переміщення лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев (у т.ч. необхідно забезпечити контроль за видачею документів, які є підставою для переміщення товарів через митний кордон (контракт, коносамент, ліцензія, квота, товаросупровідні документи, дозвіл відповідних державних органів тощо).

Окремо, виділити робочу групу, яка буде займатися попередженням контрабанди, що здійснюється поза межами митних постів (із задіянням технічних можливостей, БПЛА, та т.зв. “мобільних” груп правоохоронців тощо).

На всіх митних постах встановити та на постійній основі використовувати технічні заходи контролю (рентген, ваги). З метою недопущення випадків незаконного перевантаження товарів під час слідування транспортних засобів від пунктів пропуску в Україні до внутрішньої митниці, а також незаконного ввезення товарів із застосуванням протиправної схеми “перерваного транзиту”, реалізувати можливість для суб’єкта здійснювати митне оформлення вантажів безпосередньо на митному кордоні (на прикордонних митницях). У разі відмови (рішення суб’єкта здійснювати митне оформлення на внутрішніх митницях) передбачити обов’язкове забезпечення транспортних засобів електронними засобами контролю (GPS-замками тощо). В системі ДФС реалізувати програмно-інформаційний комплекс щодо автоматичного спрацювання алгоритмів визначення реальної митної вартості (на підставі аналогічних/ідентичних оформлень, біржових котирувань, даних країни відправлення/імпорту, ринкової вартості на території України, в тому числі товарів, які можна ідентифікувати за моделями та серійними номерами, даних спеціалізованих видань тощо) стосовно митної вартості товару. Також, для зменшення корупційних проявів з боку співробітників Державної митної служби, впровадити програму оснащення особового складу ДМС України нагрудними камерами, а адміністративні приміщення митниць та їх підрозділів (зон митного контролю) камерами цілодобового відеоспостереження.

Список використаних джерел:

1. “Global economy enters “synchronized slowdown”. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.ft.com/content/d9bba980-5794-11e9-a3db-1fe89bedc16e>.

2. “Служба безпеки України оприлюднила публічний звіт за 2019 рік”. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://ssu.gov.ua/novyny/7349>.

3. “На засіданні Національної ради реформ обговорили концепцію реформування митниці”. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/na-zasidanni-nacionalnoyi-radi-reform-obgovorili-konserciyu-61961>.

4. “Підроблені експрес-тести для діагностики коронавірусу контрабандо ввезенні в Україну вилучила у Києві СБУ”. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://ssu.gov.ua/novyny/7364>.

5. Усов Д.С. “Проблемні питання, пов’язані з деокупацією тимчасово окупованої території України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь. Правовий аспект” // Невідкладні заходи з протидії російській агресії з Криму: політичні, юридичні, економічні, управлінські та соціальні аспекти: матеріали науково-практичної конференції (4 вересня 2018 р., м. Київ). / Представництво Президента України в АРК. - Київ-Одеса : Фенікс, 2018. - С. 127-134.

6. Кукуруза Г.В. “Митні війни: як контрабанда впливає на легальний бізнес”. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://mind.ua/openmind/20202129-mitni-vijni-yak-kontrabanda-vplivae-na-legalnij-biznes>

Філіппов С. О.,

*заступник начальника факультету
правоохоронної діяльності*

*Національної академії Державної
прикордонної служби України,*

*доктор юридичних наук, кандидат
психологічних наук, доцент, полковник*

ПОСТПАНДЕМІЧНИЙ СВІТ І ПРИКОРДОННА БЕЗПЕКА: НОВА РЕАЛЬНІСТЬ

Пандемічна криза COVID-19 - це глобальна загроза, яка, не маючи аналогів у сучасній історії, здійснила величезний вплив на соціальні,

економічні та політичні процеси у світі. Очевидно, що її вплив на ці процеси залишатиметься значним і у постпандемічному світі. Глобалізаційні перетворення призупинилися, а за деякими напрямками кардинально змінили вектор. Переосмислюються плюси і мінуси глобалізації, виявляються все нові уразливості світового порядку, який формувався останні десятиріччя, разом із цим зростає національний протекціонізм, різко у всьому світі зросла бар'єрність державних кордонів. Які тенденції постпандемічного світу можна прогнозувати у контексті забезпечення прикордонної безпеки?

1. Зміна географії транскордонного економічного кластероутворення

Глобалізація об'єктивно сприяла взаємному потоку людей, товарів, капіталів, ідей, тобто розвитку транскордонної сфери. Не є секретом, що дана сфера є також і середовищем паразитування злочинності. Формування «тіньових» економічних відносин зазвичай має тісний взаємообумовлюючий зв'язок зі злочинністю. Відмінності їх від легальних економічних відносин полягають у тому, чиї інтереси задовольняються. «Тіньова» економічна діяльність спрямована на отримання прибутку для приватних потреб, часто супроводжується умовним «податком» у вигляді корупційних відрахувань та не спрямована на задоволення публічного блага. Отже, активізація транскордонних потоків – це прямий наслідок глобалізації.

Пандемія COVID-19 катастрофічно вплинула на ті підприємства по всьому світу, які дотепер отримували вигоду з транскордонної співпраці. Спалах захворювання зупинив основні виробничі цикли, що відобразилося на тих, хто від них залежав. Стосується це і «тіньової» економіки. Зміна обставин змусила виробника переорієнтувати свої ланцюжки поставок, пріоритет в яких у постпандемічному світі буде у ланок, найближчих географічно, на відміну від глобально розосереджених виробничих баз в недалекому минулому. Наприклад, деглобалізація постпандемічного світу

може вплинути на загальне зменшення китайської частки серед контрафактних товарів. Транскордонне економічне кластероутворення з високим ступенем вірогідності буди поєднувати регіони зі схожими профілями вірусного ризику. Це означає зміну географії тіньового транскордонного економічного кластероутворення з тенденцією на відповідну локалізацію його меж.

2. Збереження більшого рівня бар'єрності кордонів у порівнянні с допандемічним періодом

Не можна стверджувати, що глобалізаційні процеси нівелювали роль державних кордонів, хоча об'єктивно будь-які бар'єри для вільного транскордонного пересування людей, товарів, послуг суперечать природі глобалізації. Справа полягає у забезпеченні розумного балансу між належним рівнем бар'єрності та контактності кордону - для забезпечення прикордонної безпеки з одного боку і стимулювання економічної активності – з іншого. Пандемія змінила цей баланс. Наприклад, станом на 4 червня 2020 року 40 відсотків з 3 498 оцінених Міжнародною організацією з міграції пунктів пропуску по всьому світу були закриті для візду - виїзду, і тільки 13 відсотків здійснювали пропуск без обмежень. У постпандемічному світі кордони будуть більш бар'єрними для пересування людей і економічного взаємообміну. З іншого боку, будуть виключення. Наприклад, кордони будуть набагато більш контактними (гнучкими і прозорими) для стимулювання наукового співробітництва, досліджень (та в деякій мірі - виробництва) в медичній сфері. А в такому випадку можна прогнозувати високий рівень зацікавленості саме цією сферою з боку транскордонної організованої злочинності.

3. Глобальне зменшення транскордонної мобільності у порівнянні з допандемічним періодом

Рівень безробіття під час пандемії різко виріс, що знизило попит на робочу силу мігрантів. На найближчу перспективу дана тенденція збережеться. За загальними спостереженнями під час рецесії посилюються антимігрантські настрої. Пандемія загострює ксенофобію і націоналізм. Люди будуть більш обережно приймати рішення про міграцію. З іншого боку, причиною непрогнозованої міграції можуть бути обставини різкого погіршення життя у період пандемії, що зменшує прогнозованість вектору міграційних потоків.

Є підстави прогнозувати руйнацію усталених схем міграції іноземних студентів, які заповнюють прогалини в некваліфікованій робочій силі і - після закінчення навчання - забезпечують кадровий резерв для висококваліфікованих робочих місць.

Вірогідно, що у постпандемічний період в розвинених державах більш поширеними будуть програми залучення висококваліфікованих мігрантів. А в авторитарних державах, крім імміграційного контролю може бути збережений еміграційний.

4. Збільшення серед транскордонних правопорушень частки тих, що вчиняються в ІТ- сфері

Актуальні і до пандемії тенденції електронної комерції та віддаленої роботи прискоряться, що, серед іншого, дає підстави прогнозувати збільшення кримінальної активності в ІТ- сфері, у тому числі при вчиненні транскордонних правопорушень. Тут слід враховувати декілька чинників, що впливають на сфери активності організованої злочинності під час пандемії COVID-19:

діяльність в Інтернеті: все більше людей проводять більше часу в Інтернеті протягом дня для роботи та відпочинку під час пандемії, це розширило сферу різних типів кібератак та схем шахрайства,

попит і дефіцит певних товарів, особливо товарів медичного призначення та обладнання зумовлює підвищення активності у сфері виробництва, переміщення та збуту фальсифікованих та неякісних товарів та шахрайства,

способи оплати: з переходом економічної діяльності на онлайн-платформи частота і кількість безготівкових операцій збільшуються експоненційно.

Наприклад, в світі з березня 2020 року з'явилися десятки (якщо не сотні) тисяч нових веб-сайтів, на яких продаються такі, що не відповідають стандартам або підроблені медичні товари, призначені для профілактики або лікування COVID. Також є ознаки інтенсифікації он-лайн продажу контрафактних та контрабандних товарів всіх товарних груп, попит на які з'явився у зв'язку з дефіцитом на легально ввезені товари.

Також, фактично, масове впровадження технологій, які дозволяють надавати корисні послуги та покликані забезпечити ефективність повсякденного управління і зручність у повсякденному житті також потенційно супроводжується криміногенними ризиками. Проблема полягає у можливостях неправомірного застосування інформаційних даних суб'єктами доступу до технологій, пов'язаних з «розумним містом», «Інтернетом речей» (IoT) тощо.

Висновок. У контексті забезпечення прикордонної безпеки у постпандемічний період слід враховувати, що організована злочинність неодноразово демонструвала здатність отримувати довгострокові вигоди від криз. Очевидно, це стосується і кризи COVID-19. Наприклад, економічні труднощі роблять більш привабливими пропозиції дешевших фальсифікованих товарів або вербування жителів прикордоння для злочинної діяльності. Злочинність не є ізольованою від економіки, навпаки

це реверсна частина економіки, яка залежить від стану і динаміки розвитку економічних, у тому числі - транскордонних відносин.

Список використаних джерел:

1. Migration data relevant for the COVID-19 pandemic. 28 August 2020. URL: <https://migrationdataportal.org/themes/migration-data-relevant-covid-19-pandemic>
2. How smugglers are shifting staggering amounts of contraband despite the pandemic. July 16, 2020 URL: <https://theconversation.com/how-smugglers-are-shifting-staggering-amounts-of-contraband-despite-the-pandemic-142776>
3. Філіппов С. О. Транскордонність: кримінологічний вимір. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. № 34. С. 52–62.
4. Jaybhay R. How Borders Will Behave in the Post-Pandemic World? URL: <https://thegeopolitics.com/how-borders-will-behave-in-the-post-pandemic-world/>
5. Gamlen A. Migration and Mobility after the 2020 Pandemic: The End of an Age? *Centre on Migration, Policy and Society Working Paper*. No. 146. University of Oxford, 2020. URL: https://www.compas.ox.ac.uk/wp-content/uploads/WP-2020-146-Gamlen_Migration_Mobility_after_Pandemic.pdf
6. Beyond the pandemic - what will the criminal landscape look like after COVID-19? EUROPOL. 30 April 2020. URL: <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/beyond-pandemic-what-will-criminal-landscape-look-after-covid-19>

Харитонов С. О.,

доктор юридичних наук,

професор кафедри кримінального права № 2

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ТЯЖКІ НАСЛІДКИ ЯК ОЦІНОЧНЕ ПОНЯТТЯ ТА ЇХ ВИЗНАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМАХ

Суспільно-небезпечні наслідки притаманні кожному кримінальному правопорушенню та виступають його закономірним результатом. Вони знаходять свій вираз в двох формах: у реальній шкоді та потенційній шкоді (створення загрози заподіяння шкоди) в так званих деліктах створення безпеки. Шкода (шкідливість) становить сутність і зміст суспільної

небезпечності як ознаки діяння, що визнається кримінальним правопорушенням, органічно притаманна йому й відображає соціальну сутність правопорушення, а тому виступає його іманентною властивістю.[1, с. 16] Таким чином суспільно-небезпечні наслідки мають дві криміноутворюючі ознаки – шкідливий вплив на об’єкт кримінально-правової охорони, і вони є результатом дії (бездіяльності) особи.

В науці кримінального права існує декілька класифікацій суспільно-небезпечних наслідків, так Н.Ф. Кузнєцова запропонувала три способи групування наслідків: 1) за родовим об’єктом - двадцять груп, які характеризують шкоду (фізична, майнова, економічна тощо); 2) за змістом (характером) - п’ять груп (фізична, майнова, соціальна, організаційна, комплексна шкода, в різних співвідношеннях чотирьох попередніх видів шкоди); 3) узагальнена класифікація – матеріальна та нематеріальна шкода. [2, с. 175-176]

Тяжкі наслідки в контексті Розділу XIX КК України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» слід розглядати як складну (комплексну) шкоду, яка знаходить свій вираз в фізичних, майнових та організаційних збитках. Безумовно, ці наслідки характеризуються як матеріальною так і нематеріальною шкодою. Законодавець використовує наведене поняття в сімнадцяти складах військових кримінальних правопорушень, при цьому в цих складах у семі випадках тяжкі наслідки є обов’язковою ознакою об’єктивної сторони кримінального правопорушення, а в десяти випадках – кваліфікуючою або особливо кваліфікуючою ознакою.

Аналіз кримінально-правових норм Розділу XIX КК України дозволяє виокремити декілька законодавчих прийомів використання поняття тяжкі наслідки. В першому випадку тяжкі наслідки є єдиним оціночним поняттям

об'єктивної сторони складу військового кримінального правопорушення, наприклад, ч. 2 ст. 402 КК «Непокора» - те саме діяння, якщо воно вчинене групою осіб або спричинило тяжкі наслідки. До другого, менш розповсюдженого техніко-юридичного прийому закріплення в тексті закону тяжких наслідків слід віднести таку конструкцію диспозиції кримінально-правової норми, в якій поряд з оціночним поняттям використовується формально-визначене поняття, що може розглядатися в якості критерію при визначенні оціночного поняття, [3, с. 263] наприклад, ч. 2 ст. 411 КК «Умисне знищення або пошкодження військового майна» передбачає відповідальність за «ті самі дії (передбачені в ч. 1 ст. 411 КК), вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, або якщо вони спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки». З точки зору Н.Ф. Кузнєцової використання поняття «інші тяжкі наслідки» вказує на те, що вказана норма побудована, як умовно-оціночна, а термін «інші тяжкі наслідки» означає їх альтернативність переліченим (у вказаному формально-визначеному понятті) наслідкам, однорідність характеру з ними й подібну величину. [2, с. 185] Вбачається, що таким тлумаченням законодавця не виправдано буде звужуватися зміст альтернативного наслідку межами однорідності та подібності величини, що може призвести до помилок в кваліфікації. Вирішення цього питання слід розглядати під кутом не лише кількісних, а й якісних ознак кримінального правопорушення, а саме характеру та ступеню суспільної небезпечності діяння, які знаходять своє вираження, перш за все, в суспільно небезпечних наслідках. Використання в якості альтернативного поняття (ознаки) загибель людей ознаки «інші тяжкі наслідки», означає те, що шкода, спричинена об'єкту кримінально-правової охорони за своєю кількісною та якісною характеристикою рівнозначна, а в деяких випадках може бути більш значуща ніж загибель людей. В контексті

військових кримінальних правопорушень, які посягають на нормальну діяльність воєнної організації України, [4, с. 105-106] тяжким наслідками є піддрив боездатності військового підрозділу, який може суттєво вплинути на обороноздатність держави, наприклад, знищення або пошкодження засобів зв'язку, в наслідок чого унеможливлена діяльність військового підрозділу в координації з іншими структурними підрозділами воєнної організації держави. [5, с. 243-254]

Наступним питанням, яке потребує законодавчого вдосконалення є неузгодженість змістовного наповнення термінів, які використовуються в складах кримінальних правопорушень схожих (співпадаючих) за своїми об'єктивними та суб'єктивними ознаками. Мова йде про різне законодавче тлумачення понять «істотна шкода» та «тяжкі наслідки», які закріплені в примітках до ст.ст. 364 та 425 КК. Тотожні наслідки, визначені в законі одним й тим же оціночним терміном, необхідно тлумачити, в основі своїй, однаковим чином для будь-якого складу кримінального правопорушення. Зрозуміло, що при використанні оціночних понять це не представляється можливим, тому що посягання спрямовані на різні групи суспільних відносин та спричиняють їм різну за своєю характеристикою шкоду, проте, коли мова йде про кримінальні правопорушення, які багато в чому схожі між собою за об'єктивними та суб'єктивними ознаками, законодавець не повинен нехтувати принципом однакового змістовного наповнення відповідних оціночних понять, які відображені як суспільно небезпечні наслідки.

В діючим КК України, наприклад, істотна шкода та тяжкі наслідки у кримінальних правопорушеннях в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст.ст. 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК) відрізняється як за якісними, так і за кількісними

показниками від тих же самих наслідків, передбачених в диспозиціях військово-службових кримінальних правопорушень (ст.ст. 425 та 426 КК). Так істотна шкода та тяжкі наслідки кримінальних правопорушень в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг в примітці до ст. 364 обмежена лише матеріальною шкодою – вона має в сто або більше разів перевищувати неоподаткований мінімум доходів громадян (істотна шкода); у двісті п'ятдесят або більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян (тяжкі наслідки). На відміну від цього в статтях 425 та 426 КК при визначенні таких же наслідків (істотна шкода та тяжкі наслідки) законодавець використав похідний сполучник «якщо» тим самим не обмежив значення істотної шкоди та тяжких наслідків лише матеріальною шкодою, яка в двісті п'ятдесят або більше разів та п'ятсот або більше разів, має перевищувати неоподаткований мінімум доходів громадян відповідно. Тобто в першому випадку істотна шкода та тяжкі наслідки сконструйовані як шкода, що має формально-визначену характеристику і, навпаки, при визначенні військових кримінальних правопорушень ця шкода має складний (комплексний) характер – поряд з формально-визначеним поняттям використовується оціночне поняття, зміст якого передбачає наявність можливості кваліфікувати за цією ознакою кримінальні правопорушення, що спричинили не лише матеріальну, а й іншу (фізичну та організаційну тощо) шкоду.

Інакше кажучи, законодавець по різному оцінює характер та ступень суспільної небезпечності діянь, що посягають на суспільні відносини у сфері діяльності службових осіб, або осіб, що надають публічні послуги та суспільні відносини, які забезпечують нормальну діяльність воєнної організації України, принижуючи значення останніх.

Вбачається, що законодавець повинен привести до єдиного знаменника примітки до ст.ст. 364 та 425 КК України і цей знаменник слід побудувати з урахуванням складності (комплексності) наслідків – матеріальних та

нематеріальних, що забезпечить більш ефективну дію закону про кримінальну відповідальність в межах реалізації правової реформи в Україні.

Список використаних джерел:

1. Панов М.І., Харитонов С.О. Суспільна небезпечність діяння – фундаментальна ознака поняття «кримінальне правопорушення». Юридичний вісник України № 47-48

2. Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений: Лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений» Науч. ред. и предисл. академика В.Н. Кудрявцева. – М., Издательский дом «Городец», 2007. – 336 с.

3. Панов Н. И. Оценочные понятия: методологические аспекты исследования и отражения в уголовном законе // Проблемы методології науки кримінального права : вибр. наук. пр. / передм.: О. В. Петришин, В. І. Борисов. Харків : Право, 2018. 472 с.

4. Харитонов С.О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія/ С.О. Харитонов. - Харків: Право, 2018. 328 с.

5. Харитонов С. О. Об'єкт і система військових злочинів. Вісник Національної академії правових наук України. Харків, 2016. № 3.

Христич І. О.,

*доцент, кандидат економічних наук,
ст. науковий співробітник відділу
кримінологічних досліджень НДІ
вивчення проблем злочинності імені
академіка В. В. Сташиса НАПрН
України*

КОРУПЦІЯ У ПРИВАТНІЙ СФЕРІ – ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ВИЖИВАННЯ БІЗНЕСУ В УМОВАХ КОРОНОКРИЗИ

На сучасному етапі розвитку усього світу відбулися істотні зміни, які принесла людству загроза коронавірусу, який зумовив пандемію та кризи в економіці усіх держав світу без винятку, тому проблеми захисту економіки та

виживання усього людства набувають глобального значення, особливо це стосується звуження обсягів торгівлі, а також відтік капіталу з економіки.

При цьому деякі експерти підкреслюють, що основними викликами, пов'язаними з коронокризом, було різке збільшення обсягів відправлень з інтернетмагазинів, а також впровадження нових умов праці та обслуговування клієнтів, покликаних забезпечити максимальну безпеку для них. [1]. На практиці це означає розробку нових стандартів безпеки як для працюючих так і для всіх клієнтів, що обов'язково привело до розробки нових процедур і вироблення рекомендацій щодо роботи в умовах пандемії для усіх підрозділів тої чи іншої фірми.

На думку деяких експертів коронокриза створила додаткові передумови подальшої інтеграції української економіки до Європейського економічного простору і стратегічне завдання нашої держави на даному етапі – максимально скористатися шансами, які відкрилася перед Україною. Через пандемію український бізнес поніс величезний удар. На жаль, значна частина підприємств, особливо малих і середніх, не зможуть відновити свою діяльність. Наша держава, на відміну від розвинених країн, не має можливостей фінансово підтримати усіх, хто цього потребує. Тому важливо, щоб стратегія дій України в умовах коронокризи була максимально зрозумілою і передбачуваною для бізнесу. Для українського бізнесу в умовах скорочення попиту на внутрішньому ринку важливий вільний вихід на зовнішні ринки. Адже українська продукція є конкурентоспроможною в багатьох сферах. Важливо, щоб курс України на інтеграцію в Європейський економічний простір, вільний обмін товарами, послугами і робочою силою залишався незмінним. [1].

За офіційними даними Державної митної служби товарообіг України за січень-серпень 2020 року товарообіг України досяг 64,25 млрд. доларів, що

на 9,7% менше, ніж за аналогічний період минулого року. За цей період в Україні імпортували товарів більше, ніж на 33,3 млрд. дол. (У порівнянні з аналогічним періодом 2019 р. імпорт зменшився на 4,7 млрд. дол. або на 12,4%). Експортували з України на 30,9 млрд. дол. (Зменшення експорту склало 2,2 млрд. дол. або 6,6%).[2].

При цьому існують і інші точки зору. Так, директор Інституту економічних досліджень і політичних консультацій Ігор Бураковський вважає, що українська економіка ввійшла в коронакризу з припустимим рівнем інфляції і показала достатню стабільність. [3].

Такі ж позитивні і радужні перспективи привела і заступник керівника Офісу Глави держави України Юлія Ковалів в ході брифінгу, який відбувся в 9 вересня 2020 р. Так, вона підкреслила, що на період пандемії програму «Доступні кредити 5-7-9%», яка спрямована на забезпечення підтримки малого і середнього бізнесу, розширили. Ввели можливість рефінансування кредитів для підприємств, які отримали позики ще до старту програми. Ця програма показує хороші результати, і на початок поточного тижня участь у ній беруть 30 банків – як комерційних, так і державних. Видано кредитів на загальну суму 6,782 мільярда гривень. За її словами, на початку жовтня, після вступу в силу нового закону і прийняття відповідних рішень уряду, підприємці зможуть скористатися не тільки зниженими процентними ставками, а й швидше і простіше отримати доступ до кредитування. Крім того, станом на 1 вересня золотовалютні резерви НБУ складають 29 мільярдів гривень. Резерви НБУ не просто зберігаються на рівні, але і зростають, незважаючи на всі складності цього року. [4].

В цілому бізнес не був готовим до коронакризи. Тому Україна не стала винятком і також продемонструвала падіння в сферах громадського харчування та розваг, офлайн-торгівлі, туризму, авіації та багатьох інших.

Водночас компанії, які з огляду на свою специфіку можуть працювати віддалено, перейшли в дистанційний режим. Сервіси Webex і Zoom замінили конференц-зали в офісах, а служби доставки продуктів харчування спочатку карантину не справлялися із напливом замовлень. Як наслідок, на ринку вже намітилися певні зміни. Сервіс Uber Eats оголосив про свій відхід з українського ринку, а звільнену нішу стали активно займати конкуренти. І, найімовірніше, розвиток сегмента продовжиться [5]. Це й же експерт приходить до висновку, що вимушені зміни в період карантину можуть стати катализатором повної трансформації економіки. Однак для цього потрібні воля і бажання тих, хто хоче залишитися в новому цифровому світі сильним гравцем. А для цього потрібно кардинально переглянути стратегію і заново налагодити процеси, і, як показує досвід клієнтів PwC в інших країнах, ці зусилля виправдовують себе. [5].

В кінці серпня ми змогли переконатися, що, незважаючи на оптимістичні прогнози уряду, коронакриза вже накрила Україну. Так, жорсткі карантинні обмеження позначилися на неофіційно зайнятих працівників. Вони втратили доходи від оплати праці. Також Україна відчула на собі повальне закриття ФОП і банкрутство малого бізнесу, зростання попиту на цифрові рішення та ІТ-послуги, а також активний розвиток внутрішнього туризму. З весни активізувалася цифровізація фінансової сфери, роздрібною торгівлі та сфери охорони здоров'я. Цього літа ми мали зменшення попиту на офісні приміщення – наприклад, в серпні вартість оренди офісів в Києві впала на 20%. Також спостерігається пригнічений споживчий та інвестиційний попит – українці знизили витрати, а бізнес зупинив розвиток, переглянув зарплату і провів ряд скорочень. Ще карантин зменшив ділову активність, споживання і зайнятість населення. [6].

На сучасному етапі розвитку нашої країні велике значення набуває протидія корупції в різних сферах життя суспільства, особливо у приватній сфері. В Україні діє Закон «Про запобігання корупції», яким визначені правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень. [7].

На жаль, при цьому рівень корупції в нашій країні істотно не зменшується. Зрозуміло, що корупція притаманна усім країнам світу, але в різних обсягах, особливо у приватній сфері. Давно встановлено, досліджуючи готовність компаній зайняти активну позицію у боротьбі з корупцією, що майже половина українських підприємств не задумується щодо даної проблеми та не готові віддавати 3–5% свого прибутку на ефективну боротьбу з корупцією. Тому антикорупційні заходи є пріоритетними більше для тих українських компаній, які мають іноземних бізнеспартнерів, або іноземних інвесторів. Порівнюючи досвід боротьби з корупцією в різних країнах показує, що важливим етапом є розроблення стратегії, яка включає в себе не лише обґрунтовані реформи, а й бажання керуючих лідерів до протидії корупції. На думку більшості з опитаних експертів, щодо антикорупційної діяльності, необхідно об'єднати зусилля донорів і бізнесу у боротьбі з корупцією, оскільки таким чином будуть об'єднані ресурси та створені колективні механізми протистояння корупції. І тут донорська підтримка є важливою, оскільки це і є той перший поштовх, який допомагає зорганізуватися. [8, с. 24].

Особливо у сучасних умовах коли корупція в приватній сфері – це спосіб існування і виживання малих та середніх підприємств, які понесли

суттєві збитки під час карантину і зараз під час тих чи інших обмежувальних заходів, які запроваджені в різних територіальних одиницях.

У сучасному світі в умовах коронакризи проблема забезпечення стійкості держави і суспільства до загроз різного характеру стає все більш актуальною, особливо, коли ці загрози трансформуються і набувають нових форм. Тому дуже важливе значення має і вдосконалення системи запобігання і протидії корупції у приватній сфері.

Список використаних джерел:

1. Кисіль Р. Уроки коронакризи для бізнесу. // <https://ua.meest.com/ru/news/novini-kompanii/rostislav-kisil-uroki-koronakrizi-dla-biznesu>
2. Україна на тлі коронакризи втратила майже 10% зовнішньої торгівлі. // <https://www.unn.com.ua/ru/news/1890970-ukrayina-na-tli-koronakrizi-vtratilamayzhe-10-zovnishnoyi-torgivli>
3. <https://www.ukrinform.ru/rubric-economy/3098075-ekonomika-ukrainy-vo-vrema-koronakrizisa-pokazala-dostatocnuu-ustojcivost-ekspert.html>
4. <https://www.president.gov.ua/ru/news/popri-koronakrizu-nizka-derzhavnih-program-ta-iniciativ-prez-63485>
5. Нечитайло Д. Посткарантинна економіка в цифрах. Що відбувається в світі і в Україні. // <https://nv.ua/ukr/biz/experts/koronakrizisa-svit-i-ukrajina-yakiy-biznes-vigraye-novini-ukrajini-50102502.html>
6. Коронакриза вплинула на Україну істотніше, ніж здається на перший погляд // https://zik.ua/ru/article/dollar_ceny_bezrobotica_i_inflyaciya_kakie_posle_dstviya_koronakrizisa_udarili_po_ukraine_bolshe_vsego_i_kogda_eto_proydet_978766
7. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 № 1700-VII. Відомості Верховної Ради, 2014, № 49. Ст. 2056.
8. Ворушило С. В. Вплив корупції на приватний сектор// Запобігання корупції у приватному секторі : матеріали наук.- практи. онлайн «круглого столу», присвяченого 25-річчю із дня створення НДІ вивчення проблем злочинності та 95-річчю із дня народження акад. Володимира Сташиса (м. Харків, 1 лип. 2020 р.). – Харків : Право, 2020. – 214 с.

*Хряпінський П. В.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки
України, професор кафедри публічного
права Національного технічного
університету «Дніпровська
політехніка»*

ПРОТИДІЯ СТАТЕВИМ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ КОРОНОВІРУСУ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Обмежувальні заходи під час пандемії коронавірусу «Covid-19» в світі призвели до зростання кількості злочинів проти неповнолітніх, вчинених на сексуальному підґрунті. Про це йдеться у повідомленні Генерального секретаря Інтерполу, оприлюдненому на сайті організації. За даними правоохоронців, серед факторів, які спричинили такі наслідки, спостерігається закриття шкіл на карантин та переведення навчання у віртуальне середовище, збільшення часу, який діти проводять в інтернеті, обмеження на міжнародні поїздки та репатріацію іноземців та обмежений доступ до суспільних служб підтримки та педагогічного персоналу, який має вирішальне значення для у виявленні випадків сексуальної експлуатації дітей. Окрім того, експерти виокремлюють зростання активності зловмисників на форумах у «даркнеті». Також ризик становлять випадки, коли у найбільш уражених країнах батьків госпіталізують через хворобу, а діти лишаються без догляду чи під опікою інших людей. У зв'язку із цим Інтерпол рекомендує правоохоронцям проводити інформаційні та профілактичні кампанії для жертв та їхніх опікунів, проводити навчання із протидії випадків сексуальної експлуатації у дитячих будинках та інтернатах,

а також підтримувати роботу гарячих ліній для інформування про такі негативні інциденти [1].

В Україні також спостерігається погіршення криміногенної ситуації, кількості тяжких та особливо тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи суттєво не скорочується. Окреме місце в цьому сумному переліку займають злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, в тому числі й щодо неповнолітніх осіб. За офіційною статистикою Офісу ГПУ за 2017-2019 рр. загалом кількість облікованих злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості зменшилася. Так за 2017 р. зареєстровано 849 злочинів, при цьому вручено повідомлення про підозру 610 особам, у 2018 р. - 821 злочинів (595 підозр), у 2019 р. - 750 злочинів (537 підозр). За статтею 156 КК «Розбещення неповнолітніх» у 2017 р. зареєстровано 285 злочинів (164 підозри) й статтею 155 КК «Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», - 50 злочинів (16 підозр); у 2018 р. відповідно 274 злочини (155 підозр) та 84 злочини (50 підозр); у 2019 р. – 250 злочинів (150 підозр) та 64 злочини (30 підозр). За вісім місяців поточного року обліковано 540 злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, при цьому вручено повідомлення про підозру 374 особам. За статтею 156 КК зареєстровано 149 злочинів (75) й статтею 155 КК 44 злочинів (18). Натомість всі злочини щодо сексуального насильства над неповнолітніми перебувають на контролі керівництва Офісу Генерального прокурора. З початку 2019 р. в було створено відділ протидії насильству щодо дітей, що ввійшов в управління захисту прав дітей та протидії насильству [2].

В останні роки здійснена переоцінка суспільної небезпеки злочинів щодо статевої недоторканості неповнолітніх, а особливо малолітніх осіб. Вона суттєво змінила суспільну думку й позицію законодавця в сторону посилення кримінальної відповідальності та покарання. На це сукупно

вплинули системні негативні наслідки світової економічної кризи 2008-2009 рр., що спричинили погіршення соціально-економічних, морально-психологічних, кримінологічних та інших показників суспільного життя в Україні, а також глобальне поширення дитячої порнографії в мережі Інтернет, розвиток інфраструктури «секс-туризму» та інше змінили погляди законодавця на суспільну небезпеку та, відповідно, динаміку санкції за розпусні дії щодо неповнолітніх. Саме починаючи з 2008 року в Україні починається переоцінка суспільної небезпеки деяких злочинів, що посягають на статеву недоторканність неповнолітніх, а особливо малолітніх осіб. Локомотивом позначеного правового процесу стала, окрім вищевказаних суспільно негативних процесів, була Конвенція Ради Європи від 25 жовтня 2007 р. «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення» (ратифікована ВРУ від 20.06.2012 р). В преамбулі вказаної Конвенції РЄ зазначено, що кожна дитина має право на такі заходи захисту, які вимагаються відповідно до її статусу неповнолітнього з боку її родини, суспільства та держави. Країни - учасниці відзначають, що сексуальна експлуатація дітей, у тому числі, дитяча порнографія, проституція та всі інші форми сексуального розбещення дітей, включаючи діяння, що вчиняються закордоном, є руйнівними для дитячого здоров'я та психосоціального розвитку, сексуальна експлуатація та сексуальне розбещення дітей набули розмірів загрозливих масштабів на національному та міжнародному рівнях, зокрема, зважаючи на значне використання як дітьми, так і злочинцями інформаційних та комунікаційних технологій, і що запобігання та боротьба з цим вимагає міжнародної співпраці, вважають, що добробут і найкращі інтереси дітей є фундаментальними цінностями для всіх держав-учасниць та мають підтримуватись без будь-якої дискримінації [3].

З набуттям чинності Закону України від 14.03.2018 р. № 2334-VIII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» протидія насильницьким статевим злочинам проти дітей набула особливої гостроти та актуальності. Є підстави визначення нового етапу протидія сексуальному насильству щодо осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку. В новій редакції викладені відповідно статті 155 та 156 Кримінального кодексу України 2001 р. Так, стаття 155 Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, набула наступного вигляду: «1. Природні або неприродні статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, вчинені повнолітньою особою, - караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. 2. Ті самі дії, вчинені близькими родичами або членами сім'ї, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, або якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. Примітка. У статтях 155, 156 цього Кодексу під близькими родичами або членами сім'ї слід розуміти осіб, визначених пунктом 1 частини першої статті 3 Кримінального процесуального кодексу України». Розбещення неповнолітніх в статті 156 КК викладена як: «1. Вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, - караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. 2. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або вчинені членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до

восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого» [4].

Підсумовуючи зазначимо, що вчинення цих злочинів під час світової пандемії коронавірусу «Covid-19» за певних умов може розглядатися як вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК). Статеві злочини завдають жертвам глибоких моральних та психічних травм неповнолітнім, наносять серйозну шкоду їхньому фізичному та психічному здоров'ю. Ці злочини мають дуже високу суспільну небезпеку не тільки через заподіяння шкоди іншим суспільним відносинам та соціальним і моральним цінностям: нормальному фізичному й психологічному розвитку дітей та підлітків. В Україні введений комплекс додаткових право обмежень щодо осіб, засуджених за злочини проти статевої недоторканості малолітньої особи. Так створений єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої недоторканості малолітньої особи » [5]. Суди орієнтуються на призначення реального покарання винних осіб у вигляді позбавлення волі та застосування інших додаткових право обмежень та інші. У складі іншого, на наш погляд, незважаючи на те, що при обговоренні в 2016-2017 рр. у профільних комітетах ВРУ не знайшла підтримки позиція щодо запровадження в Україні в якості додатково покарання (право обмеження) примусової (добровільної) хімічної кастрації педофілів. До спеціальної превенції статевих злочинів проти малолітніх осіб шляхом запровадження «хімічної стерилізації, кастрації» педофілів, що неодноразово вчинили злочинні сексуальні дії щодо малолітніх дітей, необхідно повернутися. Скажімо, Сейм Польщі ще у 2009 р. майже одностайно підтримав проект закону, за яким педофілів піддаватимуть примусовій терапії, так званої «хімічної кастрації» щодо осіб, які гвалтували дітей молодше 15 років або здійснили інцест. Згідно із новим законом, особу,

яка скоїла сексуальне насильство над дітьми молодше 15 років, «можна за рішенням суду в обов'язковому порядку піддати фармакологічній терапії, щоб зменшити сексуальні бажання засудженого». У кожному конкретному випадку суд, що має направляє сексуальних злочинців на подібну терапію, має керуватися думкою психіатрів і сексологів [6].

Список використаних джерел :

1. Обмежувальні заходи під час пандемії коронавірусу : повідомленні Генерального секретаря Інтерполу Юргена Штока
<https://suspilne.media/62166-na-pivdni-kitau-stavsa-potuznij-vibuh/>

2. Статистична інформація ОГП «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування»
<https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>

3. Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення: Конвенція Ради Європи від 25.10.2007 р.
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927

4. Закон України від 14.03.2018 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 17. Ст. 150.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи. Закон України від 19 грудня 2019 р.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20>

6. Польща узаконила «хімічну кастрацію» педофілів :
<http://tsn.ua/svit/polshcha-uzakonila-himichnu-kastratsiyu-pedofiliv.html>

Наукове видання

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В УМОВАХ КОРОНАКРИЗИ

**Матеріали панельної дискусії
IV Харківського міжнародного юридичного форуму
м. Харків, 23–24 вересня 2020 року**

Відповідальний за випуск *Б. М. Головкін*

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 18.09.2020.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 10,49. Ум. друк. арк. 14,53. Вид. № 2581.
Тираж 60 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»
Тел. (057) 717-28-80